



#11(63), 2020 часть 2
Восточно Европейский научный журнал
(Москва, Россия)
Журнал зарегистрирован и издается в России
В журнале публикуются статьи по всем
научным направлениям.
Журнал издается на русском, английском,
польском и немецком языках.

Статьи принимаются до 30 числа каждого
месяца.

Периодичность: 12 номеров в год.

Формат - A4, цветная печать

Все статьи рецензируются

Каждый автор получает одну бесплатную
печатную копию журнала

Бесплатный доступ к электронной версии
журнала.

Редакционная коллегия

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

**Michał Adamczyk (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)**

Peter Cohan (Princeton University)

**Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska
im. Tadeusza Kościuszki)**

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

**Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)**

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

**Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet
Warszawski)**

#11(63), 2020 part 2
Eastern European Scientific Journal
(Moscow, Russia)
The journal is registered and published in Russia
The journal publishes articles on all scientific areas.
The journal is published in Russian, English,
Polish and German.

Articles are accepted till the 30th day of each
month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the
journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

**Michał Adamczyk (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)**

Peter Cohan (Princeton University)

**Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska
im. Tadeusza Kościuszki)**

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

**Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)**

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

**Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet
Warszawski)**

**Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska
im. Tadeusza Kościuszki)**
Peter Clarkwood(University College London)
Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
**Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)**
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 экземпляров.
Отпечатано в ООО «Логика+»
125040, г. Москва, Россия
проспект Ленинградский, дом 1,
помещение 8Н, КОМ. 1
«Восточно Европейский Научный Журнал»
Электронная почта: info@eesa-journal.com,
<https://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska
im. Tadeusza Kościuszki)**
Peter Clarkwood(University College London)
Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
**Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)**
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.
Printed by Logika + LLC
125040, Moscow, Russia
Leningradsky prospect, building 1,
8N, flat. 1
"East European Scientific Journal"
Email: info@eesa-journal.com,
<https://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

Политические науки

Жураев Р. UZBEKISTAN'S EXPERIENCE OF ENSURING THE PROPORTIONALITY OF STATE AND TERRITORY INTERESTS.....	4
Baratbaev B. PROCESSES OF ORGANIZING NATIONAL DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF THE INDEPENDENT REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND THE RUSSIAN FEDERATION	10
Ali H. Khalife METHODOLOGICAL ASPECTS OF STRATEGY IN PUBLIC ADMINISTRATION	13
Islomova M.A. HISTORY OF THE FIGHT AGAINST CORRUPTION	17
Крылов Д.А. САМОДЕРЖАВИЕ: РОССИЙСКАЯ ВЕРСИЯ АБСОЛЮТИЗМА (К ТЕОРИИ ТРЕХ «С»).....	19

Социологические науки

Єсіна В.П., Широбокова О.О., Маловічко О.В., Мадей А.С. ТРАНСФОРМАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ МЕДІАПРОСТОРІ УКРАЇНИ.....	40
Поддубей О.В. ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН	43

Юридические науки

Kurchinskaya-Grasso N. PROBLEMS AND PROSPECTS OF DIGITALIZATION OF CIVIL PROCEEDINGS IN RUSSIAN FEDERATION	50
Казанчук І.Д. ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК НАПРЯМ ОПТИМІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ	52
Трухан Р.П. МНОГОГРАННОСТЬ ВЗГЛЯДОВ РОССИЙСКОЙ ЦИВИЛИСТИКИ НА СПОСОБЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ И ИХ АКЦЕССОРНОСТИ.	57
Шабанов М.Х. «УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ХУЛИГАНСТВУ И ПРОБЛЕМЫ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ»..	63

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Juraev Ruzimat

*Doctor of Political Sciences,
Namangan State University*

UZBEKISTAN'S EXPERIENCE OF ENSURING THE PROPORTIONALITY OF STATE AND TERRITORY INTERESTS

Annotation. In this article, the processes of ensuring the proportionality of national and territorial interests in Uzbekistan, which have not been sufficiently studied in the field of political science, have been labeled on the basis of facts and evidence, taking into account the experience of developed democratic states, the center and territories in Uzbekistan or the proportion of universal and territorial interests. In addition, the state and political aspects of relations between the state and the territories of Uzbekistan, as well as ways of improving them are scientifically illuminated, the regulation of state power intervention in achieving the balance of universal and territorial interests, its interaction with the responsibility of local authorities is justified.

Keywords: state, senate, council, governor, territory, public authority, local government, authority, representative body, interest, decentralization, self-governing bodies of citizens.

After gaining independence, the Republic of Uzbekistan marks the construction of a legal democratic state as its strategic goal. Step-by-step implementation of multifaceted reforms, eliminating the difficulties of the transition period without social shocks, contributes to sustainable development. Touching upon the most important, actual, goals and tasks aimed at further improving the development of our homeland, First President Islam Karimov said that "achieving a gradual transition from a strong state to a strong civil society, which is necessary for the restoration and strengthening of national statehood, is inevitable to remain our main task in the field of state and society Construction"[1]. Decentralization, the support of self-government bodies of citizens, the transformation of territories into an active subject of the political process, that is, their institutionalization – plays an important role in achieving the intended goal.

A number of remarkable works on the institutionalization of territories have been carried out in Uzbekistan. But the transformation of their population into an active community, which is the main factor of the institutionalization of territories, has not been thoroughly studied. As a local community – a neighborhood, that is, it cannot even be integrated into the understanding of the self-governing bodies of citizens[2]. Because each territorial unit is made up of the general interests of the population, "he said... the principle for attracting the population in public administration is one of the main principles in the designation of the administrative -territorial structure. From this comes the conclusion that the transformation of the population of not only neighborhoods, but also all territorial units into a single community, should serve to ensure its participation in public administration.

The formation of territorial communities constitutes the content of the institutionalization of territories, the achievement of the proportions of universal and territorial interests, in general, becomes a topical issue of the political process. The formation of territorial communities, the realization of the interests

and needs of various social groups of local importance through the means of political power[3] determines the importance to define the relations of mass power. And in the legislation of Uzbekistan there is a lack of the concept of "mass power", the fact that state and local authorities are not separated from each other, the recognition of self -government bodies as public organizations[4] complicates the regionalization theoretically and practically. However, decentralization, democratization of the activities of local authorities itself is not enough for the development of territories, for this it is necessary to develop programs for the development of territories[5], it is noted.

The most important thing is that the use of the concept of "mass" in the Constitution of some states[6] and the current legislation made it possible to formulate and implement mass interests in them, to separate the institutions of state and local government from each other. However, in our country, the concepts "public", "state" and "municipal" are not overshadowed by legislation other than the Civil Code of the Republic of Uzbekistan. In accordance with Article 213 of the Civil Code, public property is a state property consisting of the property of the Republic and administrative-territorial structures (municipal property). Here, when the concepts of "mass" and "state" are equated, in article 215 municipal property is recognized as the property of local authorities of the state, and local authorities as the subordinate unit of state bodies. In other current legislation, too, mainly the concepts "state power" and "local government" are used. The concept of "local authorities" is applied only once in Article 100 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan. This situation leads to various misunderstandings and weakens the scientific base of the reforms carried out in Uzbekistan.

Although the current situation is studied in detail by researchers from Uzbekistan and the concepts of "mass, state and local government" are included in scientific communication in our country[7], the classification of mass power to state, social and mixed

authorities seems to be somewhat revered. Because the self-governing bodies of citizens are not social or mixed power, but the implementation of independent local government has been recognized by many[8]. Because territorial units have local government, no matter in what form it is implemented, its purpose and content is to ensure the active participation of the population and all interested groups in management. It is also clear that it is expedient to define the participation of citizens and interested groups as a criterion for the implementation and improvement of local government.

Article 68 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan defines the administrative-territorial structure of our state from regions, districts, cities, towns, villages, ovules, as well as from the Republic of Karakalpakstan. The Republic of Karakalpakstan has a wide autonomy, if the power in towns, villages, ovules is exercised in the form of self-government. By the researchers, in principle, the management of regions, districts, cities, sharply expressed their views on its improvement. The criticism of the leadership of the local representative authority is also from the sentence shular[9]. But the appointment of the governor, as a rule, from among the deputies of the relevant local council, and subsequently, approval by this council, gives him the right to lead the representative body. Such a system is one of the forms of self-control. And the governor should be guided by all executive bodies in the relevant area, on the contrary, local government authorities kengaytiradi, further the system of self-government kuchaytiradi. Local councils will have the opportunity through the governor to lead the work of all state bodies in the territory, coordinate and direct their activities.

This norm was considered ineffective due to the fact that some scholars did not develop the approval of the governors by the local councils, the participation of the local councils in their dismissal was not established[10]. The constitutional law "on the renewal and further democratization of public administration and the role of political parties in the modernization of the country" adopted at the initiative of the president of the Republic of Uzbekistan and "on amendments to certain articles of the Constitution of the Republic of Uzbekistan (Article 89, paragraph 15 of Article 93, part two of Article 102)"[11] increased the clear definition of participation of political parties, local councils in the appointment and dismissal of the governor of regions and Tashkent City solved the existing problems. Thanks to this, it would be worthwhile to apply these norms even in the appointment and dismissal of district and municipal governors.

Article 103 of the Constitution of our country determined the obligation of the governor of the region, district and city in 2014 to submit to the Council of relevant people's deputies reports on the most important and topical issues of socio-economic development of the region, district, city. In order to establish the implementation of these democratic norms introduced in our Constitution, the law "on local state power" was supplemented with a new Article 25 [12]. According to

him, the reports of the governors of the region, district and city are presented in the assembly of the council of people's deputies dedicated to the results of socio-economic development of the region, district and city in the past year and the most important priorities of the socio-economic program for the current year. As a result of these reforms, the responsibility of the executive authorities and the representative bodies of the governors was further strengthened.

In addition to raising the authorities' responsibility before the representative bodies, ideas are being put forward to ensure their independence from the high-ranking executive bodies. According to M.Turaqulov, when local government is given more independence to the governors in the management of the holistic system of power, their competence and rights in this regard are given, the adoption of decisions corresponding to the social, economic, political and cultural and spiritual interests of the citizens, their wider application to everyday life and the duties and responsibilities of the responsible. It should be noted that such independence should not be a concession, but rather a clear definition of the powers of each of the relevant local authorities in the implementation of which it is necessary to assume responsibility before the population.

It is well known that the lack of clear definition of local government system joints authority leads to centralization of management, attention of participation of population, interest groups and people in local government. The lack of clear definition of authority among the local government units is caused by bilateral subordination, that is, parallelism, a decrease in the efficiency of management[13]. This situation impedes the achievement of the objectives of decentralization[14], increasing the efficiency of management, participation of local councils in management. As a result, the formation and expression of territorial interests and the activity of citizens will be slowed down.

The election of Governors directly by citizens will be one of the main steps in ensuring their independence. Most importantly, the president of the Republic of Uzbekistan Sh.Mirziyoyev noted, "in the future, we should also think and discuss the issue of direct election of local governors by the people. Each region can achieve a drastic increase in the responsibility of its leaders before the people and society by its own saylasa"[15].

The election of Governors will be one of the practical steps towards attracting the population of the Republic of Uzbekistan, which is strengthened in the third part of Article 1 of the law of the Republic of Uzbekistan "on local state power", to the administration of the region, district and city. But the implementation of such management, that is, independent management, based on the broad participation of citizens, requires a radical improvement not only of local authorities, but also of the organizational and legal framework of the activities of citizens' self-government bodies.

Ensuring the participation of the population in the activities of self-governing bodies of citizens of the lowest regions of Uzbekistan - close to the population -

is one of the pressing issues. Self-government of citizens - although it is recognized in such a way that citizens are guaranteed by the Constitution and laws of the Republic of Uzbekistan, their independent activity in solving issues of local importance, proceeding from their own interests, historical features of development, as well as national and spiritual values, local customs and traditions, citizens of the Republic of Uzbekistan shall be subject to the conditions, meetings of citizens in accordance with the guarantees of electoral rights of citizens on their constitutional right to self-government in ovules and neighborhoods (meeting of Representatives-J.R.) strengthened implementation through. Since the population of the majority of citizens' assemblies is more than 500 people, citizens exercise their right to self-government not directly, but through a meeting of representatives. This puts before the local authorities the task of forming and representing the territorial interests of all the joints, that is, turning the population into a community, an active subject of the political process.

The peculiarities of the regions, in particular, their differences in the level of socio-economic development, necessitate the development of regionalization, that is, mass territorial management in Uzbekistan. The implementation of the rural development and welfare improvement programme in 2009 shows that greater attention is being paid to the regions, as well as to the lower regions. The program serves as a legal basis for the development of territorial policy by economists, political scientists, the forms and methods of its implementation, the solution of problems of self-government of citizens, territorial integrity and sustainable development of Uzbekistan. And the achievement of the intended goal is one of the main conditions for achieving not only general and regional interests[16], but also the proportionality of territorial interests.

The recognition of the achievement of the proportionality of universal and territorial interests in Uzbekistan will provide a solid theoretical basis for the formation of a political space capable of preventing not only economic problems, but also national, religious and other fundamental conflicts that may arise in the future. Although there are no contradictions on national, religious and other grounds in Uzbekistan, it is necessary to deepen democratic reforms, modernize and optimize state management, to form social groups, that is, territorial communities, which understand their interests and have the opportunity to express and implement them. It is for this reason that the political space: which are the sociological factors – the individ, social group, the views and interests of the elite, shows them as a vital necessity to be in harmony and harmony[17].

Although there are no social contradictions in the territorial and political organization of Uzbekistan on national, cultural and other grounds, the differences in the economic development of the territories, in general, the processes of further democratization of public administration indicate the current relevance of this issue. After all, the territorial communities, which

understand their interests and have the opportunity to balance them with the common interests, will serve as a more democratization of public administration, as well as an effective solution to the various problems that exist and can arise.

With the formation of the two-chamber parliament in Uzbekistan, a mechanism for expressing the interests of regional communities and taking into account in public administration was created. One of the goals of formation of the Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan was defined as[18]. But E.Khalilov: "... it would not be right to say that the main reason for the two-chamber system is in the federal structure of the state. The two-chamber system originated some time before the appearance of the federal states, and as its roots have a long history, the Lords at the end of the XIII century cites palatasi as a historical example of established Angia[19]. Such an idea is also reported by L. Smirnyagin, he believes that the House of Lords of Great Britain is a meeting of aristocrats, aimed at easing tension and haste inherent in the activities of the lower house. According to him and many other state scientists, mitigation is the chief task of the upper chamber, while it is also the second task in terms of its importance for the origin of regional powers [20].

No matter how the upper chamber reacts to the function of territorial representation, the two-chamber parliament shows its high importance not only in the interests of representatives of different social strata, groups, but also in the creation of an opportunity to express territorial interests in the legislation, but also in the recognition of their achievement of stability in society through mutual

A number of measures have been developed to fulfill the function of territorial representation of the Senate. But the fact that the procedures for the consideration of territorial interests in its activities are not established, emphasis is placed on the study of the interests of the regions, mainly in the Senate[21]. While summing up the Senate's one-year activity, one of them is the President "... local councils have shown that communication with the Corps of Deputies, not only reports and meetings, but also cooperation, has not yet formed"[22] as a serious drawback. Such cooperation requires the formation and expression of the interests of Regions and other regions, that is, the existence of an effective territorial management system, in which the participation of all interested actors in the territory is ensured.

The Motion program of the Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan[26] was approved by the resolution of the Senate of the Republic of Uzbekistan dated April 4, 2006, numbered 164-1 on the basis of the just position of the head of State. 10.1 of the action program. According to the paragraph, the visiting meetings of the local councils of the Senate and people's deputies - the holding of "United sessions", the discussion of the results of the supervisory activities of the Senate at the meetings of local councils of people's deputies and other tasks were set. Nevertheless, it is limited to the norms that the deputies of local councils

– laws, in the execution of decisions of the Senate (Senate Council) and Senate canons[23], will be involved in events, the development of their recommendations[24]. In the legislative activity of the Senate [25], their participation in the sending of a parliamentary request was not recorded at all[26]. However, without developing the interests of the regions, it is natural to increase their activity and lack of organization of effective work.

Until now, it is necessary to say that the Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan has adopted a separate document aimed at the implementation of a single territorial representative function. This is a program of interaction with local councils of people's Deputies of the Senate on control of execution of legislative requirements on the responsibility of officials of state bodies, law enforcement and supervisory bodies for the protection of the right to private property, illegal interference in the economic and financial activities of business entities. For the first time in this program, systematic measures of cooperation with the councils of people's deputies, their permanent commissions and deputies were established, even in a certain sphere[27].

In general, the analysis of the activities of the Senate of the Oliy Majlis sees it as carrying out state control over more territories than territorial representation. In order to eliminate the shortcomings in the representation, control and other affairs of the councils of people's deputies, a group was formed on the issues of cooperation of the Senate with local councils of people's deputies and executive authorities, coordination of their activities in solving regional development problems, [28] became the Senate commission[29]. This Senate commission is mainly engaged in monitoring the councils of people's deputies.

In turn, the high-ranking local councils also became the body controlling the activities of the following councils and self-government bodies. In particular, the activities of self-government bodies of citizens are coordinated by other state bodies. The analysis of the existing problems shows the need to improve the relationship between the local government and the citizens' self-government.

Article 4 of the law "on local government" [30] defines the relationship between local government and citizens' self-governing bodies. But the analysis of this norm shows that the issues of ensuring the independence of self-government bodies of citizens in it, the relations between them and local authorities are not fully reflected. In accordance with this article, although it is established that people's deputies promote the development of self-government in the relevant territory of the region, the district, city council and the governor of the region, district, city, the direction of the activities of self-government bodies is not regulated so far.

The content of the development assistance of local government bodies in self-government administration and its implementation are not specified, this activity is limited to the material and technical provision of the

activities of self-government bodies of citizens. However, the development of self-government requires the development of comprehensive measures aimed at identifying and eliminating the existing problems in this regard. The analysis of self-government in Uzbekistan shows that, in addition to the material and technical provision of citizens' assemblies, it is necessary to organize, support this process, clearly define the powers of local authorities and self-government bodies of citizens.

On November 12, 2012, the first president Islam Karimov introduced amendments and additions to the law "on self-government bodies of citizens" according to the "concept of further deepening of democratic reforms and development of civil society", which he put forward in the joint assembly of the legislative chamber and Senate of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan. On a clearly oriented basis, mahalla's functions in the system of social support of the population, transformation of the population into a center for the development of private entrepreneurship and family business, as well as public control over the activities of state bodies have been further enhanced.

The Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan adopted resolutions "on the establishment of the Republican Council for coordination of activities of self-government bodies of citizens" on September 30, 2013, "on measures for further improvement of activities of self-government bodies of citizens" on October 7, 2013. With these decisions, close to 15 regulations on the sphere have been approved, which are notable for the fact that they are aimed at strengthening the stability of the spiritual environment in the neighborhoods, friendship and solidarity of the nation, educating young people in the spirit of loyalty to the idea of native land and national independence, facilitating the further increase. In particular, the implementation of approved sample regulations on the activities of 8 commissions on the main directions of the activities of the Citizens' Assembly in practice gives a great impetus to the involvement of the general public in the work of neighborhoods.

At the same time, in accordance with the law "on local government", the direction of self-administration of local government bodies sets out the task of comprehensively determining the content and duties of this process. The inadequacy of such measures limits the possibility of identifying illegal interference of local government authorities in self-government. This situation has led to the attenuation in many places where citizens have sent interference in the activities of self-governing bodies. Both cases adversely affect the organization of the activities of self-governing bodies of citizens.

The analysis of the practice of foreign countries shows that the orientation of local authorities to self-government bodies is an expression of control and legal regulation of their observance of laws. Prof. A. Husanov also divided the activities of the representative and executive bodies of the local state power in the field of law into two parts and divided the first into legal acts regulating the relevant social

relations, which represent the law-enforcement of these bodies, while the second one into the activities in the provision of law-enforcement[35]. Although these activities of the authorities in the practice of foreign countries have been sufficiently studied, they have not been paid attention.

The elimination of existing shortcomings is primarily due to the interpretation of the concept of local authorities in Uzbekistan, the development of forms and development strategies for its implementation, the improvement of procedures for achieving the proportionality of universal and territorial interests and coordination and orientation of the implementation of similar tasks. Because in the legislation of Uzbekistan there is no concept of mass power, the non-separation of state and local authorities, the recognition of self-government bodies as public organizations complicates the theoretical and practical aspects of the improvement of the mass management system and the formation of regional communities.

From the above-mentioned it can be concluded that the political, organizational and legal basis for achieving the proportionalization of universal and territorial interests was created in Uzbekistan. The analysis of these processes makes it possible to put forward the following points.

The participation of large economic entities in regional management is increasing. It is natural that the enterprise, which is the main production object of the territory, will try to realize its interests. Thanks to this, the regionalization allows to take into account various interests in the management process, to expand the circle of participants in political decision-making. The participation of large production enterprises in political decision-making contributes to their prosperity, development of the territory.

Territorial interests are the interests of territorial units within the state. Regions are associations of the population, forming and representing the interests of territorial units through their own socio-political institutions – local authorities. Regionalization is the process of turning territorial interests into regional interests and proportioning them with common interests.

Awareness of territorial interests implies the transformation of the population of a particular territory into a community, that is, the active participation of various interested groups and citizens in territorial management, that is, a strong civil society. Thanks to this, the formation of regional communities ensures the operational and democratic solution of territorial problems, stable and secure development of the state.

Achieving the proportionality of universal and territorial interests means the regulation of human, society and state relations. As a result of democratic development in the present time, the issues of self-government of territorial communities, their transformation into active subjects of politics, the achievement of universal and territorial interests proportions are topical. But so far, the formality of the concept of "territorial interests" has become the main problem in the comprehensive study and effective

solution of the issues of achieving the proportionality of universal and territorial interests.

The study of the issues of achieving the proportion of universal and regional interests made it possible to express the following suggestions and comments on the effective organization of this process:

1. The content of the concept of "territorial interests", first of all, constitutes interest, which is the real cause of social and individual actions, dictates the harmonization of the interests of the inhabitants of the territory in the decision-making process, that is, the development of political communications between them. The development of public administration in accordance with democratic criteria indicates the importance of the formation of territorial interests nationwide, that is, the determination of the state, society and individual interests as a process that embodies the aspiration for mutual proportionality;

2. The formation of territorial interests constitutes a synthesis of various national, religious, social, economic interests in a particular territory, which implies the harmonization of them on certain issues and serves to prevent negative situations such as nationalism, localization, religious and other fundamental contradictions;

3. Different views on the differentiation of personal, general, mass, national, social, territorial and other interests, objectively complicate the scientific apparatus of studying their proportionality. Analysis of these views shows that common interests constitute a synthesis of diverse, mainly territorial interests in society - public interest. Individual interests are expressed in the human rights, the issues of their implementation constitute public interests and are reflected in the general public and other interests. From this it becomes clear that for the formation of mass interests it is necessary to harmonize different interests in society, to achieve their proportionality;

4. Territorial interests are necessary to ensure the autonomy of territorial communities, that is, self-government, which can independently solve issues of local importance either directly or through local authorities, which are political and social institutions. Thanks to this, self-management is dictated by the implementation in the regions, in the times of the lower territorial units;

5. Regions, the study of their interests, first of all, dictates the definition of the concept of "territory". The definitions given to the word "territory" in Uzbek and foreign languages do not fully reflect its current political meaning. Proceeding from this, in addition to the definitions given to the territory, it would be logical to give the definition of "territory – the unit of territorial political organization of the state". Also, the emphasis on the region more in political relations, the generalization of different views on its definition makes it possible to put forward the idea that it should be understood as the largest territorial units of the state, namely the Republic, the country, the region, the autonomous district, the autonomous region. The provision of such a definition to the region allows to

effectively solve a number of problems in the "center-territories" relationship;

6. Local government bodies are institutions of territorial communities that form and represent territorial interests, and the unexplored relationship of their relations with state power manifests itself in the need to study the categories of people, the masses, the state, in particular political power. The analysis of today's existing views and practice shows that "mass power" is an expression of its state power and local government by recognizing it as a people's power;

7. The proportionality of universal and territorial interests means the regulation of relations of "center-territories". The relations of power "center-regions" are studied within the framework of the Institute of territorial-political organization of the state. Although the relations between the center and the remaining regions were not studied as a separate institution, the issues of their regulation were reflected in self-management. In general, the implementation of local government in the form of self-government will facilitate the organization of state power on the basis of territorial autonomy printing. Such an idea, especially given to all administrative and territorial units of Japan and Italy autonomy, requires a radical change in the territorial-political organization classification of the state. Because today the territorial-political organization of the State "center-region" relations of power it seems logical to allocate not to centralized unitary and decentralized Federative States, but to territorial, decentralized, relatively centralized and centralized states;

8. The absence of the concept of "mass power" in the legislation of Uzbekistan, the non-separation of state and local authorities complicates the institution of territories theoretically and practically. In our country, the concepts "public", "state" and "municipal" are used only in the Civil Code of the Republic of Uzbekistan. In accordance with Article 213 of the Civil Code, public property is a state property consisting of the property of the Republic and administrative-territorial structures (municipal property). Here, when the concepts of "mass" and "state" are equated, in article 215 municipal property is recognized as the property of local authorities of the state, and local authorities as the subordinate unit of state bodies. Correctly defining these concepts and applying them in the construction of the state and society will serve to the effective organization of mass management.

References:

1. Каримов И.А. Ватанизм ва халкимизга садоқат билан хизмат қилиш – олий саодатдир: Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати - Ўзбекистон либерал-демократик партияси IV қурултойидаги маъруза. 2007 йил 6 ноябрь.–Т.: Ўзбекистон, 2007. 32-б.
2. Алимов Ф. Фуқаролик жамиятини қуришда маҳаллий ҳамжамиятларнинг ҳамкорлиги // Фалсафа ва ҳуқуқ, 3/2007, 22–25-б.
3. Пронин Э.А. Политология. Конспект лекций.. - М.: МИЭМП, 2005. С. 7.

4. Умарова Г. Маҳалла – ижтимоий бошқарув органи.//Ўзбекистонда ижтимоий фанлар, 2-3/2007. 78-б.

5. Марказсизлаштириш ва инсон тараққиёти. Ўзбекистон-2005. /Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза. UNDP, Т., 2005. 64-65 б.

6. Конституция Руминии // <http://www.ilpp.ru/8508757867>; Конституция Польши // http://clin.iatp.by/constitution/vost_europe/poland-r.htm ва х.к.

7. Конституциявий ҳуқуқ. Энциклопедик лугат. Масъул муҳаррир ва муаллифлар жамоасининг раҳбари Б.Мустафоев-Т: "Ўзбекистон", 2006. 461-462 б.

8. Батанов А.В. Муниципальная власть и некоторые проблемы становления науки муниципального права // Актуальные проблемы государственного и правового строительства в Азербайджанской Республике в переходном периоде: Сб.науч.статей.11-выпуск.-Баку, 2005: Баймуратов М.А. Роль публичной самоуправленческой (муниципальной) власти в становлении и развитии гражданского общества в Украине // Актуальни проблеми політики: 36.наук.праць-Одесса, 2003: Тимофеев Н.С О некоторых современных аспектах государственной политики развития местного самоуправления // Вестник МГУ. Серия Право. 4/2001 ва бошқ.

9. Қаранг: Эргашев Б. Халқ депутатлари Кенгашлари фаолиятини такомиллаштириш // Жамият ва бошқарув, 1/2010. 45-б.

10. Рузметов Х. Принцип разделения властей в организации деятельности местных органов государственной власти // Хуқуқ, Право, Law. 2004/2. С. 34.

11. Халқ сўзи, 2007 йил 24 апрель.

12. Тўракулов М. Маҳаллий ҳокимият тизимини эркинлаштириш юзасидан айрим хулосалар // Хуқуқ, Право, Law. 2004/2. С. 38.

13. Марказсизлаштириш ва инсон тараққиёти. Ўзбекистон - 2005. /Инсон тараққиёти тўғрисида маъруза. UNDP, Т., 2005. 79-б.

14. Жўраев Б. Ўзбекистонда давлат ва жамият қурилишини эркинлаштириш.-Т.: Академиа, 2007. 45-б.

15. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24-йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруза // <http://www.press-service.uz/uz/news/5384/>

16. Ли А.Н. Прогнозирование социально-экономического развития муниципальных образований. Учебное пособие. -Т.: ТГЭУ, "ЕВРАЗИЯ", 2003. 11-б.

17. Жўраев Т. Миллий давлатчилик: хавфсизлик ва барқарорлик.-Т.: Академия, 2007. 131-б.

18. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз-жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. / Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида сўзланган нутқ. Халқ сўзи 29 январь 2005 йил.
19. Халилов Э. Ўзбекистон Республикасининг қонун чиқарувчи Олий органи: сохта вакилликдан ҳақиқий парламентаризмга қадар. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – Б. 150.
20. Совет Федерации: эволюция статуса и функции / отв. Ред. Л.В. Смирнягин. – М.: Институт права и публичной политики, 2003. – С. 9; Бобобеков А. Юқори палата ва парламентаризмнинг ривож топишининг асосий йўналишлари // Қонун ҳимоясида, 2/2004. – Б. 23.
21. Мусаева Н. Бикамерализм давлат қурилишдаги ижобий бурилиш // Ҳаёт ва қонун, 1/2005. – Б. 18.
22. Бобобеков А. ва бошқ. Ўзбекистонда давлат ҳокимияти бўлиниши тамойилининг амалга оширилиши.-Т., 2005. 39-б.
23. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари-олий қадрият. -Т.14.-Т.: Ўзбекистон, 2006. 143-144 б.
24. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2006/4. 213-модда.
25. Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Сенат (Сенат Кенгаши) ва Сенат қўмиталари қарорларининг давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари томонидан ижро этилишини назорат қилиш тартиби тўғрисидаги Низомнинг 4-банди // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2006/6. 365-модда.
26. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг қўмиталари томонидан конференциялар, давра суҳбатлари ва семинарларни ташкил этиш ва ўтказиш тартиби тўғрисидаги Низом // Ўша манба.
27. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг қўмиталари томонидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси қабул қилган қонунларни дастлабки тарзда кўриб чиқиш тартиби тўғрисидаги Низом // Ўша манба.
28. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати, Сенат аъзоси томонидан парламент сўровини юбориш // Ўша манба.
29. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг 2015 йил 25 сентябрдаги КҚ-48-III-сонли Қарорига илова // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2015 й., 9-сон.
30. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2007/1. 40-модда.
31. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг Қарори. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг маҳаллий ҳокимият органлари вакиллик органлари фаолиятини кучайтиришга қўмаклашувчи комиссияси тўғрисида // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг Ахборотномаси, 2010/3. 144-модда.
32. Ўзбекистон Республикасининг 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган "Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида"ги 913-ХП-сонли Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 йил, № 9, 320-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 йил, № 9, 241-модда.
33. Хусанов О.Т. Мустақиллик ва маҳаллий ҳокимият. – Т.: Шарқ. 1996. Б. 88.

Baratbaev Bekzod

independent researcher

Civil society and law education

National university of Uzbekistan

PROCESSES OF ORGANIZING NATIONAL DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF THE INDEPENDENT REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND THE RUSSIAN FEDERATION

ПРОЦЕССЫ ОРГАНИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ НЕЗАВИСИМОЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Abstract. In the early years of independence, approaches to the organization of national development in Uzbekistan and Russia were developed on a similar political and philosophical basis. Of course, it is based on the experience of developed countries in the transition to market relations, the historical tests of our country and their lessons, the way of life and thinking of the people.

Аннотация. В первые годы независимости подходы к организации национального развития в Узбекистане и России разрабатывались на схожей политической и философской основе. Конечно, в его основе - опыт развитых стран по переходу к рыночным отношениям, исторические испытания нашей страны и их уроки, образ жизни и мышление людей.

Key words: *national development, national development models, democracy, ideological disunity, interethnic relations*

Ключевые слова: национальное развитие, национальные модели развития, демократия, идеологическая разобщенность, межнациональные отношения

Introduction. The Soviet Union, which was destroyed, inherited a huge number of problems to the republics that proclaimed its independence. These problems were the simplest – from the welfare of one person to the greatest-to the regulation of international relations of the entire Eurasian region "[1]. In this regard, regardless of regional and economic opportunities, the problems of Uzbekistan and Russia can be calculated equally. Some experts claim that Russia has bigger problems than other republics. But on the ground of this claim lay the problems of "preserving the position of the former state under the leadership of Russia itself in the international arena"[2], which in fact declared itself the heir of the former Soviet Union. Of course, as an heir to the Union, the pressures imposed on Russia from abroad in different areas still have a more nomadic appearance than in other republics. But in terms of getting the Fraternal republics into their own sphere of influence or expelling it from the sphere of influence of Russia or preventing it, the pressures that are currently going on are also not small phenomena.

The main part. In the first period of independence, the same problems were faced by Uzbekistan and Russia in the formation of the model of national development. We can say that these are the main approaches to the formation of a conditional model of national development. In fact, the views on such models were not yet decided at that time, although there were almost no views on them, the main problems faced by the countries of the time came and determined the directions of the model of national development. Among the similar main problems of Uzbekistan and Russia at this time:

- achieve stability in nation-wide relations;
- regulation of a more degraded economy;
- modernization of financial relations;
- to bring food preparation system in order;
- elimination of ideological prejudice;
- reorganization of state power;
- change ownership system;
- finding measures for social security deficiencies;
- creation of effective directions of the use of labor, production and material resources of the country;
- elimination of unemployment;
- adaptation of the security system to the requirements of the period;
- maintain the country's position in international relations in all spheres;
- can add provide defensive capability.

In its theoretical essence, the solution of these problems is one of the main problems of every newly formed state, whether it is actually historical or modern. But in their implementation "which type of political regime is used practically by the authorities or society decides"[3]. Some experts conclude that in solving these problems, both states initially needed democracy, while negaki was working on the basis of dictation, as in the old days, in the unification of social strata, consisting of different ideological groups, into a single

state goals, paving the way for a deeper crisis of degradation. Of course, it deserves a look attention. Because in addition to ideological strife, there was a tension in relations between the nation and the two countries in a very delicate situation. Another group of experts assess the policy pursued in both countries in the early years of independence as an "alternative form of dictatorial policy, which was then successfully pursued" [4]. No matter how many of these views express the truth, the persistence required to regulate many problems in the early periods of independence, as we have already noted, becomes the main task of the newly formed state power. Historical experiments and theoretical views prove that it is necessary to introduce the principle of rigidity in the processes of formation of its national model of the state and society. It should be said that the problems in both states had the same appearance. But the big difference between each country in the issue of territorial and population prestige is actually the response of some Russian experts to the claim that "the problems of Russia were greater than those of the fraternal Republics"[5]. In each of the above-mentioned problems, the prestige of the population and the territory are of great importance. Of course, Russia, as a successor to the former Union, occupies a central place in the framework of the internal and external problems of Eurasia, but as a large part of this territory, it can not be said that the internal and external problems of Central Asia are even lower. In this respect, similar cases are always observed in the models of national development of these two states. Summarizing the different views on the issue of "the intensity in solving the problems of the development model can be seen as high-low", it can be said that the existing geopolitical possibilities of their realization clarify the differences in efficiency in this regard. Only the comparison of the international economic logistical and communicative capabilities of Uzbekistan and Russia will determine that there is a big difference in this regard.

The determination of approaches to the processes of the organization of national development of Uzbekistan and Russia from the point of view of independence dates back to the late 80s of the last century. The collapse in the economy of the entire Soviet Union in the late 80s occurred in both countries:

Against the background of events such as the disruption of financial supply, the decline in industrial production, the decline in agriculture, including food production, the increase in unemployment, the discredit of party governing bodies, the escalation of social and national violence as a result of attempts to form a democratic or transparent relationship, the escalation of anti-communist political regime in the media, the escalation of these incidents eventually led to disputes over territorial identification. The processes taking place in the influence of these events have shaped the initial, say, not so systematized or not far from the structural tasks of transparency reforms of the

organization of national development in Uzbekistan. Experts divide these lines into two categories in terms of relevance of the objectives of the organization of national development:

The directions of development on the basis of ideas put forward by the official government under the leadership of I.Karimov: the removal of some branches of management from the structure of party control, the mobilization of discipline and society in the management system, the decentralization of the production of agricultural products, the expansion of opportunities for the production of food products, the compactness and modernization, development of the system of training of personnel from representatives of the local people by profession, creation of corporate labor opportunities for them and, on this basis, reduction of unemployment problems, development of a system of measures to eliminate the problems of marginalized low living standards and social-household conditions, prevention of the flames of conflicts of developing nationalities and social groups in the, to prevent the growing ideological fragmentation in the country and the possible catastrophic conflicts that may arise as a result of it.

It is obvious that these directions are in fact aimed not at organizing progress, but at preventing the deepening of degradation. But as noted in the theoretical approaches, when "the organization of any development is primarily the beginning of the preparation of conditions for it" [7], it becomes clear that the official government is primarily based on the preservation of existing opportunities and conditions, that is, on the evolutionary approach to the work of the organization of national development.

The relevant category areas of the organization of national development to the society:

Elimination of party monopoly, gaining independence in the domestic and foreign political activities of the country, providing the population with land, liquidation of cotton monopoly, cessation of extraterrestrial entities, creating opportunities for private production, conducting business in the Uzbek language, transition to the multiparty system, restoration of national values and increasing attention to national and cultural features, etc. [8].

Logically, in the early years of independence, more precisely until 1997, these directions complemented each other and served as the main directions of the organization of national development in Uzbekistan. Although these directions were measures in the context of preparing the conditions for the goals, ultimately laid the groundwork for the strategic systematic formation of the directions of the national development model of the country. Although the process of migration of views expressed in I.Karimov speeches and works on the priority directions of the organization of national development to practical actions began in 1991, the process of becoming a holistic model was completed in 1998 and from this the model of Uzbekistan's own development and national development was officially approved. This model was expressed in the national program "basic

principles of socio-economic development of Uzbekistan".

The same can be seen in the case of Russia on the eve of independence and in the early years of independence. In particular, his approaches on the eve of independence are coming to end with the measures of all the fraternal republics of that time. Naturally, this was the result of the efforts to coordinate the measures taken for development with the requirements and tasks set by the single center - "restoration". But the divergence that arose on the basis of the peculiarities in the local conditions of Russia caused a sharp change in both the development plans and the approaches to it. The directions of development on the basis of ideas put forward by the official government of the RSFSR: the exclusion of certain branches of management from the composition of party control, the reduction of the participation of fraternal republics in the management system, [9] the co-operation of the system of processing agricultural products on the basis of decentralization of agricultural production, the expansion, the fraternal republics are compactly modernizing and modernizing large industrial production networks operating on the basis of raw materials, developing independent production networks within or under the structure of centralized industrial and agricultural entities and on this basis reducing the problems of unemployment, preventing the flames of conflicts between the developing nation and social groups in the influence of transparency, restoring the national values, to prevent the growing ideological fragmentation in the country and the possible catastrophic conflicts that may arise as a result of it, to maintain and regulate the sphere of influence of the RSFSR and later the RF in the Eurasian region, as well as the ability to defend the military, to reduce the pressure of the sharply changing international economic and political influence force.

The relevant category areas of the organization of national development to the society:

Abolition of party monopoly, achieving independence and strong positions in the internal and external political activities of the country, eradicating the partnership of the fraternal Republics with the financial potential of the RF, stopping the technical and financial resources that they are spending on their defense, industrial and agricultural activities, the development of private ownership, the reconstruction and modernization of industrial production networks, the transition], restoration of national values and increasing attention to national and cultural features, etc.

The above-mentioned in italics are different aspects of the approaches to the organization of national development of the RSFSR and the early periods of Russian independence in the late 80s from Uzbekistan. Of course, some of these different aspects are also important structural directions of the organization of national development for Uzbekistan in due time. However, this is different from the fact that it applies within the framework of official government measures that are not public.

Conclusion. When the plans of both countries for the organization of national development are observed, it is also noticeable that the processes in the directions differ practically in the nature of preservation in one and the organization in the other. For example, if the international relations of the country, which is one of the directions in Uzbekistan, are of organizational importance, in Russia this is noted as a direction of conservation importance. On the contrary, the revision of the country's legal base is of great importance for both countries.

In short, in the early years of independence, approaches to the organization of national development in Uzbekistan and Russia were developed on a similar political and philosophical basis. Of course, the experience of transition from civilized countries to market relations, the historical tests and their lessons experienced by our country, the way of life and thinking of the people were taken as a basis.

References:

1. Адамеску А. Советский опыт регулирования территориального развития (критический анализ) // Экономист. 2017. № 3. С. 62–71.
2. Бухвальд Е. М., Валентик О. Н. Стратегическое планирование и новые ориентиры политики регионального развития в Российской Федерации // Экономика: вчера, сегодня, завтра. 2015. № 5. С. 21–41.
3. Давлат ва ҳуқуқ назарияси / Ҳ.Б. Бобоев, З.М. Исломов, У. Чорӣёров, Ҳ.Т. Одилқориев ва б. –Т.: ТДЮИ, 2000. –528 б.

4. Екеринг В. Управление и организованные интересы // Государственная служба: Группы интересов, лоббирование. (Взгляд из-за рубежа). – Вып.4. – М., 1995. – С.75.; Оболонский А.В. Постсоветское чиновничество: квазيبюрократический правящий класс // Общественные науки и современность. – 1996. – №5. – С.13.; Политическое управление / М.Г.Анохин, О.В.Гаман, В.М.Горохов и др. – М., 1996. – С.3-4.

5. Ладанов И.Д. Психология управления рыночными структурами: Преобразующее лидерство. –М.: Перспектива, 1997. –288 с.

6. Холбеков А., Жумаев Р., Умарова Н. ва бошқ. Бошқарувнинг ижтимоий сиёсий йўналишлари. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2008. – 716 б.

7. Шодмонов Ш. Ш., Алимов Р. Ҳ., Жўраев Т. Т. Иқтисодиёт назарияси. –Т.: Молия, 2002. –416 б.

8. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –364 б.; Эргашев И. Сиёсат фалсафаси.–Т.: Академия, 2004. –130 б.

9. Добрынин Н.М. Новый федерализм: концептуальная модель государственного устройства российской федерации. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук Тюмень, 2004.

10. Шеломенцев А. Г., Дорошенко С. В., Трушкова Е. А., Шихвердиев А. П. Стратегии-2030: подходы к разработке в регионах России // Ars Administrandi (Искусство управления). 2017. Том 9, № 4. С. 570–592. DOI: 10.17072/2218-9173-2017-4-570-592.

Ali H. Khalife

*Mayor of city Sarafand, Lebanon,
Post-graduate student of the Department of Management and
Public Administration of O.M. Beketov
National University of Urban Economy in Kharkiv*

METHODOLOGICAL ASPECTS OF STRATEGY IN PUBLIC ADMINISTRATION

Summary. The author defines strategic management of regional development as management that is focused on a wide range of social and political interests, aimed at challenges of the external and internal environment and making of necessary changes in the social and economic development of the region. It is argued that the strategic management of the region is based on a system of the following principles: adaptability; continuity; the relationship between the developed long-term development plans; complexity; systematicity; sociality; purposefulness. It is substantiated that the common stages to all models are: mission formation; goal setting; environmental analysis; development, study of strategic alternatives and selection of the optimal strategy; formation of strategic plans, projects and programs; implementation of plans, projects and programs; performance control; evaluation of results and adjustments.

Key words: strategic management, public administration, principles of strategic management, methods of strategic management, models of strategic management.

Problem statement. The modern world is increasingly relying on the use of strategic approaches in solving of problems of development. The development of strategic documents has become an integral part of the activities of various international organizations, national governments, regional and local authorities. The processes, which are pointed above,

show that strategic management is becoming important as a mechanism for sustainable development of the state and its regions.

Analysis of recent research and publications. First of all, a strategy is seen as a way of making decisions in any sphere of public life in terms of the most essential features that can identify it as a special

management category. The study is based on the definition of the concept of strategy of a famous American scientist Herbert A. Simon¹. Interpretation of the concept of strategy as a management category emphasizes the peculiarity of the method of decision-making and implementation, which differs from the usual management action. Scholars such as I. Ansoff², J. Alford C. & Greve³, M. Porter⁴, R. Walker & R. Andrews⁵, V. Tertychka⁶ and S. Romanyuk⁷ and others also devoted their works to the study of strategic management and evaluation of its effectiveness.

Selection of previously unsolved parts of the overall problem. Strategic management becomes important as a mechanism for sustainable development of the state and its regions: effective public administration in conditions of a dynamic development is inconceivable without a new, democratic and transparent to the public strategic territorial governance in conditions of decentralization. With this in mind, the need to develop new approaches to the functioning of the strategic management system of the region is considered urgent.

The purpose of the article is a research of a state of strategic management of development of territories in the conditions of decentralization and formation of offers on its improvement.

Presenting of the main material. Strategic management includes a cycle - development, implementation and evaluation of the results of strategic documents. First, a strategy is always a choice of a certain alternative to a set of mutually agreed and interconnected decisions, which determine behavior of an organization (method of activity, its motivation) for a certain time for which this set of decisions is chosen.

Otherwise, when such determination is not defined or behavior of the organization does not correspond to the chosen set of decisions, it may be the absence of any strategy, or the set of declared decisions (goals) by the organization is not really the basis of the implemented strategy. Secondly, a time period for which the organization chooses one or another alternative set of decisions is determined by a number of circumstances that is the strategy has a certain (limited) duration. This statement is extremely important to justify the period of strategy implementation: it is not a matter of developing a strategic document (choosing decisions / goals) for as long period as possible. It is first of all about the possibility and expediency to adhere to this document

(selected decisions) the entire specified period. Third, other decisions that are made but not included in the chosen alternative should not change the behavior of the organization, otherwise the strategy itself loses its meaning. This statement is important for understanding the hierarchical nature of strategies: the organization can not be two or more equal in weight and importance strategies, otherwise the inevitable contradictions in different decisions, dispersion of resources, failure to achieve any of the stated goals (selected decisions). Such a hierarchical nature affects the structure of the organization, determining of its priorities, ways of making and coordination of decisions⁸. One of the most significant examples of the application of strategic public governance worldwide is the work of the United Nations General Assembly on the implementation of principles of sustainable development. The 2030 Agenda for Sustainable Development, adopted by the UN General Assembly in 2015, practically serves as a general strategy for the world community, which defines the coordinated activities of the UN and national states to achieve jointly defined goals for a certain period. Creation and implementation in the European Union of the Europe-2020 strategy (Strategy) is a demonstration of the systematic implementation of strategic management within the Community and in the member states in particular. The success of the Strategy is seen as a dependence on the ability to establish partnerships between all the many participants in the strategic processes - the EU institutions, public authorities of member states, regional and local authorities, and social partners. Voluntary consent of member countries to implement the objectives of the Strategy and coordinated activities to finance various programs and projects are the basis of the implemented strategic mechanisms.

There are four specific public governance mechanisms used by the EU institutions to coordinate the activities of the various actors in the strategic process: top-down steering; targeting of funding, encouragement of voluntary alignment and building public opinion⁹.

Modern directions of application of strategic planning in the development of large cities are represented by the experience of local authorities in London and Sydney. Application of integrated approaches to regional, national and local development is demonstrated in the monograph on the example of the strategy of synchronized development of six cities

¹ Simon Herbert A. (1997). *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*. – 4th ed. in 1997, The Free Press

² Ansoff, H., McDonnell, E. *Implanting strategic management*. New Jersey : Prentice-Hall, 1990.

³ Alford, J., & Greve, C. (2017). *Strategy in the Public and Private Sectors: Similarities, Differences and Changes*. *Administrative Sciences*, 7(4), [35]. <https://doi.org/10.3390/admsci7040035>

⁴ Porter, M. (1985). *The Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press.

⁵ Walker R., R. Andrews, G. Boyne, K. Meier, L. O’Toole. (2010). *Wakeup Call: Strategic Management, Network Alarms, and Performance*. *Public Administration Review* 53 (1). P.65–72.

⁶ Tertychka V. *Strategic management*. Kyiv: KIS [in Ukrainian], 2017.

⁷ Романюк С. А. *Теорія та практика стратегічного управління*. Київ : НАДУ, 2019.

⁸ Романюк С. А. *Теорія та практика стратегічного управління*. Київ : НАДУ, 2019. С. 6-7.

⁹ Романюк С. А. *Теорія та практика стратегічного управління*. Київ : НАДУ, 2019. С. 6-7.

in Finland – “The Six City Strategy – Open and Smart Services.” It is a unique sustainable urban development strategy that is developed by the major cities of Finland: Helsinki, Espoo, Vantaa, Tampere, Turku and Oulu. They play a key role in the development of the whole country. The purpose of the strategy is to use the largest urbanized regions as an environment for the introduction of innovations, strengthening competitiveness in a national scale.

The strategic management of the region provides for the relations of the executive power of the region with the central state authorities, with local representations of central bodies with local governments, with legal entities of different organizational and legal status and their associations, with the population, political parties and social movements.

Strategic management of the region is activities that are aimed at achievement of the goals in a competitive, market environment, including diagnostic analysis of the region, strategic planning and implementation of the chosen strategy.

Strategic management of the region is considered as a set of management processes that are interdependent:

- analysis of the external and internal environment of the region;
- establishment of a mission of the region and goals of the strategy of development;
- a choice of a strategy of functioning and development;
- implementation of the strategy of region's development;
- evaluation and control of the implementation of the strategy of development.

The purpose of the regional management strategy is to determine opportunities for regional development in terms of changing properties, characteristics, parameters of the external and internal environment of the region, to determine through which resource, technological, legislative and other conditions these opportunities and a potential can be realized.

The system of strategic management of functioning and development of the regional social and economic system must meet the specifics of the region and take into account its features in determining of an overall model of development, priorities, goals and objectives.

Strategic management of the region should be based on the system of principles that include:

1. The principle of adaptability - the formation of a strategy for the development of the region taking into account changes in the external environment, which may lead to the adjustment of goals, priorities and mechanisms for their implementation.
2. The principle of continuity - ensuring timely adjustment of the developed long-term plans on the

basis of changes that occur both within the social and economic system of the region and outside it, as well as the consistency of long-term, medium-term and annual plans.

3. The principle of interconnection of the developed perspective plans of development - development of vertical and horizontal communications.

4. The principle of complexity - substantiation of priority functions of the region in the context of a set of forecast indicators and development factors.

5. The principle of systematization – a definition of strategic goals of the region and the mechanisms of their implementation, taking into account the relationships that characterize interdependence of its development with other regions and the country.

6. The principle of sociality - taking into account the interests of the population, a priority solution of improvement of quality of life. Building a new type of relationship between government, business and the public, which ensures harmonization of their interests and goals, pooling resources, deploying joint activities and sharing responsibilities.

7. The principle of purposefulness - substantiation of strategic goals and priorities of social and economic development of the region¹⁰.

The practical implementation of the principles of strategic management is carried out by using a system of methods of strategic management. An organized system can be put into operation, in order to get the desired result, only through the influence of a governing body or a person.

At the same time, certain tools of coordinated influence are needed, which ensure the achievement of the set goals. Such tools are commonly called methods of strategic management.

Methods of strategic management are a set of ways and means of influencing of the process of development and implementation of a strategy to achieve strategic goals. The set of methods of strategic management can be divided into two groups:

1. Methods of comprehensive assessment of strategic position. Methods of comprehensive assessment of strategic position are based on the main methods of strategic analysis, such as: SWOT analysis, PEST analysis; SNW analysis; portfolio analysis; scenario and expert analysis. The characteristic feature of strategic analysis is that it is not only a retrospective but also a forecasting tool, and allows assessing the system of strategic management in the future.

2. Methods of management of strategy implementation. In the process of implementing of long-term programs, there are many changes in the environment¹¹.

There are also social and psychological, organizational and regulatory methods of strategic

¹⁰ Козенков Д. С. Основні вимоги до формування системи стратегічного управління підприємством. Академічний огляд (менеджмент і маркетинг). 2011. № 1 (34). С. 83-88.

¹¹ Дикань В. Л. Зубенко В. О., Маковоз О. В., Токмакова І. В., Шраменко О. В. (2013). Стратегічне управління. Київ.

management¹². Social and psychological methods of strategic management implement motives of human social behavior. After all, a level of growth of general education and a professional qualification level of employees cause significant changes in the system of value orientations and the structure of motivation of work of people. Traditional forms of material incentives gradually lose their priority stimulating effect.

Strategic management of the region is aimed at: decentralization of a management process, increasing of efficiency and initiative of regional management structures, including of distribution of powers between regional bodies of state executive power and local self-government, formation of state economic policy at the initiative from below, from regional and local priorities to national interests, intensification of foreign economic activity based on formation of a decentralized system of choice of foreign economic interests and diversification of international economic relations of regions.

In the course of the research, it was revealed that several models are used in strategic management. R. Whittington summarizes four main approaches: classical, evolutionary, procedural, systemic. These approaches are radically different in relation to two characteristics: results of the strategy and processes that affect its creation.

Despite the differences in approaches to model strategic management, in each model there are three stages of the process of strategic management¹³:

1) the stage of strategic planning (strategic analysis and selection). At this stage, strategies are defined by establishment of a mission, analysis of strategic positions based on the study of internal and external factors;

2) the stage of a strategic organization or adjustment of the organizational system in accordance with the selected strategy (strategy implementation, strategy implementation). At this stage, all resources and internal connections, all goals, objectives and areas of responsibility of employees are brought into full compliance with the chosen strategy; the necessary organizational changes are carried out, and also the policy of each of its structural divisions is developed;

3) the stage of strategic control and regulation (strategy evaluation and control of strategic measures).

That is, the stages common to all models are as follows: mission formation; goal setting; environmental analysis; development, study of strategic alternatives and selection of the optimal strategy; formation of strategic plans, projects and programs; implementation of plans, projects and programs; performance control; evaluation of results

and adjustments.

Conclusions and suggestions.

Strategic management of development of the region is a management that is focused on a wide range of social and political interests that are aimed at the challenges of the external and internal environment and making of the necessary changes in the social and economic development of the region. Strategic management of the region is based on a system of the following principles: adaptability; continuity; relationship between developed long-term development plans; complexity; systemicity; sociality; and purposefulness. It is necessary to take into account the positive foreign experience in rule-making and practical activities, which will contribute to achievement of goals of strategic planning.

References:

1. Alford J., & Greve C. (2017). Strategy in the Public and Private Sectors: Similarities, Differences and Changes. *Administrative Sciences*, 7(4), [35]. <https://doi.org/10.3390/admsci7040035>
2. Ansoff H., McDonnell E. (1990). *Implanting strategic management*. New Jersey : Prentice-Hall.
3. Головка Т. В., Сагова С. В. (2012). *Стратегічний аналіз*. Київ: КНЕУ.
4. Дикань В. Л., Зубенко В. О., Маковоз О. В. , Токмакова І. В., Шраменко О. В. (2013). *Стратегічне управління*. Київ.
5. Козенков Д. Є. (2011). Основні вимоги до формування системи стратегічного управління підприємством. *Академічний огляд (менеджмент і маркетинг)*. № 1 (34). С. 83-88.
6. Porter M. (1985). *The Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press.
7. Романюк С. А. (2019). *Теорія та практика стратегічного управління*. Київ: НАДУ.
8. Simon Herbert A. (1997). *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*. – 4th ed. in 1997, The Free Press.
9. Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості : збірник матеріалів «круглого столу» / наук. ред.: С. О. Біла ; Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. Київ, 2011.
10. Tertychka V. (2017). *Strategic management*. Kyiv: KIS [in Ukainian].
11. Walker R., R. Andrews, G. Boyne, K. Meier, L. O'Toole. (2010). *Wakeup Call: Strategic Management, Network Alarms, and Performance*. *Public Administration Review* 53 (1). P.65–72.

¹² Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості : збірник матеріалів «круглого столу» / наук. ред.: С. О. Біла ; Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. К., 2011. 88 с.

¹³ Головка Т.В., Сагова С.В. Стратегічний аналіз. К. : КНЕУ, 2012. 198 с.

HISTORY OF THE FIGHT AGAINST CORRUPTION

Abstract. The article examines the history and the growth of corruption, the development of the phenomenon of corruption and the problems of combating it, the stages of the formation of the legal system in Uzbekistan.

Keywords: corruption, anti-corruption, social development trends, legislation, Code.

The history of corruption is as old as the history of mankind. As A.K. Irkhakhodjaev noted, "Corruption has been known to mankind since ancient times. Corruption has emerged as a socio-economic reality with the emergence of the state and its officials".¹⁴

Speaking about the history of corruption, it should be noted that this issue has always been the focus of attention of scientists, philosophers and historians. The ancient Greek philosopher Aristotle said: "The most important thing in any state system is to organize work with the help of laws and regulations in such a way that officials do not receive wealth by fraud. State stability can only be ensured by eliminating corruption. Aristotle also objected to a person holding more than one position at a time.¹⁵ Bribery and extortion are mentioned in 12 laws of Ancient Rome. In primitive and first-class societies, it was considered natural for a priest, tribal elder, or military leader to receive a certain privilege. The situation has changed as the state apparatus has become more complex and professional. High-ranking officials demanded that lower-ranking "servants" be satisfied only with the assigned salary. Lower-ranking officials, on the other hand, preferred to secretly charge (or demand) extra money from applicants for the performance of their official duties.

One of the oldest records of corruption is found in the cuneiform writings of ancient Babylon. Texts dating back to the middle of the third millennium BC state that the Sumerian king Urukagin sought to solve the problem of curbing the wrongdoings of judges and officials who were already seeking illegal remuneration at that time.¹⁶ Ancient Egyptian rulers faced similar problems. Archaeological evidence suggests that corruption was especially widespread in Jerusalem between 597 and 538 BC, after the king of Babylon took the Jews captive.

Corruption was almost non-existent in the early stages of the history of ancient societies (ancient Greek city-states, the Republic of Rome) where professional government officials did not yet exist. This phenomenon occurred only at a time when antiquity was in decline. It was said of corrupt government officials during this period: "He came to the rich province from the poor and became rich from the poor province." It was during this period that a special term, "corrupture," emerged in Roman law, which was

synonymous with the terms "corruption," "bribery," and served to describe all forms of abuse of office. In places where the power of the central government is weak (e.g. in early medieval Europe), the use of the position of service to charge the population out of their own pockets has become the generally accepted norm in most cases. As the state became more centralized, it severely restricted the independence of citizens and thus encouraged lower and higher officials to secretly break the law in favor of citizens who wanted to get rid of strict control. Punishing corrupt officials in public in order to teach others a lesson has generally been ineffective, as those who have been fired (dismissed or executed) have been replaced by new bribe-takers. Since the central government does not usually have the necessary power and resources to establish total control over the activities of officials, it is content to punish only the most dangerous manifestations of corruption.

In the Middle Ages, the norms of customary law adopted in the states located on the territory of Uzbekistan were determined mainly by legislative traditions based on the principles of Islamic culture. In particular, in order to streamline the work of officials in the state of Amir Temur, interrogations, checks, investigations were carried out from time to time. Acts such as abuse of office, bribery, consistent drinking and domestic misconduct were considered gross sins and were severely punished. According to historical sources, Mironshah, the son of Amir Temur, and his grandsons Pirmukhammad and Khalil Sultans were publicly punished for violating the above norms.¹⁷ At that time, feudal societies on the territory of Uzbekistan did not provide for liability for corruption in the current interpretation. However, before the Russian occupation of Uzbekistan, corruption manifested itself in legalized institutional forms, in particular, in the payment of contributions to the ruling elites in one form or another. For example, ordinary peasants were regularly charged tithes - one tenth of the harvest - in favor of khans, sultans, biys and other members of the nobility. Livestock breeders paid the tax "zakat" - the amount of the tax was equal to a certain number of a certain type of livestock. In addition, various kinds of gifts were to be presented to representatives and elders of the nobility. The decentralization of power, the lack of a single apparatus of public officials, the exercise of

¹⁴ Criminology. Textbook. Managing editor: M.Kh. Rustambaev. - Tashkent: TSIL, 2008. -P. 222.

¹⁵ Aristotle. Works: In 4 volumes. - M., 1983. - P. 456, 547.

¹⁶ Great Soviet Encyclopedia. - M., 1997.T.27. - P. 94.

¹⁷ Badirov A.J. Legislation in the state of Amir Temur // Amir Temur and his place in world history. International conference resources. - Samarkand, 1996. - P. 67.

public administration by feudal authorities, in general, precluded the possibility of corruption, abuse of office, etc., at least officially in the law of the states located on the territory of Uzbekistan.

The next stage in the formation of the legal system in Uzbekistan is associated with the period of occupation of the states on its territory by the Russian Empire. This stage had a significant impact on the change in the socio-legal nature of corruption in the region. During the occupation of Turkestan by Tsarist Russia, the Governor-General of Turkestan had civil courts for the Russian-speaking population, judges' courts for Uzbeks and Tajiks, and *biy* courts for Kyrgyz, Karakalpaks, and Turkmen. Judges in civil courts were mainly lawyers, scholars with knowledge of Islamic law, and judges of customary law.

Corruption was particularly prevalent in Turkestan during the Russian colonial rule. In this regard, the application of the population to the lawyer Ubaydulla Asadullohojaev is noteworthy. It reads: "Corruption, extortion and violence, which had existed before under the current head of the Andijan district, Brzezinski, have intensified. The features of this system, which has become the rule, are as follows:

1) Local officials were involved in extortion and bribery from the population: fifty commanders, commanders and the current chief Sheramat Alimkulov (Shermuhammad, son of Alimkul, the Emir of Kokand);

2) Tax collection and bribery are carried out by representatives of the administration not directly, but indirectly through intermediaries. In particular, Yusufjon Haji, the translator of the head of the district, and the translators of the bailiffs will mediate. This method is so skillful and consistent that the population has become accustomed to the fact that complaints from officials about illegal activities will never be resolved fairly".¹⁸ The change of state structure and form of government as a result of the coup d'etat in tsarist Russia in October 1917 did not abolish corruption as an event, but rather treated it with hypocrisy, which ultimately opened the way for corruption in the new administrative environment. The Decree of the Council of People's Commissars of May 8, 1918 "On Corruption" is the first official document in the field of anti-corruption in former Soviet law.¹⁹ In accordance with this resolution, persons guilty of bribery were held accountable for actions in the state or public service, for performing actions within their competence or for assisting in the commission of actions that are the duty of an official of another institution. In the fight against such crimes, shooting

was used as the main punishment.²⁰ At the same time, due to the severe shortage of food, the scope of official crimes was expanded, and even ordinary workers and collective farmers were accused of abuse of office.²¹ The Resolution of the People's Commissariat of Justice of February 26, 1921 "On strengthening the responsibility of officials in food matters" states that any person who commits a crime in such cases is an enemy of the workers 'and peasants' state.²² In the process of mass repression, the notion of an official was further expanded, and the illegal decision of an individual was also the basis for declaring him an enemy of the people. This method is very convenient for this society, it has been historically improved and has been used in practice for a long time. In turn, the historical development of corruption in Uzbekistan during the Soviet era can be divided into several stages:

1) Russia's incorporation into the former USSR without taking into account the views of the Uzbek government in practice (1924);

2) the policy of repression of the original intelligentsia of the Uzbek people in 1937-1939;

3) At the heart of the policy pursued against Uzbek workers in the second half of the 1980s under the guise of the "Uzbek affair" or the "cotton affair" is corruption, such as abuse of power, bribery and robbery.²³

With the adoption of the Central Committee of the USSR in 1926, a new system of corruption crimes emerged in the history of the republic. The Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR of March 27, 1953 "On Amnesty" provided for the simplification of measures of legal influence of the state on officials. The main purpose of the decree was to apply disciplinary or administrative penalties instead of criminal liability for offenses involving a low level of social risk, and to mitigate the penalties imposed for some lesser official crimes (Article 8 of the Decree). The decree did not reduce the number of officials in comparison with the law.

The decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the former USSR of February 20, 1962 "On increasing responsibility for bribery" increased responsibility for certain types of malfeasance: bribery and mediation in bribery. In accordance with this Decree, the death penalty for giving a bribe under aggravating circumstances was introduced into the criminal legislation. Although the criminal law changes frequently, the perception of an official as a necessary sign of corruption offenses has remained unchanged for a long time. The concept of the USSR, adopted in 1959, was amended. Article 148 of this Code defines crimes

¹⁸ New history of Uzbekistan / Compilers: H. Sodiqov, R. Shamsutdinov, P. Ravshanov and others; Editorial Board: A. Azizkhodjaev (Chairman) and others. - Tashkent: Sharq, 2000. - P.340.

¹⁹ Collection of Decrees of the RSFSR. - M., 1918. - No. 35. - P. 467.

²⁰ P.I. Negretov, V.G. Korolenko Chronicle of life and work 1917-1921 - M., 1990. - P. 230-234.

²¹ Collection of Decrees of the RSFSR. - M., 1919. - No. 19. - 204 p.; Collection of Decrees of the RSFSR. - M., 1922. - No. 61. - P.784.

²² Collection of documents on the history of the criminal legislation of the USSR and the RSFSR. 1917-1952 - M., 1953. - P. 50-51.

²³ Ahrarov B.D. Problems of liability for official crimes against the administrative order: Ph.D. ... dissertation. - T., 2008. - P.139.

of officials and officials: "The crime of an official is inflicting significant damage to the interests of the state or society, or the legal rights and interests of citizens by violating official duties. According to the criminal law of the USSR, an official is a person who performs permanent or temporary, paid or unpaid, appointed, elected or tasks related to the implementation of acts of state power or administrative-administrative and organizational-economic actions in an enterprise, institution and organization is considered"²⁴.

These are: Article 149 - Abuse of power or official position; Article 1491 - Exaggeration of reports on the implementation of plans and other violations; Article 150 - Exceeding the authority of the Government or the Service; Article 151 - indifference to service; Article 151¹ - Violation of the procedure for consideration of proposals, applications and complaints of citizens; Article 152 - Bribery; Article 154 - Mediation of bribery; Article 155 - Service forgery.

This Code was adopted in 1994 and became effective until 1995, when the Criminal Code of the independent Republic of Uzbekistan was adopted.

References:

1. Criminology. Textbook. Managing editor: M.Kh. Rustambaev. - Tashkent: TSIL, 2008. - P. 222.
2. Aristotle. Works: In 4 volumes. - M., 1983. - P. 456, 547.
3. Great Soviet Encyclopedia. - M., 1997.T.27. - P. 94.
4. Badirov A.J. Legislation in the state of Amir Temur // Amir Temur and his place in world history. International conference resources. - Samarkand, 1996. - P. 67.
5. New history of Uzbekistan / Compilers: H. Sodiqov, R. Shamsutdinov, P. Ravshanov and others; Editorial Board: A. Azizkhodjaev (Chairman) and others. - Tashkent: Sharq, 2000. - P.340.
6. P.I. Negretov, V.G. Korolenko Chronicle of life and work 1917-1921 - M., 1990. - P. 230-234.
7. Collection of documents on the history of the criminal legislation of the USSR and the RSFSR. 1917-1952 - M., 1953. - P. 50-51.
8. Comments on the Criminal Code of the Uzbek SSR. - Tashkent: Uzbekistan, 1988. - P.308.

Крылов Д.А.

САМОДЕРЖАВИЕ: РОССИЙСКАЯ ВЕРСИЯ АБСОЛЮТИЗМА (К ТЕОРИИ ТРЕХ «С»)

D.A. Krylov

AUTOCRACY: RUSSIAN VERSION OF ABSOLUTISM (TO THE THEORY OF THREE "S")

Аннотация. Автор считает, что в основании политического устройства в России лежат три принципа: самовластие, самозванство и самодурство. В данной статье эти принципы последовательно рассматриваются и анализируются. Самодержавие оказывается родом привычки, которая приводит к повторам в меняющемся мире. Отказ от вредной привычки не может быть механическим, а связан с существенными изменениями в мировоззренческой картине и сознании людей. Задача автора – показать тот вред, который наносится обозначенными принципами развитию здорового общества.

Annotation. The Author believes that the basis of the political system in Russia is based on three principles: autocracy, imposture and samodurstvo (the power of madcaps). In this article, these principles are consistently considered and analyzed. Autocracy turns out to be a kind of habit that leads to repetitions in a changing world. Giving up a bad habit can not be mechanical, but is associated with significant changes in the worldview and consciousness of people. The author's task is to show the harm caused by these principles to the development of a healthy society.

Ключевые слова: Самодержавие, самовластие, самозванство, самодурство, здоровое общество.

Keywords: Autocracy, despotism, imposture, samodurstvo (the power of madcaps), healthy society.

Введение

Автократия в России продолжает оставаться преобладающей формой организации политической власти. Все попытки обнаружения некоего перехода к демократии, рассуждения о гибридности путинского режима, оказываются на поверку пустыми разговорами. Пресловутая «вертикаль власти» с самого начала указывала не на восстановление управляемости страной, а на выстраивание административно-бюрократической иерархии ориентированной на первое лицо в

государстве. Отсутствие политической альтернативы, содержание ручной (системной) оппозиции, постоянный рост запретов и ограничений, отсутствие реально действующих институтов сдержек и противовесов, указывает на типическое поведение власть предержащих. На протяжении всей своей истории, начиная с формирования Московского княжества, в России неизменной формой правления признавалось самодержавие.

²⁴ Comments on the Criminal Code of the Uzbek SSR. - Tashkent: Uzbekistan, 1988. - P.308.

Известный историк А.Л. Янов насчитал одиннадцать попыток избавиться от диктатуры самодержавия в России, полагая, что двенадцатая будет связана с депутинизацией страны [38]. Будучи сторонником идеи о том, что в стране возможен западный путь, он верит в то, что можно вырваться из своеобразной исторической колеи. По мнению Н.С. Розова, мы попали в очередную тупиковую ситуацию: «Трудно спорить с тем, что динамика первых двух десятилетий развития постсоветской России привела ее в очередной исторический тупик. Действительно, пока не видны социальные силы, способные вывести из него страну» [28, с. 6]. Впрочем, он верит в животворящую силу идей, что, как нам представляется, слабо соотносится с его же исследованиями цикличности в производстве российской власти.

Поэтому, думается, ранняя работа В. Паперного «Культура Два» более реалистична. В ней противопоставляются две периодически сменяющие друг друга культуры: Культура 1 – эпоха размягчения (растекания) политической системы; Культура 2 – застывание и кристаллизация общества на фоне избыточной централизации российского мира. Эта двухфазная модель искусственная конструкция позволяет рассматривать происходящее в стране с точки зрения коротких циклов или жизнедеятельности в режиме маятника [19, с. 18, 19]. Отметим, что процесс «растекание – затвердевания» дает представление о довольно устойчивой модели, которая с разными вариациями определяет российскую жизнедеятельность. При этом, как не парадоксально, но тот или другой сегмент этой жизнедеятельности реализуется с примерно одинаковыми энергетическими затратами и строгой направленности. Люди оказываются неспособными к тому, чтобы самостоятельно выбрать «третий путь». Просто, вектор, направленный в будущее, меняется в одночасье на вектор, направленный в прошлое и все строим начинают туда идти.

Показательно, что сам В. Паперный попытался описать возможность появления «Культуры Три» и пришел к неутешительному выводу: «Честно говоря, эта экологически-авангардная культура 3 кажется мне сейчас утопией. Убедительного ответа на вопрос, заданный в подзаголовке этого эссе, у меня сегодня нет» [20]. При этом он приводит довольно интересную типологию тех, кто пытался представить будущее России: «самобытников», подразделяемых на положительных и отрицательных, и «западников», которые им разделены на «потом-западников» и «уже-западников». И если, как нам представляется, он симпатизирует западникам, то, скорее потому, что не является сторонником «вечного сталинизма» или «цезарепапизма» в России. Увы, исследователь имеет вполне обоснованное видение того, что Россия – это страна, где политическая жизнь

подчинена воспроизводству авторитарного идеала.

По мнению А.С. Ахиезера, расколотое общество обречено на совершение «маятниковых» движений. Как серьезный ученый он стремится к обоснованности своих умозаключений. Хотя над ним и довлеет представление о самобытности России, он не делает из этого некую основополагающую и безусловную ценность. В конечном итоге, любая страна никогда не является вещью в себе. Катастрофы не происходят там, где для этого нет условий. Исследователь констатирует случившееся: «Россия вновь разметала ненавистное начальство и сегодня, в состоянии разрухи, мучительно перебирает, опробует свои старые мифы. Общество вступило в новый период, исполненное апокалипсических ожиданий. Новый поворот истории требует от страны новых усилий, направленных на выявление ранее скрытых от общества его собственных реальностей. Как бы ни были трагичны для людей резкие исторические изменения, они дают основание для поиска внутренней критики общества, тех процессов, которые могли бы отвести страну от края пропасти, обеспечить ее органичное гуманистическое развитие» [4, с. 44].

Интересно, чтобы он написал сейчас, когда ненавистное начальство и старые авторитарные порядки вернулись обратно. Гуманистическое развитие не состоялось, хотя и в пропасть страна не сорвалась. Процессы энтропии в политических телах не линейны, скорость ее возрастания или затухания зависит от множества факторов.

Ученый уделяет большое внимание воспроизводству, то есть повторению, где сбои и мутации разрушают сложившийся порядок вещей и культурные устои, разрывают внутренние связи. Именно утрата единства или консенсуса, по мнению А.С. Ахиезера, выступает в качестве доказательства того, что произошла именно катастрофа, а не локальные изменения. Впрочем, думается, катастрофы не всегда приводят к гибели политического тела, выступая лишь в качестве некой черты, за которой начинается воспроизводство прежнего «на новый лад». И как не парадоксально, но в итоге мы получаем жизнь в своеобразном круге «вечного возвращения». Авторитарная власть здесь воссоздается на манер феникса из пламени огня и ей и только ей принадлежит актуальное настоящее. Постоянно загоняемый в пассивное состояние социум лишь изредка просыпается, но только для того, чтобы снова заснуть. Поэтому никакого роста рефлексии, о котором писал известный российский культуролог, в России и не происходит, а самокритика не достигает своих целей.

Простите, но есть ли смысл тогда рассуждать о судьбе страны, зависшей в собственном прошлом? В самом понятии судьба скрыто предначертание свыше, фатум или рок, зависимость от эсхатологии, где исчезают смысл человеческой воли и значение разума. Главное, что теряется сам смысл

настоящего, которое рассматривается как еще несостоявшееся будущее. И если что-то здесь предопределено, то это некие намеки на грядущее. Увы, люди часто заблуждаются и не понимают, что любые изменения должны происходить в настоящем, а не в отложенном будущем, иначе мы обречены на вечные повторы. И не стоит обманываться по поводу того, что ходим мы не в дерюгах и лаптях, а в древности люди самолетов, компьютеров или автомобилей не знали. Ведь то, что, в одном случае, способствует развитию общественных отношений, в другом случае, служит инструментом для массового подчинения себе подобных.

Воспроизводство автократии происходит в условиях сохранения отрицательной идентичности, формирующей закрытые политико-социальные системы с низким горизонтом событий. Здесь не может быть места для множества стремящихся к признанию людей. Природа авторитарной доместики такова, что не иерархические отношения не признаются в слабо рефлексированном и пассивном социуме. Поэтому, если человек начинает стремиться здесь к реализации внутреннего потенциала, он вынужден встраиваться в архаическую модель организации властных отношений. Разумеется, что отбор проходили только те, кто вписывался в систему служения всевышнему правителю, попирая низших и подневольных, демонстрируя мощь автократического правления. Как пишет Р. Пайпс: «Это был замкнутый круг: русские люди поддерживали автократию, потому что чувствовали себя бессильными, и они чувствовали себя бессильными, потому что автократия не давала им никакой возможности ощутить свою силу» [18, с. 47].

И пока, судя по происходящим в жизнедеятельности современной России событиям, переформатирование исторической матрицы самодержавия не предвидится. Собственно говоря, этой проблеме и посвящена данная статья, описывающая триединую основу российского самодержавия: самовластие, самозванство и самодурство.

1. Самовластие или узаконенный произвол

В своей «Истории Петра» А.С. Пушкин записал: «Достоин удивления разность между государственными учреждениями Петра Великого и временными его указами. Первые суть плоды ума обширного, исполненного доброжелательства и мудрости, вторые нередко жестоки, своенравны и, кажется, писаны кнутом. Первые были для вечности, или по крайней мере для будущего, – вторые вырвались у нетерпеливого самовластного помещика» [26, с. 413]. Опубликовать этот вывод он планировал только после раздумий.

Нам неизвестна причина сомнений, но выдающийся русский поэт одним этим предложением дал представление об особенностях русского самодержавного правления, где разумные действия сопровождалась столь же неразумным

самовластием. Ведь Петр I был, несомненно, автократическим правителем, стремившимся контролировать все сферы жизнедеятельности своих подданных, которых он не рассматривал иначе, как собственных слуг. Его «Табель о рангах» подвел своеобразную черту под тем, чем настойчиво занимался Иоанн IV Грозный, истребляя знатные роды.

Ведь именно тогда родилась по-настоящему «империя царей», абсолютных властителей, провозглашавших, «мы, великий князь Иван Васильевич всея Руси, Владимирский, Московский, Новгородский князь, царь Казанский и царь Астраханский, государь Псковский и великий князь Смоленский, Тверской, Югорский, Пермский, Вятский, Болгарский и иных, государь и великий князь Нижнего Новгорода, Черниговский, Рязанский, Полоцкий, Ростовский, Ярославский, Белозерский и вотчинный государь и обладатель земли Лифляндской Немецкого чина, Удорский, Обдорский, Кондинский и всей Сибирской земли и Северной страны повелитель» [22, с. 165].

Можно до бесконечности искать истоки московской автократии то ли в византийском наследстве, то ли в перенятых обычаях Золотой Орды, сути политического режима это не меняет. Вся полнота власти здесь принадлежала одному человеку, тогда как остальной социум вне зависимости от своего социального статуса рассматривался лишь с точки зрения наличного ресурса. В духе М. Фуко, скажем, что здесь проявилась в полной мере политика, связанная с надзором и наказанием. Раздача привилегий, титулов, вотчин и иных наград всегда носила вспомогательный характер, подчеркивая зависимость от суверенного носителя власти – царя. Перед ним и только перед ним и его наместниками и надо выслуживаться. Деспотическая власть не терпит проявлений самости, а чтобы пресечь ненужный скептицизм, институт самовластия получал санкцию свыше. И тот же Иоанн IV, подчеркивал, опираясь на слова апостола Павла: «“Всякая душа да повинуется владыке, власть имеющему; нет власти кроме как от бога: тот, кто противится власти, противится божьему повелению”. Воззри на него и вдумайся: кто противится власти – противится богу; а кто противится богу – тот именуется отступником, а это наихудший из грехов. А ведь сказано это обо всякой власти, даже о власти, добытой ценой крови и войн» [22, с. 124].

Вольнодумство в таком социуме сродни ереси и отступничеству от веры, имеет внешнюю причину. Критикующая Н. Радищева просвещенная императрица Екатерина II, прямо увидела угрозу своему самовластию в заимствовании чуждых идей: «Намерение сей книги на каждом листе видно; сочинитель оной наполнен и заражен французским заблуждением, ищет всячески и вышнвает все возможное к умалению почтения к власти и властям, к приведению народа в негодование противу начальников и начальства»

[Зажигательная]. Ей намного проще было отвечать иностранцам, критикующим русские властные традиции, чем терпеть умствования собственного подданного.

Разумеется, что о деспотичности своей власти императрица не думала, ведь ей тогда бы пришлось признать право людей на самостоятельность в суждениях. В своем «Антидоте» она решительно отсекает любые факты, направленные на характеристику ее подданных, их образ жизни или обычаи, как недостоверные. Императрица уверена в том, что в России нет ничего такого, чего нет в Европе, и если там король издает законы и существует парламент, способный их отвергнуть, то здесь есть государь и сенат [10, с. 239]. Как говорится, внешняя форма отменяет необходимость изучения содержания, и этот аспект сохранен в современной России, где, скажем, есть Дума, но нет Европейского парламента.

Ведь это не случайность, что история парламентаризма в России началась только после революционных событий 1905 года, когда Николай II «даровал народу незыблемые основы гражданских свобод», – Конституцию. Известно, что в первой общероссийской переписи населения в 1897 году в графе «Занятие» царь записал: «Хозяин земли Русской» [23]. Как и его предшественники, он рассматривал себя в качестве самодержца и собственника страны. Ни о каком понимании монарха в европейской традиции, как первого среди равных, здесь нет. Создавая Государственную Думу, Николай II никогда не собирался делиться властью. И если вспомнить историю, то само понятие Дума было заимствовано из прошлого, став своеобразной пролонгацией идеи Боярской Думы XV века. Сам этот законосовещательный орган просуществовала до начала XVIII века и действовал он по принципу «с государева доклада и со всех бояр приговора». Этот же принцип был воспроизведен в идее М. Сперанского о Госсовете, где вся инициатива в принятии законов принадлежала царю.

У В.О. Ключевского мы обнаруживаем важные рассуждения об особенностях российского законодательства: «На Западе закон есть политическая сделка двух властей – короны и законодательного собрания; у нас он есть воля одной верховной власти, но обыкновенно внушаемая Советом, что и выражается в самой формуле высочайше утверждаемых мнений Государственного совета: "внявши мнению Совета", "быть по сему". Но западный порядок законодательства основан на мысли о равенстве двух властей; у нас в основание этого порядка положена мысль о средствах и условиях для наиболее правильной и осмотрительной выработки новых законодательных норм» [12, с. 395].

Характерно, что Александр I согласился с введением Госсвета, но не принял предложение М.М. Сперанского о создании той же Думы, где предполагалось, что данный политический институт будет инициировать принятие законов.

Он не мог допустить изменений, которые в корне меняли бы самодержавную форму правления. Бюрократические институты были для него более понятны и соответствовали представлениям о самовласти и слугах, призванных выполнять волю самодержца.

И если в свое время (1908 г.) министр финансов В.Н. Коковцев сказал, глядя в глаза депутатов Думы, что «в России, слава богу, парламента нет», то стоит ли удивляться современной рецепции этой идеи: «Парламент – не место для дискуссий». В расширенной версии своей идеи, спикер Государственной Думы Б.В. Грызлов со всей простотой откровенно заявил: «Мне кажется, что Государственная Дума – это не та площадка, где надо проводить политические баталии, отстаивать какие-то политические лозунги и идеологии, это та площадка, где должны заниматься конструктивной, эффективной законодательной деятельностью» [21]. Понятно, что в своем нынешнем положении этот законотворческий орган просто вписан в известную «вертикаль власти», выполняя роль современного фасада для прежних деспотических отношений.

Иллюстрацией к этому тезису могут служить постоянно принимаемые Государственной Думой законы, фактически направленные на ограничение прав и свобод граждан и вводящие новые налоги и поборы. В современной России продолжает воспроизводиться принцип, сформированный в древности, когда княжеский двор жил за счет сбора дани и не нес каких-либо обязательств по отношению к податному населению, не признавал за ним права гражданства. Как пишет Дж. ЛеДонне, именно тогда и был создан политический строй, где «правлящий класс представлял собой конгломерат покровительственных сетей, логическое продолжение во времени и пространстве средневековой дружины, для которой нескрываемая цель правления всегда состояла в том, чтобы жить за счет населения, не имея понятия долга перед общим благом и признания высшей преданности, под которой все должны были подписаться. Административным костяком конгломерата была сеть приказов, которые вершили правосудие, собирали доходы и распределяли добычу в виде выгодных назначений на должность воеводы и рекомендаций по наделению землей и крестьянами» [39, р. 297].

Сходной позиции придерживается, в частности, и Р. Пайпс, указывая на тот консерватизм, который служил целям воспроизводства сильной централизованной власти, унаследовавшей политическую культуру Византии и монголо-татарских правителей [18, с. 17]. Не отдавая предпочтения ни одному из названных источников, можем признать их общим началом московского самовластия. В любом случае или Ставка хана Москвы, или столица цезаря Третьего Рима, перед нами тиранический ордунг, где все определяется исключительно волей или своеволием правителя.

С теоретической точки зрения, в данном случае мы рассматриваем основополагающий принцип самодержавия – самовластие. Оно структурирует все остальные отношения и коммуникативные связи в социуме. Любые отклонения в сторону снижения ценности самовластия представляются как утрата исходного культурного кода. Весь социальный космос здесь выстраивается вокруг одного источника власти и мощи, который порождает благо или забирает жизнь. Все остальные источники производства власти подавляются, превращаясь в тела, вращающиеся вокруг этого центра. Как написал прот. Георгий Флоровский, пытаясь объяснить подчиненность Церкви светской власти в России: «Государственная власть самоутверждается в своем самодавлении, утверждает свою суверенную самодостаточность. И во имя этого первенства и суверенитета не только требует от Церкви повиновения и подчинения, но и стремится как-то вобрать и включить Церковь внутрь себя, ввести и включить ее в состав и в связь государственного строя и порядка. Государство отрицает независимость церковных прав и полномочий, и самая мысль о церковной независимости объявляется и обзывается «папизмом». Государство утверждает себя самое как единственный, безусловный и всеобъемлющий источник всех полномочий, и всякого законодательства, и всякой деятельности и творчества. Все должно стать и быть государственным, и только государственное попускается и допускается впредь» [33, с. 83].

Персонализация власти или отождествление политического тела с индивидуумом, превращает человека в то самое «государство – это я». Тем самым, приобретение самовластием своей завершенности рассматривается в России как приближение к идеалу, тогда как самоограничение и рассредоточение власти, воспринимается в качестве утраты формообразующей основы. В этих условиях, затвердевание, о котором пишет В. Паперный, оказывается необходимым условием для возвращения в прежнее состояние. Культура 2 является базисной, канонизируемой помпезностью и ориентирована на возвеличивание системного вождя. Как пишет исследователь, «идея Рима, помноженная на Святую Русь, возникает в русской культуре неоднократно» [19, с. 57]. Заметим, что идея собственной вселенной и исключительной неповторимой цивилизации воспроизводится с той же периодичностью.

Воспроизводства Рима мыслится здесь через утверждение образа царя, этой искаженной кальки с римских императоров – цезарей или цесарей. Есть только одна поправка, до Ивана III, царями называли ханов Золотой орды. Получался довольно странный симбиоз. Необходимость получения ярлыка на великое княжение, ставило русских князей в подчиненное положение и потребовался титул, чтобы подчеркнуть свой особый и независимый статус. По сути, речь идет именно о

симбиозе, так как если бы мы говорили о кальке с титула византийского императора, то пришлось бы ответить на вопрос, а почему именно царь, а не базилевс, автократор или dominus (господин)? Думается, что ответ на этот вопрос лежит в плоскости понимания того, что именно ханы обладали в те времена всей полнотой власти, были самовластными правителями.

Здесь мы имеем уже не культурную, а политическую традицию, связанную с воспроизводством определенного типа власти. Вплоть до наших дней правители должны быть автократическими вождями, что в итоге и обеспечивает существование практическую неизменность «долгого государства». На этом зиждется вся российская государственность и можно согласиться с высказыванием В. Суркова о том, что «большая политическая машина Путина только набирает обороты и настраивается на долгую, трудную и интересную работу. Выход ее на полную мощь далеко впереди, так что и через много лет Россия все еще будет государством Путина» [31]. И не смотря на всю конъюнктурность рассуждений идеолога из Кремля, он не противоречит известным историческим фактам и соответствующим им тенденциям. Государство им рассматривается целиком в аспекте его инструментального предназначения – быть орудием защиты и нападения. Все это проистекает на фоне существования «глубинного народа», который существует в качестве некоего фона для действующего внешне государства. Разумеется, что об общественном договоре речи не идет, а лишь о силе почвенности, поглощающей любую энергию.

Вот только не на доверии держится этот самобытный мир, как пытается утверждать В. Сурков, а на принятии по умолчанию парадигмы вечного самодержавия. Ведь оно, как считали славянофилы, освобождало народ от «мерзости» политики [11, с. 27]. Поэтому, даже после своего формального изгнания в 1917 году, самодержавие де-факто продолжило свое существование, отстранив людей от участия в принятии политических решений, заменив его карнавалами и постановочными спектаклями.

Вне контроля со стороны социума самовластие всегда будет связано с произволом, оставляя в головах людей смутную надежду на воцарение доброго и мудрого правителя. Издержки такой формы правления всегда значительны, а результат достигается не благодаря последовательным и обдуманым действиям, а рывком и прихотью. Деспотия здесь прорывается наружу постоянно, детерминируя административно-бюрократические и клановые отношения, ставя волю правителя и произвол выше интересов и волю других людей (*Sic volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas*).

2. Самозванцы, трикстеры и симулякры

Особенностью деспотии является то, что такой правитель окружает себя не лучшими людьми, а теми, кто стремится ему угодить. Иные, стремящиеся к самореализации своего потенциала,

должны вызывать опасение. В свое время, Герман Оберт, столкнувшийся с глупостью тех, кто должен принимать решения, предложил термин «какократия». Греческое слово «κακός» переводится как худший или плохой. Власть худших не возникает там, где идет отбор пригодных и эффективных, где люди конкурируют между собою в открытом обществе. В традиционных, то есть закрытых обществах, для появления отрицательной селекции создаются практически идеальные условия. Здесь господствуют иррациональные формы организации политической жизнедеятельности, а предрассудки играют ведущую роль.

В условиях, когда в качестве претендента на тот или иной пост оказываются порядочный человек и подлец, то успеха достигнет последний. Проблема здесь связана с тем, что высокая концентрация власти ведет к снижению этических норм. Следствием этого становится соответственно высокая степень концентрации самих какократов во власти: «Если бы это было иначе, Земля уже 5000 лет была бы раем. Гибель Древнего Рима связана, в частности, с тем, что огромные размеры Римской империи породили неограниченную власть какократии» [27, с. 352].

Хотя, как считает автор идеи, политический режим не играет в этом процессе заметной роли, думается, что именно в представлении о концентрации власти скрыто золотое зерно самой идеи. Наиболее благоприятные условия для появления какократии создаются автократиями и деспотическими политическими режимами. Таким образом, самовластие выступает системным фактором, способствующим производству среды для обитания и достижения успеха теми, кто по своей природе являются самозванцами.

Одними из основных характеристик поведения трикстеров, плутов и обманщиков, считаются игнорирование ими принятых норм и представлений, отсутствие желания придерживаться линии добра. Они не различают добро и зло, используя ситуацию для собственного блага или спонтанно возникшего желания. Не вторгаясь в сферу рассмотрения мифологических или фольклорных прототипов, мы будем говорить о тех, кто под маской двуличия проники и стал частью властных институтов.

Но можем ли мы считать появление трикстеров или самозванцев своеобразной издержкой цивилизационного развития, где статичный социум выделяет из своей среды радикалов? Разумеется, можно экстраполировать развитие идеи из свойственной детям проказе и шалости, которые не исчезают под гнетом domestikации, а лишь загоняются внутрь. Но, одно дело, когда шалость осуществляется ради самой шалости и не имеет развития, не превращается во что-то большее. Другое дело, когда речь идет об удовлетворении далеко идущих планов, выстраивании жизненной стратегии. Это уже не стремление подурачиться, которое возникает как

реакция на скуку повседневной жизни. Здесь мы видим проявление презрения к себе подобным, того самого цинизма, который формируется в провластной среде. Поэтому едва ли стоит удивляться тем заявлениям, которые делают в наши дни, обеспеченные чиновники, псевдонародные избранники, банковские служащие, спортсмены или артисты. Самое, теперь уже ставшее классическим, высказывание принадлежит Д.А. Медведеву: «Денег нет, но вы держитесь». Это сокращение высказывания до крылатой фразы имело явно циничное завершение: «Вы держитесь здесь, вам всего доброго, хорошего настроения и здоровья!».

В комедийном фильме «Всемирная история: Часть 1» (1981 г., режиссер Мел Брукс) есть сюжет, когда обращаются к сенаторам Рима и спрашивают о том, стоит ли им строить дворец за дворцом для богатых или построить жилища для бедных? В ответ сенаторы говорят: «Бедные перезимуют!». Параллель между высказыванием премьер-министра и ответом сенаторов очевидна и она потрясает своей издевкой и насмешкой над народом. И чтобы заставить власть имущих пересмотреть отношение к народу всегда требовалось нечто большее, чем мольбы о помощи.

Процветания в жизни довольно сложно достигнуть там, где для этого требуется внешняя санкция. Деспотизм деформирует волю людей, направляя ее в русло единого почтения и повиновения. Даже в своей современной форме деспотизм не меняет собственной сути и, как писал Алекс де Токвиль, «эта власть делает все менее полезным и редким обращение к свободе выбора, она постоянно сужает сферу действия человеческой воли, постепенно лишая каждого отдельного гражданина возможности пользоваться всеми своими способностями. Равенство полностью подготовило людей к подобному положению вещей: оно научило мириться с ним, а иногда даже воспринимать его как некое благо. После того как все граждане поочередно пройдут через крепкие объятия правителя и он вылепит из них то, что ему необходимо, он простирает свои могучие длани на общество в целом. Он покрывает его сетью мелких, витиеватых, единообразных законов, которые мешают наиболее оригинальным умам и крепким душам вознестись над толпой. Он не сокрушает волю людей, но размягчает её, сгибает и направляет; он редко побуждает к действию, но постоянно сопротивляется тому, чтобы кто-то действовал по своей инициативе. Он ничего не разрушает, но препятствует рождению нового. Он не тиранит, но мешает, подавляет, нервнует, гасит, оглушает и превращает в конце концов весь народ в стадо пугливых и трудолюбивых животных, пастырем которых выступает правительство» [32, с. 497].

Теперь мы стали ближе к пониманию того, что в подобных условиях только те, кто уже испорчен, корыстолюбив, циничен и алчен, могут достигнуть известных высот. И именно из них формируются

властные круги, концентрирующиеся вокруг единого центра власти. Трикстеры – это антигерои, точнее они маленькие копии или симулякры протагониста, правителя, выступающего в качестве главного «героя» на собственном микроисторическом этапе существования. Будучи самозванцами, они не могут быть носителями собственного я, а подменяют его тем, что объявляют себя носителями высшей воли. И в этом своем качестве они легко могут быть причислены к жертвам политического режима. Вот только существуют они именно благодаря системе самовласти, являясь ее производной.

Данное явление, разумеется, может иметь место и в открытых, ориентированных на демократические устои, обществах, но там приходится учитывать саму специфику выдвижения наверх. Сошлемся на идею Ф. Фукуямы, о различных формах идентичности, когда, в одном случае, происходит борьба под эгидой «мегалотимии» (желанием быть признанным высшим), а в другом случае, борьба связана с «изотимией» (желанием уважения) [35]. Понятно, что в социумах автократического типа, уважение к людям выглядит как нонсенс, но зато всячески подчеркивается статус человека. И стоит ли в таком случае удивляться, скажем, тому, как в современной России власть предрасположена к правам и свободам человека. Они их просто не понимают. Самозванцы борются за статусные места и награды, воспринимая людей лишь в качестве биоресурса или функции. Ведь в конечном итоге, как говорится, «кладбища полны людей, которые считали себя незаменимыми».

Но это, скажем, только один аспект проявления самозванства, которое в России непосредственно связано с властью. В другом своем аспекте это явление выражается через понимание того, что и сам верховный носитель власти может оказаться самозванцем. Ожидание доброго царя или его освобождения от злых слуг выступает в качестве коллективного мифа, который сродни ожиданию спасителя. Такой царь должен быть подлинным, но его могут и подменить. Характерно, что мифология о подмене подлинного царя мнимым жива до сих пор. В свое время родился миф о том, что во время заграничной поездки был подменен царь Петр I, а в наши дни родился миф о том, что Россией управляет ненастоящий Путин. Периодически всплывают различные пророчества и предсказания о возрождении России через восстановление монархии. Извращенные западные традиции при этом отсекаются как искажение подлинного бытия.

Самодержавие как бы признается чем-то предначертанным в вечности и грядущем в истории страны. Следующий царь «будет един и всем понятен, Его учует самое сердце русское» и далее: «Имя Его трикратно суждено Истории Российской. В Нем Спасение и Счастье Державы Российской. Пути иные сызнова были бы на русское горе... И чуть слышно, будто боясь, что

тайну подслушают стены, старец Авель нарек самое имя. Страха темной силы ради, имя сие да пребудет сокрыто до времени...» [14].

Подобные пророчества ориентированы на пралогическое мышление инфантильных масс, пребывающих в пассивном ожидании чуда. Ведь все, что от них требуется, это ожидание события. В самом мифе ожидания можно обнаружить гностические начала, связанных с пониманием того, что этот мир пребывает во зле, а в последующем должна произойти его трансформация. Более того, весь мир подчинится истинному правителю и его народу – народу-богоносцу. Таким образом, ожидание прихода подлинного царя, действующего по силе рока, вполне свободно уживается с неустроенностью россиян в настоящем, несправедливостью власть предрасположенных, продажностью, воровством и постоянным обманом. Ведь мир продолжает пребывать во зле и беззаконии. А самозванцы лишь пена дня, которая однажды исчезнет.

Самозванство в России существует благодаря некогда созданной системе кормления, которая породила автократическую моноцентричную клиентелу. Ослабление системы центральной власти в 90-е годы не повлияло на последующее восстановление единовласти, а вместе с тем и форм контроля за периферией и региональными группами. Важным моментом в этом процессе было то, что финансовые потоки и решение любых более или менее значимых вопросов были перенаправлены в центр. Таким образом, была переутверждена политическая роль центра и главы государства, а заодно и воссоздана система связанного социума. На самостоятельность в принятии тех или иных решений можно было больше не рассчитывать. На смену едва возникшей конкуренции пришли подковерные игры, интриги, сговор, подлог, лицемерие и обман. И в этих условиях, надо понимать, самозванцев в принципе не получится отсеять. Более того, они превращаются в фактически ведущую силу по формированию системных отношений, в центре которых находится обладатель власти-собственности, правитель, первый патрон и субъект, обладающий абсолютным правом на собственность и ресурсы в государстве, в том числе и на подданных.

Правда, эффективность таких отношений, как и затраты по их поддержанию, мягко сказать, оставляет желать лучшего. А в наиболее плачевных ситуациях мы видим, как включается механизм ручного управления. Ведь трикстер существует только для себя. И его, скажем, патриотизм не более чем брехня во имя политеза, ведь так принято. Тем самым производится девальвация значений, превращение слов в пустой знак. Какораты неизменно будут заниматься порчей представлений, подменяя их шумом, аксессуарами и ритуальными телодвижениями. Реальность здесь исчезает, как исчезает и понимание того, что люди живут не в мифологизированном и

театрализованном прошлом, а в реальном мире. Ведь их принуждают к отправлению карго-культга, рассказывая об утраченном величии и оскорбленном достоинстве. Идет постоянное разрушение коммуникативных связей, ведущее к исчезновению социального как такового. Об этом писал в свое время Ж. Бодрийяр, указывая на то, что пока большинство молчит, во всю раскручивается механизм симуляции, который он рассматривает в качестве мировой тенденции. Отдача от подобных действий из-за поглощающей способности масс все меньше, а в итоге система соскальзывает в пропасть [5, с. 33]. Там, где это принимают, есть шанс не превратить ситуацию в безысходную, найти золотую середину. Но едва ли это способны понять самозванцы, с упоением рубящие дерево российской государственности на котором они так неплохо устроились.

Отсутствие новых перспективных идей, способных оживить социум или, по крайней мере, затормозить энтропийные процессы, которые, как представляется, приобретают целенаправленный характер. Паразитирование на углеводородах, лесе и иных ресурсах из недр страны давно выглядит не как пресловутое ресурсное проклятие, а как проявление устойчивой замкнутости мышления. Будучи производной от самодержавия самозванцы не в состоянии выйти за пределы низкого горизонта событий и тех практик, которые связывают их, заставляя двигаться в одном единственном предписанном направлении. Свою жизнедеятельность они реализуют только пользуясь благосклонностью правителя, являясь членом допущенного к кормлению клана или воруя, живя с процентов от откатов. Подлинностью здесь обладают только стремление к деньгам, помпезности и патологическая жадность. А вот симулякры и самозванцы уже везде и во всем, даже самодержавие в современной России – это тот же симулякр, да и царь не настоящий.

И если попытаться найти аналогию, скажем, с Протагора определения человека, как меры всех вещей, но получится довольно печальная ситуация: симулякр – мера всех вещей существующих и несуществующих. При этом родственность всех трех понятий, самозванство, трикстеры и симулякры, нами рассматриваются как некая деструктивная целостность, порожденная фиктивным состоянием общественной жизни в условиях самовласти.

3. Россия во власти самодурства

В российской традиции устойчиво воспроизводятся два типа взаимоотношений: первый, «я начальник – ты дурак», и второй, «командир (начальник) всегда прав».

Впервые, как известно, понятие самодурства было введено А.Н. Островским в пьесе «В чужом пиру похмелье»: «Самодур это называется, коли вот человек никого не слушает, ты ему хоть кол на голове теши, а он всё свое. Топнет ногой, скажет: кто я? Тут уж все домашние ему в ноги должны, так и лежат, а то беда...» [17, с. 10]. На фоне общего

невежества это явление приобрело повсеместный характер, хотя в пьесе речь шла только о купечестве. Будучи напрямую связанным с самовластием самодурство выступает как крайность, когда человек получающий власть начинает дурить, заставляет подчиняться своим капризам и не желает прислушиваться к мнению и доводам других людей. Как правило, с другими людьми такой человек не считается и их не уважает, не терпит пререканий, ведет себя неуравновешенно, выражает гнев, барствует.

И возникло это явление в России, как писал А.С. Афанасьев-Чужбинский, благодаря крепостному праву, когда все отношения выстраивались не в соответствии с законами, а исходя из положения человека: «Если вникнуть глубже в тогдашний общественный строй, и припомнить всю провинциальную обстановку, весь умственный застой и грубые обычаи, то невольно придешь к заключению: отчего же было и не самодурничать, когда расходившийся нрав, имел так мало препятствий и мог выказывать себя со всем ухарством разнузданного безобразия. Но самодурство, разлитое так сказать в воздухе и отражавшееся на многих сторонах жизнедеятельности, приняло, наконец, хронический характер» [3, с. 2].

Не менее убедителен и В.Г.Белинский в своем письме к Н.В. Гоголю: «Поэтому Вы не заметили, что Россия видит своё спасение не в мистицизме, не в аскетизме, не в пиетизме, а в успехах цивилизации, просвещения, гуманности. Ей нужны не проповеди (довольно она слышала их!), не молитвы (довольно она твердила их!), а пробуждение в народе чувства человеческого достоинства, столько веков потерянного в грязи и навозе, права и законы, сообразные не с учением церкви, а со здравым смыслом и справедливостью, и строгое, по возможности, их выполнение. А вместо этого она представляет собою ужасное зрелище страны, где люди торгуют людьми, не имея на это и того оправдания, каким лукаво пользуются американские плантаторы, утверждая, что негр - не человек; страны, где люди сами себя называют не именами, а кличками: Ваньками, Стешками, Васьками, Палашками; страны, где, наконец, нет не только никаких гарантий для личности, чести и собственности, но нет даже и полицейского порядка, а есть только огромные корпорации разных служебных воров и грабителей» [25].

Отсутствие развития в общественных отношениях, деспотический строй, требовавший неукоснительного подчинения носителю власти, сделали произвол частью властно-подчиненных отношений. Сложившиеся во времена крепостного права отношения не исчезли и после его официальной отмены в 1861 году. Ибо касались они не только произвола помещиков по отношению к своим крепостным крестьянам. Вся система самовласти была пронизана слепым подчинением воле правителя. И если вспомнить чудачества того

же императора Павла I, насаждавшего нелепые порядки, то вел он себя не лучше вздорного помещика. В своем окружении он видел только слуг и относился к людям как слугам, не считаясь с их заслугами и статусом. Так он вернул отмененное прежде телесное наказание для дворян, именитых граждан и белого духовенства, уравнив их с прочим податным населением. По слову Э.Я. Эйдельмана, Павел I с его полицейским бюрократизмом был сторонником «непросвещенного самодержавия», со всеми вытекающими из этого выводами [37, с. 146].

Отсутствие традиции уважения человеческого достоинства довольно устойчивая тенденция в российской практике, где собственное невежество компенсировалось фактическим запретом на сомнения в действиях начальствующих. Самовластие по определению не может быть ограничено и выстраивается по вертикали, создавая то, что у П. Бурдьё представлено в качестве символических полей, из которых, в свою очередь, строится социальное пространство. Итогом оказывается сверхцентрализация, заполняющая собою все пространство жизнедеятельности. Именно сверхцентрализация и формирует общий ментальный строй в отношениях, создавая своеобразный «дух» власти. Его матрица накладывается на всю систему коммуникативных связей, где есть начальник, и есть подчиненные. Поэтому, многое здесь будет зависеть лишь от того, жесткого или мягкого авторитаризма придерживается принимающий решения.

Притеснения являются неизменной частью существования подобных отношений, ведь наказания или угрозы наказания остаются необходимым условием для поддержания авторитета. Способность к такому поведению полностью снимает необходимость в понимании того, что делаешь. Для этого есть слуги, или те, кто на манер крепостных прикреплен к своему руководителю-господину и лишен права быть самостоятельным. Дополнением к таким отношениям служит появление холуев и лизоблюдов, готовых восхвалять своих господ и попирает тех же слуг. То есть поведение ретранслируется сверху вниз, детерминируя социальные отношения.

В свое время Ф. Ницше задался проблемой существования двух типов морали – господ и рабов. В своей работе «К генеалогии морали» он писал о том, что мораль рабов одержала победу над аристократическими представлениями. Естественно, что за этим скрывалась религия с ее благой вестью для бедных и фальшивым состраданием к человеку. Иудея победила Рим, – таков его вывод [15, с. 782-783]. Впрочем, сам по себе этот вывод не несет в себе ничего выходящего за рамки идеализации одного и принижения или отрицания ценности другого. Мыслителя не интересует то, что и мораль господ и мораль рабов могут быть крепко взаимосвязаны, а «свободный» ум не является производной от аристократических

представлений. Вся система отношений сформирована «связанными» умами и теми устоями, которые сложились и воспроизводятся из поколения в поколение.

Стоит вспомнить рассуждения Аристотеля, который явно выражал позицию рабовладельца, доказывая, что полезно быть рабом тому, кто «по своей природе – рабы; для них, как и для вышеуказанных существ, лучший удел – быть в подчинении у такой власти. Ведь раб по природе – тот, кто может принадлежать другому (потому он и принадлежит другому) и кто причастен к рассудку в такой мере, что способен понимать его приказания, но сам рассудком не обладает». Для мыслителя очевидно, что «одни люди по природе свободны, другие – рабы, и этим последним быть рабами и полезно и справедливо» [2, с. 383, 384]. Опираясь на эти рассуждения, мы можем сделать интересный вывод о том, как Аристотель оказался учителем Александра Македонского. Ведь последний видел не только в окружающих его людях, но и друзьях, инструмент для воплощения в жизнь собственных желаний. Достаточно упомянуть сожженный им город Персеполь, чтобы оценить склонность царя к самодурству. Как самовластный деспот он с легкостью принял обычай возвеличивания и практику обожествления правителей, принятые в покоренных им странах.

Пример с Александром Македонским служит для понимания психологии самодура, как человека развращенного властью. Он выглядит одновременно и как герой, и как антигерой, будучи по своей природе сумасбродом, человеком игнорирующим здравый смысл и благоразумие. И речь идет не о безобидных чудачествах или стремлении быть экстравагантным.

В письмах к Луцилию Сенека писал: «Несчастного Александра гнала и посылала в неведомые земли безумная страсть к опустошению. Или, потвоему, здрав умом тот, кто начал с разгрома Греции, где сам был воспитан? кто отнял у каждого города то, что там было лучшего, заставив Спарту рабствовать, Афины – молчать? <...> И Гнея Помпея не разум и доблесть убеждали вести войны, междоусобные и внешние, а безумная страсть к ложному величию. Он шел то на серторианские войска в Испании, то против пиратов, чтобы установить мир на морях; но все это были только предлоги продлить свою власть» [29, с. 228-229]. Философ-стоик был уверен в том, что ум помрачен заблуждениями, которые почти невозможно изменить поучениями. Держать безумцев в узде можно только предупреждением и порицанием.

Теперь обратимся к тому, что самодурство может быть нормой для поведения. Особенно это заметно там, где даже минимальная власть обеспечивает безграничные возможности по притеснению подчиненных. Лишь только самые вопиющие случаи хамства со стороны должностных лиц становятся темой для обсуждения в стране, где постоянно говорят об уникальности собственной цивилизации и великих

традициях. Россия и впрямь заповедный край для самовластной традиции и если сегодня расхожими стали рассуждения чиновников о том, как прожить на 3500 рублей в месяц или, питаясь пресловутыми мокорошками, или, «государство не просило вас рожать», то как-то подзабылось отношение допущенных к власти бюрократов, которые говорили войнам-афганцам: «Мы вас туда не посылали». Причастность к делу и телу власти в буквальном смысле превращает людей в самодовольных и циничных правителей. Они возвышаются над себе подобными, становясь как бы другим народом.

Президент России В. Путин высказал озабоченность проблемой хамства чиновников и произнес риторическую фразу: «Строже надо подходить к тем, кто хамит, но занимает при этом какое-то должностное положение. Действующий закон позволяет принимать необходимые решения и в отношении таких должностных лиц, которых нужно выметать из органов власти и управления» [6]. Практической пользы такое заявление в условиях поддержания системы единовластия, полагаем, не имеет. Все рассуждения «за народ» здесь оказываются не более чем формой речи, так как податное население должно исполнять волю руководителя и его заместителей, но никак не наоборот. Государство, а не народ выступает в России высшей ценностью, которому и необходимо служить как некой сверхсущности. Не случайно, что тема развития гражданского общества, так и не выходя за рамки все той же формы речи, призванной показать, что у нас ситуация не хуже, чем на Западе.

Декларативность гуманитарных побуждений со стороны власти связана не со стремлением к изменению авторитарных отношений, а с тем, как ее оценивают со стороны. Ведь внутренние оценки негативного плана она старается купировать. С какой стати, народ будет указывать на то, что лучше, а что хуже, что правильно, а что ошибочно? Для пресечения давления со стороны общества как раз и был принят «закон об оскорблении власти» (Федеральным законом статья 20.1 Кодекса Российской Федерации об административных правонарушениях (мелкое хулиганство) дополняется частями 3–5. Вступил в силу 13.03.19), который, по своей сути, мало чем отличается от монархических законов об оскорблении величества. Достаточно вспомнить воинский устав Петра I, где прямо указывалось: «Артикул 20. Кто против его величества особы хулигательными словами погрешит, его действие и намерение презирать и непристойным образом о том рассуждать будет, оный имеет живота лишен быть, и отсечением главы казнен» [16].

И если теперешний указ не требует казни человека, покусившегося на авторитет начальства, то находится как бы в противоречии с задекларированным в Конституции России положением о том, что «Носителем суверенитета и единственным источником власти в Российской

Федерации является ее многонациональный народ» (Ст. 3. п.1). Поэтому, те правки, которые были внесены в новую редакцию Основного Закона страны и выглядят как абсурдные. Все в России определяется властью, от которой и исходят «нужные» решения, а сомневаться в этом не стоит, так как «начальник всегда прав». Суверенитет может исходить от народа, но только в качестве формального тезиса, тогда как на практике, тот, кто осуществляет властные полномочия, является подлинным сувереном. И по иному автократы не мыслит своего существования, утверждая свои права на притеснения все того же народа.

Самодурство опирается на принцип непогрешимости власти, не признающей допущенные ошибки. Идеальной формой коммуникативных отношений здесь признаются казармы, где военачальники выступают в роли отца и Бога. Общеизвестна многократно воспроизведенная в анекдотах нелепость армейских приказов, где, круглое – носить, а квадратное – катать, далеко не самый выдающийся перл военных самодуров. И едва ли можно говорить о развитии социальных отношений, устанавливая режим тотального контроля и запретов для народа, усиливая полицейские функции и порождая тем самым произвол тех, кого наделяют властью. Ведь, как говорили еще в советское время, «докопаться» можно и до столба: «Пройдемте, гражданин столб». А в наши дни, когда властью разрешены одиночные пикеты, этот суррогат права на свободу выражения своего мнения, мы наблюдаем аресты людей, которых суды штрафуют по надуманным основаниям. И это ли не самодурство, но не отдельных людей, а всей системы самовластия?

Самовластие дегуманизирует отношения, создавая образы высших и низших существ. Здесь силе отдается предпочтение перед законом, воспринимаемом в том же силовом ключе. Повторим уже высказанную Ф. Фукуяму идею о борьбе под эгидой «мегалотимии» (желанием быть признанным высшим) с «изотимией» (желанием уважения) [35]. Гипертрофированное превосходство облеченных властью людей над податным населением не предполагает уважения, а значит, и соблюдения правил приличия. Обладая статусными преимуществами, руководители и чиновники начинают дуреть или самодурствовать, доказывая свою власть и система им в этом не препятствует, ибо они являются ее частью. Требование повиновения и покорности лишает людей чувства собственного достоинства, порождая уныние, пассивность, страх, лицемерие и стремление к обману.

То, что речь идет именно о системе властвования и ее институциональном оформлении не вызывает сомнений. На это, в частности, обратил внимание И. Адизес, увидев несоответствие между поведением простых людей и как бы им чуждой системы административного управления, под которую осуществляется противоестественная

подгонка. Этот стиль управления не связан с системой провозглашаемых ценностей [1, с. 129, 130]. Административно-командная система неизменно будет разрушать неподконтрольные ей горизонтальные социальные связи. Тем самым, подрываются основания для свободомыслия и, соответственно, возможность предупреждения и порицания злоупотреблений властью. Поэтому так важно, чтобы общество было максимально закрытым и обставлено флажками традиций, где важнейшую роль играют табу или запреты.

В самой системе уже заложен механизм по реализации «эффекта Люцифера», о котором писал американский психолог Ф. Зимбардо. Зло исходит от системы, направленной на умаление человеческого достоинства, где сама система разрешает творить произвол от своего имени [9, с. 16]. Самодурство в такой системе не более чем один из вариантов предписанного поведения, главное, чтобы не нарушалась субординация и границы властного ареала. Цинизм политической системы действует разрушающе на всех, кто, так или иначе, оказывается ею поглощен. Ведь Левиафан довольно прожорливое существо, страдающее множественными заболеваниями и пороками. Концентрация огромной власти не совпадает с идеей Томаса Гоббса о прекращении бессмысленного насилия и не связано с идеей некоего блага для всех тех людей, которые пожертвовали своей свободой ради общей безопасности.

Система порождает определенное поведение, связанное с самой ее сутью и если речь идет об автократии, то именно она создает наиболее благоприятные условия для существования самодурства. В контексте понимания того, что самодержавие является именно такой крайней формой концентрации власти, не стоит удивляться тому, что заболевание давно приобрело хронический характер. А высокомерие и чванство несут на себе те же не изживаемые родовые признаки административно-командной системы управления.

Выводы

Воспроизводство своеобразно воспринимаемых традиционных устоев всегда оказывается в конфронтации с современным миром. Наблюдая за происходящими в современной России, процессами приходится говорить не о развитии, а ретроградном движении, стремлении вернуться в идеализируемое прошлое. Все исторические формы властвования в стране как бы находятся вне своих различий, определяясь «родством по крови» с исходной моделью московского самодержавия. Власть здесь всегда должна была быть огромной, никем и ничем не ограниченной.

Учитывая, что речь идет только об условных параллелях, но идейная близость выглядит потрясающей, когда мы обратим свой взор на учение китайских легистов. Легизм стал идейной основой для формирования особого

мировоззрения, отринувшего гуманистические воззрения конфуцианцев о почитании старших, ради придания воле правителя неуклонной силы закона и рока. Покорность была возведена в высший принцип государственного управления: «Коль власть жестка с народом и рукой железной правит – то сильна держава. И сей порядок надлежит блюсти Правителю, тем власти не давая, кто жить рожден внизу» [36, с. 67].

Идеи легистов, как известно, не исчезли после смерти императора Цинь Шихуанди, периодически становясь популярными, пока не получили свое реальное воплощение в деятельности Мао Цзэдуна. Великий кормчий хвалился тем, что превзошел правителя древности: «Мы поступили как десять Цин Ши-хуанов. Я утверждаю, что мы почище Цин Ши-хуана. Тот закопал 460 человек, а мы 46 тысяч, в десять раз больше. Ведь убить, а потом вырыть могилу, похоронить – это тоже означает закопать живьем» [30].

Здесь можно провести искомую параллель, так как, думается, Мао Цзэдун не случайно с таким почтением относился к И.В. Сталину. Он не смог примериться с наступившим во времена Н.С. Хрущева разоблачением «культы личности» и отказом от политики массовых репрессий в Советском Союзе. Ему импонировала политика Сталина, где он видел прямое воплощение идей легизма, оформленных в представления о непрекращающейся классовой борьбе. Положение полновластного правителя и непререкаемого авторитета ему также было понятно. Не случайно, после смерти вождя сложилось мнение о том, что Сталин собирался провозгласить себя императором, но не успел [20].

И даже, исключая, прямые заимствования, следует указать на то, что воззрения «китайского Макиавелли» изучались не только в Поднебесной. Труд Шан Яна был известен в СССР и как замечает М. Давлетбаев, генеральный секретарь ЦК КПСС Ю. Антропов с вниманием читал «Книгу правителя области Шан». По его мнению, действующий президент России В.В. Путин также близок к взглядам китайских «законников». Провозгласив «диктатуру закона», он принял за утверждение своего непререкаемого авторитета и искоренение свободомыслия [7].

Установка на единство как неизменное условие для существования автократической власти оказывается идеей, корни которой можно обнаружить в IV веке до н.э.: «Правитель мудрый сделает народ рабом Единства, запретив сужденья всем о делах своих, к полям людей направив и простоту в умах укоренив. Нет в мире лучше подданных таких – без прекословья, спора, рассужденья они легко свою жизнь отдадут Мечу и Хлебу» [36, с. 51]. Здесь мы видим установку на слияние сознания людей в единое целое, которое приводит к практическому искоренению различия, когда люди перестают понимать, кто они такие. Об этом, в частности, писал Ф. Перлз, указывая на те патологические изменения, которые происходят с

людьми в таких условиях, когда они уже не осознают границ между собой и другими и теряют способность контакта даже с самим собой [24].

На фоне все возрастающего самовластия обезличивание людей погружает общественные процессы в прозябание, поглощая их жизненную энергию. В центре всей властной конструкции находится самодержец, «который предвидит, оценивает, повелевает, раздает все необходимое и дозволенное другим людям, заменяя им таким образом разум, волю, воображение, чувства, ибо под этим гнетом ни одному созданию не положено ни дышать, ни любить вне рамок, очерченных заранее высочайшей мудростью» [13, с. 474]. Поэтому едва ли стоит удивляться тому, что сплошь и рядом рождаются злоупотребления, а пресыщенные властью чиновники и начальники творят беззаконие под прикрытием идеи служения государству. Лишенному политической воли народу остается только пассивное ожидание мифологического счастья.

Движение в России исходит сверху, а не снизу, где социум уподоблен материи пребывающей в условиях низкого горизонта событий и лишен собственного бытия. Соответственно, вся как бы активность происходит вокруг провластного ядра, где и наблюдаются обозначенные три «с» – самовластие, самозванство и самодурство. Система выступает здесь в качестве жестко фиксирующей решетки или центра мощного гравитационного поля, не позволяя менять существующую форму административно-командной системы управления. Тем самым, система препятствует процессам развития социальных связей на горизонтальном уровне, которые рано или поздно должны были бы повлиять на ее существование. Самодержавие неизменно коллапсирует, разрушая частные миры и формируя закрытую общественную систему. Жизнь в такой системе неуклонно идет к завершению, хотя процессы энтропии и занимают длительное время, но как только приток внешней энергии заканчивается, а заимствования носят сугубо имитационный характер, деградация вступает в свои права.

Естественно, что в таких условиях лишаемый собственной энергии социум утрачивает творческий потенциал и влачит существование больных людей. Их страшит будущее и им хочется спрятаться в прошлом, которое уже отжито и фактически мертво. Как писал, в частности, Э. Фромм, как отдельный человек, так и люди, находясь в состоянии отчуждения, превращаются в иррационально мыслящих патологических больных. Будучи людьми, находящимися в современных цивилизационных условиях, они стремятся вернуться в прошлое, воспроизвести детский (ранний) уровень развития [34, с. 78]. Учитывая, что в самодержавии заложена наиболее высокая степень отчуждения, то, соответственно, любые проявления самостоятельной активности должны гаситься, порождая пассивность социума, либо болезненные формы проявления самости,

приспосабливаемой к нуждам системы. Разумеется, что такое приспособление может носить характер болезни, а не здоровья. И, к слову, это проявление болезненного состояния общественных отношений мы наблюдаем на примере того же самозванства.

Заметим, что в закрытых или полужакрытых обществах постоянно воспроизводится бинарное мышление, приучающее людей действовать в соответствии с существующими образцами поведения. Это препятствует внедрению нового, которое рассматривается как угроза неким устоям и традициям, призванным сохранять внутреннюю идентичность.

Дух самодержавия не только пронизал собою властные отношения, но и деформировал под себя ментальные матрицы, перезапускаясь на всех этапах эволюции российской государственности. И как бы там не рассуждали о стремлении народа к свободе, русская ментальная матрица ориентирована на деспотическую форму власти. Проявление спонтанности указывает здесь не на склонность к анархии, а на выплеск постоянно подавляемых эмоций, уход от задавливаемых страстей. В этом нет привычки к рефлексии и желания уйти из-под опеки правителей, олицетворяющих собою единый национальный код. Сохранение этого кода подается как сбережение собственной социокультурной исключительности, прописанной едва ли не на небесах, где народ-богоносец призван выполнить великую миссию. Правда, для реализации этой миссии ему приходится «вставать с колен», на которые он приучен опускаться по первому требованию властей.

Литература

1. Адизес И. Политические озарения. М.: Рид Групп, 2012. 240 с.
2. Аристотель. Сочинения в 4 т. Т. 4. М.: Мысль, 1983. 830 с.
3. Афанасьев-Чужбинский А.С. Самодуры (из «Очерков прошлого»). СПб.: Книгоиздательство Германа Гоппе, 1892. 155 с.
4. Ахиезер А.С. Россия: критика исторического опыта (Социокультурная динамика России). Т. 1. От прошлого к будущему. Новосибирск: Сибирский хронограф, 1997. 806 с.
5. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. 96 с.
6. Владимир Путин призвал «выметать» хамов с госслужбы // Рамблер/новости / URL: <https://news.rambler.ru/politics/43608114-vladimir-putin-prizval-vymetat-hamov-s-gossluzhby/> (Дата обращения: 01.04.20).
7. Давлетбаев М. Владимир Путин как легист // Партия 5 декабря / URL: <http://5dec.ru/blog/marat-davletbaev/vladimir-putin-kak-legist> (Дата обращения: 03.04.20).
8. «Зажигательная» и «дерзновенная» книга Радищева // Дилетант / URL:

- <https://diletant.media/articles/36498901/> (Дата обращения: 17.03.20).
9. Зимбардо Ф.Д. Эффект Люцифера. Почему хорошие люди превращаются в злодеев. Б.м.: Альпина Диджитал, 2007. 420 с.
10. Каррер д'Анкокс Э. Императрица и аббат. Неизданная литературная дуэль Екатерины II и аббата Шаппа д'Отероша / пер. с франц. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2005. 463 с.
11. Керимов В.И. Историософия А.С. Хомякова. М.: Знание, 1989. 64 с.
12. Ключевский В.О. Русская история. Полный курс лекций в трех книгах. М.: Мысль, 1993. Кн. 3. 558 с.
13. Кюстин А., де. Россия в 1839 году / пер. с фр. СПб.: Крига, 2008. 704 с.
14. Ли Михаил. Пророчество Авеля о Грядущем Царе // Яндекс Дзен / URL: <https://zen.yandex.ru/media/id/5e703d09c2f7601621cf9a9b/proro- chestvo-avelia-o-griaduscem-care-5eb0e224ad13e751c1019c87> (Дата обращения: 27.03.20).
15. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла: Сочинения. М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, Харьков: Изд-во «Фолио», 1997. 1056 с.
16. Оскорбление величества // Википедия. Свободная энциклопедия / URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (Дата обращения: 01.04.20).
17. Островский А.Н. Полное собрание сочинений. В 12-ти т. М.: Искусство, 1974. Том 2. Пьесы (1856–1866). 808 с.
18. Пайпс Р. Русский консерватизм и его критики: Исследование политической культуры / пер. с англ. М.: Новое издательство, 2008. 252с.
19. Паперный В. Культура Два. М.: Новое литературное обозрение, 2016. 416 с.
20. Паперный В. Культура три. Как остановить маятник? // Fplib.ru / URL: <https://fplib.ru/books/proza/essay/page-2-231225-vladimir-papernyi-kultura-tri-kak-ostanovit.html#book> (Дата обращения: 12.03.20).
21. «Парламент – не место для дискуссий» // Коммерсантъ / URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1838005> (Дата обращения: 19.03.20).
22. Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским. Л.: Издательство «Наука», 1979. 431 с.
23. Переписной лист Первой Всеобщей переписи населения Российской Империи, заполненный императором Николаем II // 400-летие Дома Романовых / URL: [http://romanovy.rusarchives.ru/nikolay-ii/perepisnoy-](http://romanovy.rusarchives.ru/nikolay-ii/perepisnoy-list-pervoy-vseobshchey-perepisi-naseleniya-rossiyskoy-imperii-zapolnen-nu)
- [list-pervoy-vseobshchey-perepisi-naseleniya-rossiyskoy-imperii-zapolnen-nu](http://romanovy.rusarchives.ru/nikolay-ii/perepisnoy-list-pervoy-vseobshchey-perepisi-naseleniya-rossiyskoy-imperii-zapolnen-nu) (Дата обращения: 17.03.20).
24. Перлз Ф. Практика гештальттерапии // Библиотека фонда содействия развития психической культуры (Киев) / URL: <http://psylib.org.ua/books/perlz01/index.htm> (Дата обращения: 06.04.20).
25. Письмо Н.В. Гоголю 15 июля 1847 г. (Белинский) // Викитека / URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/Письмо_Н._В._Гоголю_15_июля_1847_г._\(Белинский\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Письмо_Н._В._Гоголю_15_июля_1847_г._(Белинский)) (Дата обращения: 25.03.20).
26. Пушкин А.С. Полное собрание сочинений в 10 томах. М.-Л.: Издательство Академии Наук СССР, 1951. Т. IX. 598 с.
27. Раушенбах Б.В. Пристрастие. М.: Издательство «Аграф», 2000. 432 с.
28. Розов Н.С. Колея и перевал: макросоциологические основания стратегий в России в XXI веке. М.: Новая политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. 735 с.
29. Сенека Луций Анней. Нравственные письма к Луцилию. М.: Наука, 1977. 383 с.
30. Соловьев Р. Путь Мао // Проза.ру / URL: <https://www.proza.ru/2009/11/19/595> (Дата обращения: 06.04.20).
31. Сурков В. Долгое государство Путина // Независимая газета. 11 февраля 2019 г. / URL: https://ng-ru.turbopages.org/h/ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html (Дата обращения: 20.03.20).
32. Токвиль де А. Демократия в Америке / пер. с франц. М.: Прогресс, 1992. 554 с.
33. Флоровский Г., прот. Пути русского богословия / препринт. Вильнюс, 1991 599 с.
34. Фромм Э. Из плена иллюзий / пер. с англ. М.: Изд-во АСТ, 2017. 224 с.
35. Фукуяма Ф. Против политики идентичности // Newsland / URL: <https://newsland.com/user/4297678829/content/frensis-fukuiaama-protiv-politiki-identichnosti/6547379> (Дата обращения: 26.03.20).
36. Шан Ян. Книга власти. М.: Абрис, 2017. 256 с.
37. Эйдельман Э.Я. Грань веков. Политическая борьба в России. Конец XVIII – начало XIX столетия. М.: Мысль, 1986. 368 с.
38. Янов А.Л. Спор о «вечном» самодержавии: от Грозного до Путина. М.: Новый хронограф, 2017. 568 с.
39. LeDonne J.P. Absolutism and Ruling Class. The Formation of the Russian Political Order 1700-1825. N.Y.: Oxford, 1991. 375 p.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 3
ГРНТИ 04.21.81

Yesina Veronika

*Graduate student of the Department of Sociology, specialty «Sociology»
Zaporizhzhya National University, Zaporozhye, Ukraine*

Shirobokova Olga

*Candidate of Philosophy, Ph.D, Associate Professor
Department of Social Philosophy and Management
Zaporizhzhya National University, Zaporozhye, Ukraine*

Malovichko Olena

*Candidate of Philosophy, Ph.D, Associate Professor
Department of Social Philosophy and Management
Zaporizhzhya National University, Zaporozhye, Ukraine*

PECULIARITIES OF INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN UKRAINE'S GENERAL EDUCATION SCHOOLS

Єсіна Вероніка Павлівна

аспірантка кафедри соціології ЗНУ

Широбокова Ольга Олександрівна

кандидат філософських наук, доцент

кафедра соціальної філософії та управління ЗНУ

Маловічко Олена Владиславівна

кандидат філософських наук, доцент

кафедра соціальної філософії та управління ЗНУ

ОСОБЛИВОСТІ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ УКРАЇНИ

Summary. Nowadays, the problem of teaching children with disabilities in the context of mainstream educational institutions is increasingly acute. The majority of children with special needs in Ukraine do not receive the proper education, necessary knowledge and skills at home or boarding school, that would enable them to adapt to a normal life in society, gain a certain profession, contribute to self-development, self-fulfillment, self-improvement of their personality later in life. Consequently, these children come out to be unprepared for life in the ordinary sense. One of the best ways to solve this problem is inclusive education, that is, co-education and upbringing of children with health disabilities and those who do not have such limitations, by creating additional conditions.

Анотація. На сьогоднішній день все гостріше постає проблема навчання дітей з обмеженими можливостями в умовах масових загальноосвітніх закладів. Більшість дітей з особливими потребами в Україні, перебуваючи вдома або в інтернаті, не отримує належної освіти, необхідних знань, умінь, навичок, які забезпечу вали б їм можливість нормальної адаптації до життя в суспільстві, здобуття певної професії, сприяли б саморозвитку, самореалізації, самовдосконаленню особистості в подальшому житті. Отже, такі діти виявляються не підготовленими до життя у звичайному для пересічної людини сенсі. Одним з оптимальних напрямів у вирішенні цієї проблеми виступає інклюзивне навчання, тобто спільне навчання та виховання дітей з обмеженнями здоров'я і тих, що не мають таких обмежень, за допомогою створення додаткових умов.

Keywords: *social policy, special education, inclusive education, children with special educational needs, socialization*

Ключові слова: *державна соціальна політика, спеціальна освіта, інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, інклюзивне освітнє середовище*

Постановка проблеми. Актуальним питанням сучасної системи освіти є інклюзивна освіта для дітей з обмеженими функціональними можливостями та особливими потребами у єдиному освітньому просторі. Кожна країна має свій досвід спеціального навчання таких дітей і пройшла різний шлях від інтеграції до інклюзії.

В Україні діти з особливими потребами довгий час були ізольовані від своїх однолітків, адже в Україні та колишньому СРСР ніколи не приділялося уваги до права на рівний доступ до якісної освіти дітей, особливо з особливими освітніми потребами, навпаки – дітей з особливими потребами ще з народження ізолювали, залишаючи їх батьків один на один з проблемою навчання та

неможливості в повній мірі соціалізувати їхніх дітей. Вся система робила таких дітей «невидимими» та постійно розподіляла їх на «нормальну більшість» та «відсталу меншість». Інтернати чи індивідуальне навчання дають знання, але відбирають можливість спілкуватися, стають на заваді соціалізації таких учнів.

Нині в Україні відбувається зміщення акцентів соціальної політики держави стосовно інвалідів у бік формування суспільної свідомості щодо сприйняття їх як рівних членів суспільства та необхідності створення для цих громадян умов для повноцінного життя, у тому числі здобуття освіти [1].

Україною ратифіковано основні міжнародні документи у сфері забезпечення прав дітей та прав людей з інвалідністю, згідно зі світовими стандартами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я. Стаття 24 Конвенції ООН про права людей з інвалідністю, визначає обов'язок держави щодо реалізації інклюзивної моделі освіти. Інклюзивна модель освіти передбачає отримання освіти учнями з особливими освітніми потребами, в умовах коли вони навчаються в загальному освітньому середовищі за місцем свого проживання. Це є альтернативою інтернатній системі, за якою вони утримуються та навчаються окремо від інших дітей, або домашньому та індивідуальному навчанню.

За даними Міністерства соціальної політики України, порівняно з 1990 р кількість людей з інвалідністю у відносному підрахунку збільшилась удвічі. Якщо у 1990 р. їх нараховувалось 3 % від загального населення, то на кінець 2017 р. кількість людей з особливими потребами в Україні сягнула 6 % (приблизно 3 млн), і з них понад 165 тис. – діти [2]. Така динаміка обумовлює необхідність активізації ролі державної влади усіх рівнів для вирішення проблем дітей з особливими освітніми потребами.

Як і в більшості країн світу, в Україні концепція інклюзивної освіти застосовується, як правило, до людей, які мають особливі потреби, інвалідів та біженців. Актуальність зазначеної проблеми зумовлена тенденцією до зростання кількості дітей, які потребують спеціальної освіти, яка б сприяла їхній соціальній адаптації та інтеграції в активне суспільне життя. Проблема інклюзивної освіти пов'язана насамперед, з тим що кількість дітей, які потребують корекційного навчання, неухильно зростає. На сьогодні дітей, які потребують корекції фізичного та(або) розумового розвитку, в Україні понад 1 млн., що становить 12% від загальної чисельності дітей у країні.

В Україні станом на 01.01.2018 року проживає 7,6 млн дитячого населення, з яких упродовж 2018–2019 навчального року 37,7 тис. дітей навчаються в спеціальних закладах загальної середньої освіти, 15,8 тис. дітей – у санаторних школах і лише 11,8 тис. дітей охоплені інклюзивним навчанням у звичайних школах [3;4]. Таким чином, за наявності досить розгалуженої та розвиненої системи

спеціальної освіти в Україні, значна частина дітей з особливими освітніми потребами не одержує спеціальної допомоги і не має змоги задовольнити свої особливі потреби. Попри велику кількість змін у законодавчих та нормативно-правових актах щодо розвитку інклюзивної освіти, її практичне впровадження є поки не завершеним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання становлення і розвитку інклюзивної освіти в міжнародному науковому просторі викладаються в контексті ідей суспільного блага і соціальної рівності (П. Бурдье), ідей «культури бідності» (О. Льюїс), соціальної депривації (М. Браун. Н. Менджі), теорії систем (В. Бронфенбреннер), структуризації школи (М. Рейнольдз). В наукових роботах таких вчених, як Д. Гарнера, А. Дайсона, П. Міттлера, Д. Леско, М. Уїлла представлена характеристика інклюзивної освітньої моделі. Міжнародний досвід впровадження інклюзивної освітньої моделі систематизований в працях Д. Бішопа, М. Дарсі, Г. Зіглера, Д. Камерон, Д. Кларка та інших іноземних науковців.

Наразі в Україні спостерігається зростання дослідницького інтересу до феномену інклюзивної освіти, про що свідчить збільшення кількості праць, присвячених даному питанню (Е. Антонова, С. Гончаренко, Л. Даниленко, С. Єфімова, В. Засенко, І. Зверева, А. Капська, Н. Клименюк, А. Колупаєва, С. Мазуряк, Ю. Найда, М. Семенюк, Д. Скляренко, А. Шевцов та інші.).

Однак цілісний аналіз процесу впровадження в Україні інклюзивної освітньої моделі залишається за межами вітчизняного дослідницького пошуку, що пояснюється необхідністю зосередження на проблемах розробки механізмів популяризації та впровадження інклюзивної освіти в широку шкільну практику. Саме цим питанням були присвячені роботи українських дослідників останнього десятиліття, зокрема В. Бондар, А. Колупаєва, Т. Євтухова, В. Ляшенко, І. Іванова, О. Столяренко, А. Шевчук, О. Савченко та інших, завдяки чому інклюзивна освітня модель придбала стрімкий розвиток в порівнянні з іншими моделями задоволення освітніх потреб осіб з особливими потребами.

Формулювання цілей статі. Автори статті ставлять за мету визначити особливості розвитку інклюзивного освітнього середовища в загальноосвітніх школах України. Задля досягнення поставленої мети необхідно розв'язати наступні наукові завдання: уточнити основні поняття дослідження особливостей інклюзивного освітнього середовища в загальноосвітніх школах України; визначити сутність та природу інклюзивного навчання; проаналізувати інклюзивне освітнє середовище загальноосвітніх шкіл України на прикладі Запорізького регіону (аналіз результатів дослідження «Інституціоналізація інклюзивної освіти у м.Запоріжжя»).

Виклад основного матеріалу дослідження. Освіта виступає одним із найважливіших

компонентів розвитку суспільства, тому вона не може стояти осторонь соціальних перетворень, які мають місце в сьогоденному житті. Модернізація освіти в Україні, що спрямована на демократизацію та гуманізацію, зумовлює необхідність впровадження інноваційних технологій, зокрема, в освіті дітей з особливими потребами. Інклюзія є однією з основних тенденцій розвитку зазначеного типу освіти в Україні.

Аналіз досвіду навчання дітей з особливими освітніми потребами в країнах Європи свідчить, що для переважної більшості з них інклюзивне навчання є основною формою здобуття освіти. Враховуючи світові тенденції розвитку освіти, в Україні все більшого поширення набуває спільна форма навчання та виховання дітей з особливими потребами та їх здоровими однолітками. Проте в Україні на сьогодні реалізація ідей інклюзивної освіти, поширення її елементів і принципів знаходиться на стадії впровадження й тому ця проблема потребує більш детального вивчення.

Поняття інклюзії (англ. inclusion – включення; франц. inclusif – той, хто включає в себе) – означає процес активного включення в суспільні стосунки всіх громадян, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, культурних, мовних, національних та інших особливостей [5].

Інклюзія як соціальна модель ставлення до людей з особливими освітніми потребами прийшла на зміну моделі нормалізації (інтеграції), що передбачала залучення дитини в існуючу систему освіти, пристосування до неї.

Таким чином, можна стверджувати, що інклюзія передбачає особистісно зорієнтовані методи навчання, в основі яких – індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням усіх її індивідуальних особливостей – здібностей, особливостей розвитку, типів темпераменту, статі, сімейної культури тощо.

Ідея інклюзії, що виникла внаслідок усвідомлення цінності людської багатоманітності і відмінностей між людьми, виключає будь-яку дискримінацію та відображає одну з головних ознак демократичного суспільства: усі діти є цінними членами суспільства і мають рівні права, зокрема щодо отримання освіти, незважаючи на особливості їхнього психофізичного розвитку. Отже, на відміну від інтеграції головною метою інклюзії є створення умов для особистісного розвитку дітей з особливими потребами, формування освітнього середовища для них. Тобто в інклюзивній школі не дитина підлаштовується до вимог освіти, а система навчання змінюється заради дитини. Такий підхід виключає дискримінацію і забезпечує доступ до якісної освіти всім дітям.

Загалом, поняття «діти з особливими освітніми потребами» охоплює всіх дітей (вихованців, учнів), чий освітні потреби виходять за межі загальноприйнятої норми. Загальноприйняте тлумачення терміну «діти з особливими освітніми потребами» робить наголос на необхідності

забезпечення додаткової підтримки в навчанні дітей, які мають певні особливості розвитку [6]. Воно стосується дітей з порушеннями психофізичного розвитку, зокрема дітей з інвалідністю, дітей із соціально вразливих груп (наприклад, вихованців дитячих будинків) та інших [7, с. 43].

В Україні основною категорією дітей з особливими освітніми потребами прийнято вважати осіб з особливостями психофізичного розвитку: з порушеннями зору (сліпі, слабозорі); з порушеннями слуху (глухі, слабочуючі); з порушеннями мови; із затримкою психічного розвитку; з порушеннями опорно-рухового апарату; з розумовою відсталістю; зі складними вадами розвитку (включаючи розлади аутистичного спектру).

Водночас у розумінні багатьох людей інклюзія пов'язана лише з особами, які мають «інвалідність» – міру втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи» [8]. Проте діти, які потребують інклюзивної освіти, можуть і не мати інвалідності, але вони мають особливі освітні потреби. Деякі дослідники розглядають це поняття досить широко і відносять до нього не тільки дітей з особливостями розвитку, але і обдарованих дітей, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також тих, хто пережив війну або переїхав з іншої країни (регіону). Згідно з Законом України «Про освіту» дитина з особливими освітніми потребами – «це особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту» [9].

В рамках чинного законодавства інклюзивна освіта розуміється як система освітніх послуг, яка гуртується на принципі реалізації основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітнього закладу. З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти інклюзивні освітні заклади повинні адаптувати навчальні програми та плани, методи та форми навчання, використання існуючих ресурсів, партнерство з громадою до індивідуальних освітніх потреб і різних стилів навчання дітей з особливими освітніми потребами. Інклюзивні освітні заклади повинні забезпечити спектр необхідних послуг відповідно до різних освітніх потреб таких дітей.

Інклюзивне навчання передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Інклюзивне навчання – гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання відбувається за індивідуальним навчальним планом, забезпечується медико-

соціалічним та психолого-педагогічним супроводом. Інклюзивне навчання – це система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. [10]

Отже можна зазначити, що інклюзивне освітнє середовище – це сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей.

Таким чином, основою інклюзивної освіти є ідеологія, яка виключає будь-яку дискримінацію учнів, і водночас створює відповідні умови для отримання якісної освіти такими дітьми. Інклюзія навчає співіснувати з відмінностями.

Основним документом, який регламентує процес впровадження інклюзивної освітньої моделі в Україні, є Концепція розвитку інклюзивної освіти в Україні (2010), яка визначає мету впровадження нової освітньої моделі формування нової філософії суспільства, спрямованої на позитивне ставлення до дітей та осіб з порушеннями психофізичного розвитку та інвалідністю; створення умов для реалізації державної політики в частині забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітям з особливими освітніми потребами в сфері освіти; удосконалення системи освіти та соціальної реабілітації дітей з порушеннями психофізичного розвитку, в тому числі з інвалідністю, шляхом впровадження інноваційних технологій, зокрема, інклюзивного навчання, з використанням адаптованого міжнародного досвіду [11].

Сутністю інклюзивної освіти є право дитини на навчання в загальноосвітній школі, в якій йому повинна забезпечитися необхідна підтримка правильного розвитку і відповідне толерантне ставлення. А оскільки масові школи до цього не пристосовані, потрібно провести реструктуризацію всієї системи шкільної освіти, розширення практики і політики рівних можливостей.

Вагомим фактором соціалізації є школа. У нашому суспільстві довго домінувала установка на виховання і навчання дітей з особливими потребами в рамках державної системи спеціальних шкіл і закладів інтернатного типу. Це, на думку спеціалістів, призвело до створення кризової ситуації, для якої характерні: 1) соціальне «маркування» (стигматизація) - як дитини з дефектом; 2) штучна ізоляція в особливому соціумі, яка найчастіше не сприяє подальшій адаптації в суспільстві; 3) майже повне виключення сім'ї з процесу виховання і навчання дитини з особливими потребами; 4) жорсткість і безваріантність форм отримання освіти у системі спеціальних закладів.

Більшість дітей з особливими потребами в Україні, перебуваючи вдома або в інтернаті, не отримує належної освіти, необхідних знань, умінь, навичок, які забезпечу вали б їм можливість нормальної адаптації до життя в суспільстві,

здобуття певної професії, сприяли б саморозвитку, самореалізації, самовдосконаленню особистості в подальшому житті. Отже, такі діти виявляються невідповідними до життя у звичайному для пересічної людини сенсі.

Інклюзивний підхід до навчання передбачає, що дитина з раннього віку знаходиться в соціумі, вчиться виживати. У дітей є можливості для налагодження дружніх стосунків зі здоровими ровесниками й участі у громадському житті. З іншого боку, здорові діти, які навчаються з першого класу з дітьми з особливими потребами, в дорослому віці по-іншому ставляться до людей з обмеженими фізичними можливостями: вже не з жалістю чи презирством, а нарівні, вчать природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей, налагоджувати й підтримувати дружні стосунки з людьми, які відрізняються від них.

Про інклюзивну освіту в Україні системно заговорили лише у 2014 році. У жовтні 2016 року народні депутати підтримали редакцію проекту закону №3491-д «Про освіту». Революційність законопроекту полягала у запровадженні системи інклюзивної освіти на законодавчому рівні та визначенні розмаїття форм здобуття освіти, передбачаючи дистанційну, мережеву та змішану форми.

Також в Україні впроваджується загальнонаціональний проект «Інклюзивна освіта – рівень свідомості нації». 2016-го року він стартував у Запорізькій області (Наказ Міністерства освіти і науки України № 836 від 15.07.2016), а зараз впроваджується вже по всіх областях України. У рамках експериментального проекту головним завданням було розробити та апробувати модель упровадження інклюзивної освіти в регіоні та по всій Україні, завдяки якій всі ЗНЗ будуть готові прийняти на навчання дітей з особливими освітніми потребами. Ще однією важливою ініціативою був поданий Президентом Петром Порошенко законопроект № 2151 щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг. Документ вперше визначив терміни «особа з особливими освітніми потребами», «індивідуальна програма розвитку» та «корекційно-розвивальні та психолого-педагогічні послуги».

Після підписання 5 липня 2017 року президентом Петром Порошенко Закону «Про інклюзивну освіту» [12] в Україні закріплюється право на освіту осіб з особливими освітніми потребами та надається їм можливість здобувати освіту в усіх навчальних закладах, в тому числі безкоштовно в державних і комунальних навчальних закладах, незалежно від «встановлення інвалідності». Також цим законом передбачається можливість введення дистанційної та індивідуальної форми навчання; визначаються поняття «особа з особливими освітніми потребами», «інклюзивне навчання»; надається можливість особам з особливими освітніми

потребами отримати психолого-педагогічну та корекційно-розвиваючу допомогу, створити для таких осіб інклюзивні та спеціальні груп (класи) в загальноосвітніх закладах освіти.

У 2017 році в Україні було розпочато виділення коштів з державного бюджету на підтримку осіб з особливими освітніми потребами. З державного бюджету було виділено 210 млн гривень цільових субвенцій для дітей з особливими потребами.

В Україні ситуація з інклюзивною освітою знаходиться на етапі зародження. Статистичні дані зазначають, що серед 17 337 українських шкіл лише 1127 залучені до інклюзивного навчання. Більш ніж 56 тисяч школярів з особливими потребами не охоплені навчанням у загальноосвітніх закладах. Отже, показник інклюзії в Україні складає лише 7%. Для порівняння: у Литві ця цифра охоплює 90%, Польщі – 42%, Словаччині – 42%, Угорщині – 57%, Італії – 99%, Норвегії – 90%, Франції – 25%.

За 2018/2019 навчальний рік кількість школярів з особливими освітніми потребами, що навчаються у звичайних школах поруч з однолітками, зросла на 61%. Міністр освіти і науки України Лілія Гриневич під час Всеукраїнської звітної конференції з інклюзивної освіти зазначила [3], що зараз у закладах загальної середньої освіти навчається майже 12 тис. дітей з особливими освітніми потребами.

Станом на 2018/2019 н.р. загальну середню освіту здобували [13]: 11866 учнів в інклюзивних класах; 6230 учнів в спеціальних класах; 37787

учнів в спеціальних школах; 12115 учнів з особливими освітніми потребами на індивідуальній формі навчання. Протягом 3 років спостерігалось постійне зростання: кількості шкіл, при яких організовано спеціальні класи; кількості спеціальних класів; кількості учнів у спеціальних класах. Станом на 2018/2019 н.р. в 152 закладах загальної середньої освіти вже діяло 577 спеціальних класів.

Отже, можна говорити про реалізацію проекту та певні шляхи впровадження інклюзивної освіти в загальноосвітніх школах України, особливо Запорізького регіону.

З 13.02.2019 по 17.04.2019 спільно з Центром незалежних соціологічних досліджень Запорізького національного університету було проведено соціологічне дослідження «Інституціоналізація інклюзивної освіти у м.Запоріжжя», яке було проведено методом опитування (групове формалізоване анкетування). Вибіркова сукупність складала 1254 учнів 9-х та 11-х класів з 28 шкіл м.Запоріжжя.

Згідно результатів проведеного дослідження було виявлено ставлення учнів запорізьких загальноосвітніх шкіл щодо впровадження ідей інклюзивної освіти та створення інклюзивного середовища. Учні мають доволі позитивне ставлення до інклюзивного навчання: 44,0% ставляться до ідей інклюзії позитивно та ймовірніше позитивно; 43,3% мають нейтральну позицію. 11,7% учнів мають негативне ставлення до ідей інклюзії.

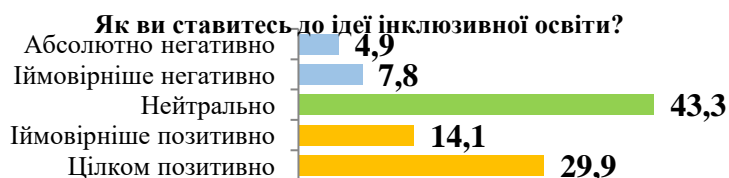


Рис.2.1. Ставлення учнів до інклюзивної освіти, коли діти з особливими освітніми потребами навчаються разом з іншими дітьми у загальноосвітній школі

Запорізькі учні відмітили, що для них цілком нормальним й звичним є те, що з ними навчається дитина з обмеженими можливостями здоров'я (46,9%) й вони готові їм допомагати та бути друзями, а 12,7% від опитаних взагалі вважають це позитивною стороною свого навчання. Для 21,8%

респондентів взагалі байдуже до такого питання і вони взагалі не звертають увагу на відмінності між собою. І лише 6,2% учнів негативно та насторожено відносяться до дітей з обмеженими можливостями здоров'я.

Як Ви ставитеся до того, що у Вашому класі навчатиметься дитина з обмеженими можливостями здоров'я?

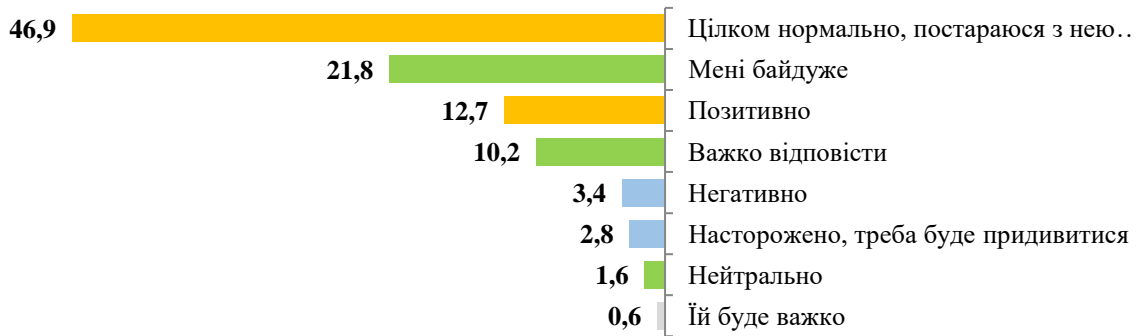


Рис. 2.2. Ставлення учнів до дітей з особливими освітніми потребами

На запитання «Як Ви ставитеся до людей з обмеженими можливостями здоров'я?» учні запорізьких шкіл зазначили що доброзичливо (39,3%), із бажання допомогти (23,4%), з

співчуттям та жалістю (19,0%). 6,3% відповілих занепокоєно та неприязно відносяться до таких дітей, а 12,0% респондентів просто байдуже.

Як Ви ставитеся до людей з обмеженими можливостями здоров'я?



Рис. 2.3. Ставлення учнів до людей з обмеженими можливостями здоров'я

Освітні програми дають змогу дитині із вадами взаємодіяти зі звичайними дітьми, спостерігати за ними, наслідувати їх. Інакше кажучи, учні з особливими потребами можуть отримувати такий же соціальний досвід, як і їхні здорові товариші. Перебування у класі зі здоровими ровесниками дає дитині з вадами можливість розвивати відповідні її віку комунікативні та соціальні навички.

Досвід успішного перебування у спільному освітньому середовищі у ранньому віці є добрим підґрунтям для подальшого освітнього залучення та підвищення кваліфікації протягом усього життя. Діти з особливими потребами можуть брати участь у різноманітних громадських програмах, які

допомагають їм опанувати вміння, необхідні для успішного самостійного життя у суспільстві.

На запитання «Де з Вашої точки зору, повинні навчатися діти з обмеженими можливостями здоров'я?» учні запорізьких шкіл визначили спеціальні школи – 37,2%. 19,9% вважають, що такі дітки повинні навчатись у спеціальних класах звичайної школи, 15,1% думають що у звичайній школі. Індивідуальне навчання вважають оптимальним для дітей з особливими освітніми потребами – 3,7% опитаних. Для 24,1% учнів шкіл м.Запоріжжя важко було відповісти на дане запитання.

Де, з Вашої точки зору, повинні вчитися діти з обмеженими можливостями здоров'я?



Рис. 2.4. Ставлення учнів щодо місця навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я

В ході дослідження нами також було проаналізовано позитивні та негативні сторони інклюзивної освіти для учнів загальноосвітніх

шкіл. Їхні відповіді можна представити в наступних діаграмах:

Що хорошого, на Вашу думку, в тому, що дитина з обмеженими можливостями здоров'я буде вчитися у Вашому класі?



Рис. 2.5. Позитивні сторони інклюзивної освіти в загальноосвітній школі

Що поганого, на Вашу думку, в тому, що дитина з обмеженими можливостями здоров'я буде вчитися у Вашому класі?



Рис. 2.6. Негативні сторони інклюзивної освіти в загальноосвітній школі

Отже діти з особливими потребами, залучені до звичайного життя, стають повноцінними членами соціуму і часто вже не лише не потребують підтримки громади, а й, навпаки, роблять свій внесок у загальну справу.

Перебування у звичайних школах дітей із вадами допомагає всім зрозуміти специфічні проблеми таких людей. Безперечною перевагою інклюзивної освіти є той факт, що в процесі спільного навчання встановлюються більш тісні взаємини між дітьми

різних груп і категорій, що умови масової школи розвивають коло і спрямованість спілкування нетипичної дитини, привчають його до життя в середовищі нормально розвиваються дітей [14].

Цілком зрозуміло, що в процесі становлення нової освітньої концепції виникали й труднощі. Це і фінансові (не вистачає коштів на підручники, проведення корекційних занять, спеціальне обладнання), і кадрові (залишаються відкритими вакансії асистентів) проблеми. До того ж, в українському суспільстві існує упереджена думка, що школи створені тільки для здорових дітей. Як наслідок, багато батьків виявляють невдоволення навчанням «дитини з особливими потребами» в звичайному класі.

Викладений матеріал дозволяє зробити наступні висновки: В Україні зроблені перші кроки по впровадженню інклюзивної освіти: по перше, з 2017 року інтереси дітей з особливими освітніми потребами захищені на рівні Закону «Про освіту» (Стаття 19 Освіта осіб з особливими освітніми потребами та Стаття 20 Інклюзивне навчання). По друге, зміни законодавства щодо рівного доступу дітей з ООП до освітніх послуг, які впроваджені у Законі «Про загальну середню освіту». По третє, з 2017 року в Україні було розпочато виділення коштів з державного бюджету на підтримку осіб з особливими освітніми потребами. У 2017 році відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України» областям на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами за рахунок державної субвенції було направлено 209458,3 тис грн, а в 2018-2019 рр.–504458,3 тис. грн, що в 2,4 рази перевищує надані кошти в 2017 році.

Соціалізуючі можливості інклюзивної освіти дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній школі безсумнівні, адже інклюзивна освіта передбачає освіту для всіх в плані пристосування та адаптації до різних потреб та може здійснюватися в межах реальних взаємовідносин коли школярами з особливими освітніми потребами освоюються різноманітні види діяльності, регулюються поведінка, спілкування, здобувається підтримка та дружба з ровесниками, впевненість в своїх можливостях та здібностях, формується світогляд й духовний світ, готовність жити і працювати в мінливому світі.

Навчання в інклюзивних школах допомагає дітям з особливими потребами адаптуватися до типових життєвих ситуацій, позбутися почуття ізоляції, відчуження, сприяє зникненню соціальних бар'єрів та інтеграції в соціум, вчить учнівський колектив спілкуватися та працювати разом, формує в них почуття відповідальності за товаришів, які потребують не лише допомоги, а, насамперед, – прийняття та визнання.

Саме реалізація прав на освіту дітей з обмеженими можливостями здоров'я розглядається як одна з найважливіших завдань державної політики в галузі корекційної освіти. Отримання

такими дітьми якісної загальної та професійної освіти є одним з основних і невід'ємних умов їх ефективної соціалізації, забезпечення повноцінної участі в житті суспільства, успішної самореалізації в різних видах професійної і соціальної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Заярнюк О. В. Інклюзивна освіта в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту* : зб. наук. пр. Одеса, 2015. Вип. 11. С. 190 – 193.

2. Корнієнко Д. Інклюзивна освіта в Україні: «Той мурує, той руйнує... *Gazeta.ua*, 2018. 02 лютого. URL: https://gazeta.ua/articles/life/_inklyuzivna-osvita-v-ukrayini-toj-muruye-toj-rujnuye/818388 .

3. Зведена таблиця «Відомості про заклади спеціальної освіти на початок 2018/2019 навчального року. Інформація Міністерства освіти і науки України.; Інклюзія для всіх: освітня політика та практика. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inklyuzivne-navchannya/prezentacii/mon2019-01-25inklyuzivne.pdf>.

4. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

5. Дефектологічний словник: навчальний посібник / за ред. В.І. Бондаря, В. М. Синьова. К. : «МП Леся», 2011. 528 с.

6. Ребенок с особыми образовательными потребностями: методичні рекомендації под ред. В.А. Дзоз. Сімферополь: Вид-во МОН АРК, 2012. 17с.

7. Сабат Н. Соціально-педагогічний аспект інклюзивного навчання Соціальний педагог, 2008. №3. С.42 – 46.

8. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 06.10.2005. №2961-IV.

9. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 №2145-VIII. Урядовий кур'єр від 04.10.2017. №186.

10. Дзеркало інклюзивної освіти в Україні URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/2458-dzerkalo-nklyuzivno-osviti-v-ukran>.

11. Концепція розвитку інклюзивної освіти. Соціальний педагог, 2010. №4. С. 3-6.

12. Про внесення змін до Закону України "Про освіту" щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг. Закон України від 23 травня 2017 року №2053-VIII URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2053-viii>.

13. Статистичні данні Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/inklyuzivne-navchannya/statistika-inklyuziya.pdf>.

14. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. проф. Капської А. 3-є вид. перероб. і доп. Київ, 2006. С. 329 - 368.

Мадей Анна Сергіївна

*асистент кафедри періодичної преси Інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ТА КУЛЬТУРНИХ КОНЦЕПТІВ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ МЕДІАПРОСТОРІ УКРАЇНИ

Madei A. S.

*assistant of the department of periodical press, Institute of Journalism,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Kyiv, Ukraine*

TRANSFORMATION OF HISTORICAL AND CULTURAL CONCEPTS IN THE INFORMATION MEDIA SPACE OF UKRAINE

Мадей Анна Сергеевна

*ассистент кафедры периодической печати Института журналистики
Киевского национального университета имени Тараса Шевченко,
г. Киев, Украина*

ТРАНСФОРМАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ И КУЛЬТУРНЫХ КОНЦЕПТОВ В ИНФОРМАЦИОННОМ МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ УКРАИНЫ

Анотація. Уперше проведено комплексне дослідження трансформації історико-культурних концептів та їх реалізації у міфологемах та ідеологемах на сторінках українських медіа. Визначено роль історичних та культурних концептів в реалізації ролі преси як формотворчого чинника національної свідомості.

Аннотация. Впервые проведено комплексное исследование трансформации историко-культурных концептов и их реализации в мифологемах и идеологемах на страницах украинских СМИ. Определена роль исторических и культурных концептов в реализации роли прессы как формообразующего фактора национального сознания.

Abstract. For the first time a comprehensive study of the transformation of historical and cultural concepts and their implementation in mythologies and ideologies in the pages of the Ukrainian media was conducted. The role of historical and cultural concepts in the realization of the role of the press as a formative factor of national consciousness is determined.

Ключові слова: історико-культурний контент, концепт, національна ідея, міфологема, ідеологема, український медіапростір.

Ключевые слова: историко-культурный контент, концепт, национальная идея, мифологема, идеологема, украинское медианпространство.

Key words: historical and cultural content, concept, national idea, mythology, ideology, Ukrainian media space.

Преса є важливим суб'єктом культурного та громадсько-політичного життя, інструментом впливу на свідомість людей, засобом формування суспільної думки. Публікації історико-культурної проблематики в українських ЗМІ не лише інформують, порушують визначальні для громадян проблеми, а й є формотворчим чинником суспільної думки, зокрема і щодо найважливіших націєтворчих аспектів. Історичний та культурний контент преси містить ті ключові смисли, які утверджують національну ідентичність та визначають дискурсивні перспективи розвитку українського суспільства.

Проблеми комунікаційного впливу на суспільство, в тому числі й аспект ролі преси у формуванні національної ідентичності та

самосвідомості громадян, з кожним роком стають все більш **актуальними**. Зокрема, після подій Революції Гідності окреслена проблематика набуває нових обрисів, з'являються нові тенденції і перспективи досліджень. Історико-культурна тематика перестає бути «декоративною ширмою», за якою відбувається переділ влади та ресурсів. ЗМІ все частіше подають питання історії та культури через призму політичного: хто відповідальний за руйнування пам'яток архітектури, за якими правилами функціонуватиме кіноіндустрія і книговидавництво, хто ці правила встановлює і лобіює, що це таке національний культурний продукт тощо.

Тож необхідно на практичному і теоретико-методологічному рівнях дослідити нові підходи, принципи висвітлення у ЗМІ історичної та

культурної проблематики, в тому числі й у контексті соціально-політичної ситуації.

Одним із суттєвих факторів, що визначає роль історико-культурного контенту преси як формотворчого чинника національної свідомості є історичні та культурні концепти, зокрема їх реалізація у міфологемах та ідеологемах. Адже історико-культурні концепти є константами смислового навантаження, факторами побудови націєтворчого дискурсу і філософської заглибленості у проблему національно-духовного утвердження.

Проблематика нашого дослідження є складовою, відгалуженням журналістики як фаху, теоретичний фундамент якої заклали відомі вітчизняні науковці (Д. М. Прилюк, А. З. Москаленко). Сучасні українські фахівці із питань соціальних комунікацій (В. В. Різун, Т. О. Приступенко, В. Ф. Іванов та ін.) успішно продовжують розвивати напрямок масово-інформаційної діяльності, вивчення правових засад діяльності ЗМІ. На особливу увагу заслуговують дослідження жанрових форм у журналістиці (В. І. Шкляр, Ю. Ф. Ярмиш, В. Й. Здоровага тощо), а також праці, де вивчено вплив газетного тексту, його стилістичних особливостей (О. Д. Пономарів, Н. Ф. Непийвода, А. І. Мамалига та ін.) [3], [5], [6].

Єдиної загальновизнаної універсальної концепції функціонування медійних інституцій на сьогодні не вироблено. Це характерно для плюралістичного демократичного суспільства, на відміну від жорсткої тоталітарної моделі функціонування мас-медіа у вигляді простого передавача панівної ідеології. Українські та зарубіжні науковці розробили взаємодоповнюючі оригінальні концепції діяльності медіа та їх ролі у сучасному демократичному суспільстві. Особливу увагу слід звернути на концепцію «культурного ядра», запропоновану К. К. Ревою, що зосереджує увагу на історико-культурних трансформаціях та складних процесах етнічної самоідентифікації. При чому так зване «культурне ядро» є рушійним чинником державотворення, а преса – виступає репрезентантом ключових складових – історії, релігії, літератури тощо [7].

Метою роботи є комплексне дослідження трансформації історико-культурних концептів та їх реалізації у міфологемах та ідеологемах на сторінках українських медіа.

Об'єктом дослідження є історико-культурний контент інформаційно-аналітичного тижневика «Дзеркало тижня. Україна» за 2004-2020 рр.

Предметом дослідження є специфіка трансформації історико-культурних концептів в інформаційному медіапросторі України (2004-2020 рр.).

Хронологічні межі дослідження. Для вивчення обрано інформаційно-аналітичний тижневик «Дзеркало тижня. Україна» за 2004 – першу половину 2020 рр. Такий вибір зумовлено необхідністю якомога повніше відобразити специфіку і зокрема динаміку подання ЗМІ

історико-культурної проблематики у контексті політичних і соціально-економічних перетворень. Саме на цей час припадають, зокрема, роки Помаранчевої революції, президентські вибори (три кампанії), події Євромайдану та період після Революції Гідності.

Публікації історико-культурної проблематики в «Дзеркалі тижня. Україна» не лише інформують, порушують визначальні для громадян проблеми, а й є формотворчим чинником суспільної думки, зокрема і щодо найважливіших націєтворчих аспектів. До того ж історико-культурний контент тижневика містить ті ключові смисли, які утверджують національну ідентичність та визначають дискурсивні перспективи розвитку українського суспільства.

Метатекст публікацій історико-культурної тематики формується за допомогою окремих мікроструктур – **концептів**, що несуть основні національно-духовні смислові акценти. Ключові наскрізні поняття – концепти – стають системоутворюючим чинником у формуванні **національної ідеї**.

Сьогодні навколо **концепту «національна ідея»** розгортається публічне обговорення найбільш значущих суспільних проблем. Він є важливим фактором реалізації функції історико-культурного контенту видання як формотворчого чинника національної свідомості.

В інформаційно-аналітичному тижневику «Дзеркало тижня. Україна» за 2004-першу половину 2020 рр. було виявлено 1024 матеріали, в яких домінує концепт «національна ідея». Це в свою чергу складає 22,3% усього історико-культурного контенту тижневика. Відстежуючи динаміку розвитку дискусій щодо української національної ідеї і історико-культурному контенті видання, можна помітити досить послідовне зростання їх інтенсивності: від 86 матеріалів у 2004 р. – до 128 матеріалів у 2015-2016 р. і 51 публікації лише за першу половину 2020 р. [2].

В історико-культурних публікаціях, в яких порушено питання про українську національну ідею, виокремимо найбільш поширені концепти – типи інтерпретацій поняття національної ідеї як чинника об'єднання нації: «культура», «ідеологія», «європейський вибір», «об'єднання нації», «історична пам'ять», «традиції», «державність», «соціальна справедливість», «економічний фактор». Найбільш поширеним типом інтерпретації є концепти «культура» (145 матеріалів) і «об'єднання нації» (136 публікацій), найменш поширені – «соціальна справедливість» (88 контекстів) і ототожнення національної ідеї з економічним піднесенням країни – «економічний фактор» (83 матеріали) [2].

Окреслюючи зміни у концептосфері історико-культурного контенту інформаційно-аналітичного тижневика «Дзеркало тижня. Україна», на прикладі аналізу концепту «національна ідея» виділимо п'ять етапів трансформаційних процесів:

1) 2004 - перша половина 2005 рр. – тенденція **зростання активності дискусії щодо національної ідеї**. Перш за все, пояснити її можна збуренням суспільної думки під час президентської виборчої кампанії. Події Помаранчевої революції можна вважати об'єктивним наслідком завершення початкового етапу пострадянського розвитку України. Восени та взимку 2004-2005 року в центрі суспільної уваги опинилися ті проблеми соціокультурного та інших розколів, які постали у вигляді реальної загрози громадському миру і суверенітету.

2) друга половина 2005 - 2009 рр. – **укріплення, розвиток розуміння національної ідеї, зростання впевненості громадської думки, що Україна як незалежна держава вже відбулася**. Велику роль в цьому зіграла інтенсивна проукраїнська культурна політика часів президентства Віктора Ющенка, за якої пріоритетними стали піднесення світоглядної, політичної, громадянської культури, європейська інтеграція, демократизація українського суспільства на засадах формування атмосфери суспільного діалогу, толерантності, взаємної довіри тощо.

3) 2010 - кінець 2013 рр. – **відстоювання національної ідеї** – як опозиційна реакція на експансію російсько-радянських традицій, активні спроби квітчизації національної культури, які впроваджувала тодішня влада – за президентства Віктора Януковича.

4) кінець 2013-2014 рр. – **конкретизація і активна популяризація національної ідеї**. Події Євромайдану стали початком перезавантаження системи згідно нової суспільно-політичної угоди, коли громадяни чітко конкретизували і розпочали ще активнішу популяризацію національну ідею, основою якої стало прагнення до європейських цінностей.

5) 2015-перша половина 2020 рр. – **зміцнення і захист національної ідеї від спроб реваншу та зовнішньої агресії**. Україна після Революції Гідності зіштовхнулася з новими викликами як внутрішнього, так і зовнішнього походження. Постала гостра необхідність у захисті головних досягнень Євромайдану, збереженні курсу на євроінтеграцію. Головними перешкодами зовнішнього походження став конфлікт з Російською Федерацією.

Концепт «національна ідея» у вербальній формі міститься в буденній свідомості і має когнітивно значущий смисл. Проникаючи у свідомість, це ментально-мовне утворення наповнюється змістом усвідомленого досвіду і реалізується у **міфологемах та ідеологемах**. Якщо міфологема являє собою стійкий стан суспільної свідомості, суспільної психології (і навіть індивідуальної психофізіології), в якому зафіксовані канони опису існуючого порядку речей і самі опису того, що існує і має право на існування, то ідеологеми, на відміну від міфологем, суто часткові і не претендують на всеосяжне опис і

пояснення порядку речей. Ідеологеми являють собою сконцентровані (іноді до рівня гасел) уявлення про те, що дану політичну групу чи партію не влаштовує в даному суспільстві і що ця партія має намір робити для того, щоб перейти до ідеального стану суспільного устрою.

Під час Помаранчевої революції на сторінках «Дзеркала тижня. Україна» помітно увиразнилася **міфологема сильного лідера**, яку представлено трьома основними видами:

1. **Лідер – уособлення демократичних підходів і чесного вибору.**

2. **Лідер, який відстоює європейський вибір України.**

3. **Лідер, який протидіє зовнішнім і внутрішнім антидемократичним посяганням.**

Одночасно з існуванням національної міфологеми сильного лідера, яка у 2004 р. сконцентрувалася в образі сильного президента, що готовий протидіяти авторитарному режиму «путінського типу» і вести Україну в Європу, під час Помаранчевої революції поступово на перший план **виходить міфологема Майдану** – як означення місця національної згуртованості українського народу, символу духовності й дієвості національної ідеї.

У тижневику «Дзеркало тижня. Україна» спостерігаємо яскраву тенденцію, коли **міфологема Майдану є ідейно більш міцною і стабільною, ніж міфологема сильного лідера**. Найбільшим пріоритетом для українського народу стає правда, демократія і закон. А якщо сильний лідер порушить ці критерії, народ готовий повстати проти нього.

У 2013 році міфологема Майдану трансформувалася у **міфологему Євромайдану** і уособила національно-патріотичні протесні акції, передусім проти корупції, свавілля правоохоронних органів, сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектору зовнішньої політики України.

В інформаційно-аналітичному тижневику «Дзеркало тижня. Україна» виокремлено наступні **соціальні ідеологеми**, що є актуальними для українського суспільства:

1. **«Україна – це Європа»** та її інтерпретації **«ми – європейці», «європейська Україна»** – соціальна ідеологема, яка вказує і буде вказувати в майбутньому напрямку руху української держави.

2. **«Схід і Захід – разом»** – ідеологема уособлює ідею консолідації, об'єднання громадян різних куточків країни – перш за все з метою протистояти свавіллю чиновників і бізнесових груп.

3. **«Україна без «йолки», Різдво без Януковича»** – ідеологема, що вказує на бажання народу змінити президента і ситуацію в країні. Згодом ця ідеологема втілювалася в життя в трансформованому вигляді – **«Україна без Януковича!»** [2].

Серед сучасних соціальних ідеологем у «Дзеркалі тижня. Україна» є як глобальні,

розраховані на тривалу перспективу – «Україна – це Європа», «Схід і Захід – разом!», так і досить короткотривалі – «Україна без «йолки», Різдво без Януковича» (проіснувала досить недовго – кілька місяців).

Таким чином міфологеми та ідеологеми, у яких реалізується концепт «національна ідея» на сторінках «Дзеркала тижня. Україна», є одним із суттєвих факторів, що визначає роль історико-культурного контенту тижневика як формотворчого чинника національної свідомості.

Висновки

Вивчаючи роль історико-культурного контенту як формотворчого чинника національної свідомості, слід визнати, що історико-культурна тематика на сторінках української преси є об'єктивним віддзеркаленням суспільно-політичних, економічних та культурних тенденцій суспільства на сучасному етапі становлення української державності.

«Дзеркало тижня. Україна» є демократичним суспільно-політичним виданням, що пробуджує опозиційні настрої та системно, програмно формує національну свідомість українців – на політичному, культурному та історичному рівнях.

На прикладі матеріалів тижневика ми показали реальну роль преси як платформи, джерела та інструменту для аналізу суспільно-політичного, економічного та культурного життя держави. Зокрема, дослідження історико-культурного контенту вітчизняних ЗМІ дає можливість виявити проблемні точки демократичних процесів та вектори суспільної напруги. На основі чого реально виробити варіанти стратегії державного розвитку, прогнозувати перебіг внутрішньо- та зовнішньополітичних тенденцій, коригувати механізми формування громадянського суспільства

УДК 374.73
ГРНТИ 14.37.27

та сприяти подальшій демократизації і гуманізації суспільства.

Список літератури:

1. Аналітичний звіт за результатами проведення з ініціативи Британської Ради в Україні “круглого столу” “Чим живе культурна журналістика” [Електронний ресурс]. – Британська Рада, 2010. – Режим доступу: <http://www.britishcouncil.org/uk/ukraine-press-room-media-discussion-report-ukr.pdf>.
2. Дзеркало тижня. Україна. – 2004-2014. – Режим доступу: <https://zn.ua/>
3. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості / В.Здоровега. – Л. : ПАІС, 2000. – 180 с.
4. Історична дискусія у ЗМІ: будувати ідентичність чи просто писати правду? [Електронний ресурс]. – Львівський медіафорум, 2013. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/ukr/columns/51ac85d84c136/>
5. Кузнецова Т. В. Транслявання національної культури сучасними ЗМІ: основні тенденції та перспективи [Електронний ресурс] / Тетяна Василівна Кузнецова. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vdpu/Soc_komun/2008_1/12.html.
6. Москаленко А. З. Теорія журналістики : Навч. посібник / Анатолій Москаленко. — К. : Екс. об., 2002. — 334 с.
7. Рева К. К., Грабельников А. А. Особливості відображення етнокультурних цінностей народів Північного Кавказу в періодичній пресі: міжнародний аспект». Монографія. – Пенза, ПДУ, 2014. 300 с.

Poddubei O.V.

*senior lecturer of philology department, research student
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi national university*

ADULT EDUCATION IN UKRAINE: CURRENT STATUS

Поддубей Олена Вікторівна
*старший викладач кафедри філології, аспірант
Кременчуцький національний університет
імені Михайла Остроградського*

ОСВІТА ДОРОСЛИХ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН

Summary. The paper is by nature of the analytical summary of the current status of education and professional training of adults in Ukraine. The review was generated on the basis of analysis of scientific and pedagogical literature, research work and scientific publications, carried on in our country, devoted to wide range of problems on the system of adult education stages of formation and development. The article highlights the main tendencies of the adult education and training sector development in Ukraine at legislative and organizational levels. On the basis of materials analyzed the core positive changes were determined and the main weak points and challenging issues were identified.

Анотація. Робота представляє собою аналітичний огляд сучасного стану освіти і професійної підготовки дорослого населення в Україні. Аналіз було здійснено на підставі науково-педагогічної

літератури вітчизняних науковців і дослідників з проблеми становлення і розвитку сектора освіти дорослих у країні. На основі опрацьованих матеріалів визначено основні тенденції розвитку освіти і професійної підготовки дорослих в Україні в законодавчо-правовому і організаційно-педагогічному полі, виявлено основні позитивні зрушення, недоліки і проблемні питання.

Key words: professional training, adults, adult education, lifelong learning, Ukraine

Ключові слова: професійна підготовка, освіта дорослих, освіта впродовж життя, Україна

Постановка проблеми. Інтеграція освіти дорослих як невід'ємної складової освіти впродовж життя у вітчизняну освітню систему покликана стати всеосяжною відповіддю сучасним викликам за допомогою людського капіталу країни. Знання, професійні навички і компетенції наряду з високим рівнем кваліфікації є основними активами людей, які прагнуть успіху на ринку праці, оскільки ці активи забезпечують гнучке реагування на швидкозмінні умови в усіх сферах господарства, і, таким чином, сприяють зниженню рівня безробіття, кращому працевлаштуванню і доступу до географічної мобільності як на європейському так і на планетарному рівнях. Навчання впродовж життя вважається ключем не тільки до конкурентоздатності і новаторства, але і до розвитку особистості, суспільства і соціальної згуртованості.

У цьому контексті актуальність розвитку освіти дорослих у сучасному світі обумовлена тим, що знання і мотивація до їх постійного оновлення перетворюються на загальнолюдську цінність. Люди із вищим рівнем освіти більше схильні до продовження навчальної діяльності у ціложиттєвому контексті, відтак, вони отримують більше можливостей для подальшого навчання.

Інтеграційні і глобалізаційні процеси об'єктивно чинять вплив на сферу освіти, сприяючи становленню якісно нового її рівня за найкращими міжнародними зразками і стандартами. Вітчизняна система освіти перебуває в активному пошуку засобів забезпечення високого рівня оновленості. Сучасна державна освітня політика спрямовує свої зусилля на модернізацію цієї галузі з урахуванням загальних тенденцій розвитку освіти в Європейських країнах і світі. Це безпосередньо стосується і перспектив розвитку системи освіти дорослих на засадах безперервності на організаційно-правовому, дидактичному і організаційно-педагогічному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останніми роками активного розвитку набувають вітчизняні дослідження в області освіти дорослих, демонструючи помітний інтерес учених і науковців до цієї проблеми. Наші наукові розвідки спираються на концептуальні засади переосмислення і реформування системи освіти впродовж життя, висвітлені у працях С. Гончаренка, І. Зязюна, Н. Ничкало; дослідження систем освіти дорослих у зарубіжних країнах, здійснених Н. Бідюк, О. Огієнко, Л. Пуховською та ін.; роботи, присвячені окремим проблемам освіти дорослих в Україні, виконані С. Болтівцем, В. Даниленко, Б. Матвієнко, Л. Лук'яногою, Т.

Поясок, Л. Сігаєвою, С. Сисоевою, І. Цимбалюк та ін.

З початком нового тисячоліття освіта дорослих в контексті ціложиттєвого навчання перетворюється на потужний двигун суспільного прогресу і розвитку особистості. Відтак, наша країна потребує осучаснення соціального, економічного і культурного сегментів, але це представляється можливим лише завдяки розробці й упровадженню політики навчання впродовж життя, у якій розвиток освіти дорослих є вирішальною складовою успіху.

Метою статті є здійснення аналітичного огляду сучасного стану освіти дорослих в Україні, спрямованого на виявлення основних успіхів і досягнень на шляху інтеграції вітчизняної системи неперервної освіти у світовий освітній простір. Наряду з цим ставимо на меті розглянути основні проблеми і недоліки у процесі розвитку системи освіти дорослих в Україні на законодавчому і організаційно-педагогічному рівнях.

Виклад основного матеріалу.

Концептуальний аналіз освіти дорослих потребує узагальнення результатів наукових досліджень у цій сфері, присвячених вивченню позитивного досвіду країн західної Європи, розвитку вітчизняних методологічних засад порівняльних досліджень, осмислення цієї проблематики в контексті історичних і сучасних тенденцій світової системи неперервної освіти [17].

Вітчизняні учені і дослідники сходяться у думці, що вирішенню нагальних проблем у цій сфері на національному рівні сприятиме розробка стратегії розширення доступу дорослих осіб до усіх форм організації навчання на будь-якому етапі життя і професійної кар'єри. В такому контексті професійна підготовка дорослих повинна відповідати сучасним світовим тенденціям розвитку суспільства і промислового сектора, гнучко реагувати на світові процеси глобалізації, інтеграції та інформатизації, які диктують вимоги щодо вдосконалення вітчизняних освітніх систем із забезпечення професійної підготовки дорослих у ціложиттєвому вимірі, осучаснення змісту і форм професійної підготовки із застосуванням цифрових технологій.

Водночас слушною є думка вітчизняних науковців (В. Бикова, О. Дубасенюк, І. Ігнатюк, В. Кременя, І. Кучерявого, О. Пехоти, О. Отич, С. Сисоевої), що сучасне виробництво зі свого боку вимагає від усіх суб'єктів освітнього процесу (як від користувачів так і від провайдерів освітніх послуг) системних зусиль, спрямованих на подолання стереотипів і підходів до професійної підготовки, перепідготовки і підвищення

кваліфікації та професійної компетентності, сформованих системою професійної освіти, яка функціонувала за радянських часів і продовжувала існувати протягом певного періоду незалежності нашої держави.

Суголосною є думка Л. Сігаєвої, яка, виділяючи основні проблеми освіти дорослих в Україні, убачає їх витoki у традиціях, притаманних радянській системі освіти дорослих, в умовах якої мало місце чітке розділення на підвищення кваліфікації, перепідготовку кадрів у формальному полі і культурно-масову роботу. Науковець зазначає, що такий підхід і дотепер відчутно впливає на вітчизняну теорію і практику освіти дорослих, тому значна частина неформальної освітньої діяльності, орієнтованої на доросле населення залишається за рамками освітньої політики, адже добре функціонуючі в умовах планової економіки і тоталітарної суспільної системи установи освіти, виявилися нездатними реагувати на зміну умов в економіці і суспільно-політичному житті країн. Після отримання незалежності Україна потребувала перебудови і модернізації національної системи освіти в цілому, у тому числі освіти дорослих, однією з основних функцій якої є підтримка громадян у процесі адаптації до швидкозмінних умов сучасного ринку праці, і забезпечення їх навичками для свідомої і відповідальної участі в освітній діяльності на засадах ціложиттєвого навчання [16].

З огляду на вищенаведене не можна залишити поза увагою і схожу позицію вітчизняних учених Л. Лук'янової, Н. Ничкало та С. Сисоєвої щодо розвитку освіти нового тисячоліття, які вважають системну модернізацію професійної підготовки дорослого працездатного населення головним вектором розвитку національної системи освіти.

Ключова роль модернізації системи професійної підготовки дорослих на засадах безперервності вбачається і в документах ряду європейських самітів, відповідно до яких національна система має пристосовуватися до нових реалій XXI ст., а «безперервна освіта повинна стати головною політичною програмою громадянського суспільства, соціальної єдності і занятості». Окремі положення Доповіді міжнародної комісії з освіти красномовно свідчать, що професійна підготовка дорослих в Україні має вийти за існуючі нині рамки: підвищення кваліфікації, перепідготовка або просування по службі. Вона має відкрити можливості для всіх, ставлячи при цьому різні цілі, чи то надання другого або третього шансу в житті, задоволення прагнення до знань і краси або вдосконалення і розширення підготовки, безпосередньо пов'язаної з вимогами професійної діяльності, включаючи практичну підготовку.

За окреслених проблем вкрай необхідним є пошук шляхів нового партнерства між освітою і світом праці, а також з роботодавцями на основі урахування потреб і загальнолюдських цінностей [11]. Відтак, на сьогоднішній день перед освітою

дорослих постає завдання трансформації у самостійну сферу національної системи освіти нарівні з начальною, середньою і вищою [16].

Окрім наявності нагальної потреби модернізації вітчизняної системи освіти і професійної підготовки дорослих, нині в Україні спостерігається кількісний і якісний дефіцит людських ресурсів, компетентність яких не у повній мірі відповідає сучасним вимогам ринку праці, який, на нашу думку, виступає внутрішнім стимулом до змін. Автори Аналітичного звіту [1, с. 3] щодо навчання дорослих в Україні виділяють п'ять основних чинників, що зумовили таке положення, зокрема – це:

1) природне старіння населення і демографічна криза. Згідно з прогностичними застереженнями Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, до 2050 року в Україні залишиться не більше 32 млн. жителів, при цьому частка осіб старших 60 років зросте в півтора рази. Причинами старіння населення та демографічної кризи, зокрема, є складна економічна ситуація, що не стимулює збільшення кількості членів сімей і не сприяє формуванню сімей як таких; проведення Операції Об'єднаних Сил на сході країни; відносно низька середня тривалість життя мешканців України.

2) зовнішня трудова міграція. Дослідження, проведене Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення ZN.ua, показує: 32 % всього чоловічого населення та 27 % жіночого замислюються над виїздом з України. Серед причин трудової міграції, зокрема: складна економічна ситуація (32 % прагнуть жити в комфортніших умовах та 5,6 % хочуть виїхати через корупцію); відносно низький рівень заробітної плати (45 % – готові виїхати за кордон у пошуках більш високого заробітку); геополітичне розташування України; наявність безвізового режиму перетину кордону для її громадян.

3) дисбаланс на ринку праці, пов'язаний зі значною кількістю працівників з вищою освітою і браком професійних робітничих кадрів. Серед основних причин виникнення такого дисбалансу називається незадовільний розвиток системи професійної орієнтації, низька престижність робітничих професій, завищені очкування від здобуття вищої освіти.

4) недостатній для успішного працевлаштування і активної участі у суспільному житті рівень володіння сучасними компетентностями людьми вікової категорії «45+». Нині рівень участі українських громадян віком до 70 років у формальних і неформальних видах навчання і професійної підготовки становить близько 9 % [10, с. 36]. Причина вбачається у виключенні акторів ринку праці з процесу формування освітніх і навчальних; застарілість основних фондів навчальних закладів; низька мотивація роботодавців брати учнів і студентів на практику; недостатній рівень інноваційних способів і форм освіти і навчання.

5) відсутність протягом усіх років незалежності державної політики щодо навчання дорослих в Україні. Причинами виникнення такої ситуації є низька зацікавленість основних акторів у сферах освіти і зайнятості у своєчасному розробленні державної політики освіти і навчання дорослих; відсутність активних суб'єктів громадянського суспільства, здатних донести до розробників державної політики необхідність якнайшвидшого розгортання роботи в окресленому напрямку [1, с. 7-8].

Наявність ряду нерозв'язаних проблем у сфері вітчизняної освіти дорослих підтверджується документами міжнародного рівня [3, с. 11]. Так, на підставі Декларації «Заклик до дій у сфері грамотності для усіх й освіти дорослих», прийнятої на засіданні Міжнародної ради з освіти дорослих у 2000 р. в Дамаску (Сирія) зроблено висновок щодо низької ефективності дій у справі забезпечення доступності й можливості для дорослих реалізувати право на освіту [9]. Документ, прийнятий на Софійській конференції з освіти дорослих висвітлює основні причини малоєфективного функціонування наявної в Україні системи освіти дорослих: відсутня національна політика, рамки й структури, необхідні для фінансової підтримки освіти дорослих, а також відсутні ефективні системи управління, критерії якості та інші умови для результативного партнерства й підтримки в цій сфері [15].

Попри численні наукові розвідки вітчизняних учених і дослідників, спрямовані на вивчення зарубіжного досвіду вирішення питання навчання і освіти дорослих, а також низку документів міжнародного рівня і вітчизняних розробок (Гамбурзька Декларація (1997 р.), Міждержавна програма реалізації Концепції формування єдиного (спільного) освітнього простору співдружності Незалежних Держав (2001 р.), Концепція розвитку дорослих у країнах-учасниках Співдружності Незалежних Держав (2006 р.)) з урахуванням положень Модельного закону «Про освіту дорослих» (7 грудня 2002 р.), в Україні й донині немає цілісної державної стратегії впровадження освіти і навчання дорослих на законодавчому рівні, аналіз тенденції розвитку освіти дорослих в Україні свідчить, що «реформування цієї галузі здійснюється занадто повільними темпами [2, с. 55], не створено сучасної законодавчої бази, не використовуються можливості соціального партнерства, не усвідомлюється потенціал неформальної та інформальної освіти дорослих, не розроблено андрагогічні засади навчання дорослої людини» [4, с. 48].

Слід зазначити, що така ситуація склалася на тлі визнання на світовому рівні освіти дорослих взагалі і професійної підготовки дорослих зокрема, як провідного чинника, який дозволяє людині успішно адаптуватися до умов сучасного суспільстві високих технологій й існувати у ньому, а в цілому як такого, що сприяє

конкурентоспроможності країни на світовому ринку.

Ми цілком поділяємо думку Л. Лук'янової щодо місця освіти у житті сучасної дорослої особи: освіта повинна стати основним пролонгованим видом діяльності всього дорослого населення, а, отже, освіта дорослих стає окремою, самостійною суспільною галуззю. Зазначене детермінує модернізацію національної системи освіти, невід'ємною складовою якої має стати освіта дорослих. Як особлива соціальна інституція освіта дорослих повинна сприяти безперервній та успішній адаптації кожної дорослої людини до змінних умов існування упродовж людського життя в умовах збільшення його тривалості та активності [9].

Окреслені вище проблеми повинні вирішуватися у першу чергу на законодавчому рівні. Законодавство з освіти дорослих покликане стати сукупністю законів, виданих вищим органом державної влади, а також підзаконних нормативних актів, що визначають порядок і умови реалізації прав дорослих членів суспільства на освіту і професійну підготовку впродовж життя. Предметом правового врегулювання освіти дорослих є дві основні сфери: 1) діяльність освітніх установ; 2) відношення між дорослою людиною, яка навчається, і установою, де вона працює (право на додаткову відпустку, сприятливий для навчання режим праці, визнання результатів навчання тощо) [8, с. 26].

Серед стимулів до вирішення питання освіти і професійної підготовки дорослих на законодавчому рівні було виявлення різкого зменшення обсягів навчання кадрів на виробництві. Так, у 2007 році підвищенням кваліфікації було охоплено 9,2 % штатної кількості працівників, в 2010 році – лише 8,6 % облікової кількості штатних працівників. Періодичність підвищення кваліфікації складала в середньому по Україні раз на 12 років проти нормативної – раз на 5 років. Проблема зниження якості робочої сили ускладнювалась також демографічними ризиками. Старіння та поступове вибуття висококваліфікованих працівників, третина яких на багатьох підприємствах мала передпенсійний вік, призводила до гострого дефіциту кваліфікованих кадрів з основних виробничих професій [13, с. 56].

Наступний поштовх до вирішення проблем освіти і професійної підготовки дорослих знаходимо в ідеях Л. Сігаєвої, яка пропонує проаналізувати масштабність і специфіку освіти дорослих у нашій державі. Дослідниця оцінює потенційний контингент для освіти дорослих в Україні у 72 % населення країни, мотивуючи цей відсоток тим, що в сучасних умовах швидких змін на ринку праці й у соціальній та економічній сферах майже три чверті дорослого населення, опинилися у групі ризику і, тим самим, виявилися потенційним контингентом сфери освіти дорослих. Внаслідок переходу до постіндустріального суспільства велика кількість працездатних осіб

втралила робочі місця і змушена була змінити рід професійної діяльності. Наслідком цього процесу є тенденція до пошуку шляхів пристосування до сучасних вимог ринку праці. Серед таких шляхів – підвищення професійної кваліфікації, перекваліфікація, підвищення рівня професійної компетенції дорослої працездатної особи [16].

Наступним поштовхом до певних зрушень у вирішенні питання освіти і навчання дорослих була розроблена у 2011 році авторська робота Л. Лукянової «Концепція освіти дорослих в Україні», яка обґрунтовано доводить доцільність розвитку освіти дорослих в Україні, визначає її мету і завдання, а також окреслює актуальні проблеми сучасної освітньої сфери дорослих і пропонує напрями розвитку вітчизняної освіти дорослих в контексті глобалізації, європейської інтеграції [9].

Окрім внутрішніх стимулів, які чинять позитивний вплив на розвиток і функціонування освіти і навчання дорослих в Україні, існують і зовнішні чинники. До найбільш дієвих віднесемо низку міжнародних зобов'язань, прийнятих Україною у сфері освіти і навчання дорослих, які відображені у наступних міжнародних угодах і документах: Інчхонська Декларація ЮНЕСКО від 2015 року; Цілі Сталого Розвитку до 2030, № 4 в Підсумковому документі Саміту ООН «Перетворення нашого світу: порядок денний в галузі сталого розвитку до 2030 року» (прийнятий у 2015 і ратифікований Україною у 2016 р.); Пріоритети Східного партнерства до 2020 р.; Гамбурзька Декларація ЮНЕСКО; Комплекс дво- та багатосторонніх міжнародних угод, в яких Україна виступає стороною; Угода про Асоціацію між Україною та ЄС.

Розглянувши основні чинники, які посприяли активізації процесу щодо вирішення питання освіти і навчання дорослих на національному рівні, перейдемо до аналізу конкретних кроків, здійснених державною у відповідь на внутрішні і зовнішні стимули щодо розбудови сучасної вітчизняної системи освіти дорослих.

Перші спроби вирішення на законодавчому рівні питання освіти і професійної підготовки дорослих у нашій країні були здійснені прийняттям Закону України «Про професійний розвиток працівників» [5], в якому були визначені такі поняття як «професійне навчання працівників» і «неформальне професійне навчання працівників», однак інші аспекти освіти і навчання дорослих, такі, наприклад, як визнання освіти дорослих, як складової системи навчання протягом життя, цим законом урегульовані не були.

Подальші позитивні зрушення виражені за допомогою прийняття наступних законодавчих документів, які певною мірою регламентують функціонування освіти і професійної підготовки дорослих у державі. Серед основних документів слід згадати Основний закон, рамковий Закон України «Про освіту» та інші законні акти стосовно освіти («Про загальну середню освіту», «Про

позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про вищу освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність») і нормативно-правові документи, що регулюють питання освіти зайнятого і незайнятого населення працездатного віку. Зокрема, на підставі положень ст. 22 [6] Закону України «Про зайнятість населення» здійснюється підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації безробітних з урахуванням поточної та перспективної потреб ринку праці.

У цих та інших законодавчих актах, прийнятих за останні десятиліття, декларуються й унормовуються ідеї, спрямовані на розвиток, самореалізацію особистості впродовж життя.

Освіту дорослих у нашій країні у законодавчому полі було офіційно визначено у 2017 році, коли був прийнятий Закон України «Про освіту» (05.09.2017) [7]. На підставі статті 10 цього Закону було визначено статус освіти дорослих, тобто, що вона є невід'ємною складовою національної освітньої системи. У ст. 18 ЗУ «Про освіту» розкрито основні складові освіти дорослих: 1) післядипломна освіта; 2) професійне навчання працівників; 3) курси перепідготовки та/або підвищення кваліфікації; 4) безперервний професійний розвиток; 5) будь-які інші складові, що передбачені законодавством, запропоновані суб'єктом освітньої діяльності або самостійно визначені особою. Статтею 19 Закону закріплено право громадянина на постійне вдосконалення професійних якостей, набутих у процесі попереднього навчання. Також було прийнято рішення про необхідність підготовки окремого Закону України «Про освіту дорослих». З 2017 року МОН України за підтримки Німецької асоціації народних університетів (dvv International) створено робочу групу і офіційно розпочато роботу над розробленням положень законопроекту «Про освіту дорослих» [14].

Отже, на підставі наведеного можемо констатувати, що зазначені внутрішні стимули зумовили певні позитивні зрушення щодо розбудови і модернізації національної системи освіти і професійної підготовки дорослих у ціложиттєвому контексті. Активна політика навчання впродовж життя, осучаснення національної системи освіти і навчання дорослого населення відповідно до вимог сьогодення сприяє поступовому покращенню ситуації.

За роки незалежності України відбулися принципові, позитивні зрушення в розвитку освіти дорослих. Змінам на законодавчому рівні передували зміни в організаційній структурі національної освітньої системи. Уже протягом перших років після отримання статусу незалежної держави Україна приступила до розбудови власної національної освітньої системи, у структурі якої освіта дорослих потребувала визначення свого місця. Вирішенню певних проблем у цій сфері сприяв Інститут педагогіки і психології професійної освіти (у подальшому перейменованій

на Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України), створений у 1993 р. в структурі АПН України. Результати фундаментальних психолого-педагогічних досліджень з проблем розвитку освіти дорослих і професійної освіти в Україні, здійснених його науковими співробітниками, лягли в основу законодавчих актів, офіційних документів і перспективних державних програм щодо подальшого розвитку національної освіти в цілому і освіти дорослих зокрема.

Наступним етапом змін в організаційній структурі національної освітньої системи стало створення сектора післядипломної освіти в структурі Департаменту вищої освіти Міністерства освіти і науки України, основним завданням якого є координація діяльності закладів вищої освіти країни в контексті розвитку освіти дорослих.

У відповідь на зростаючий попит у сфері освітніх послуг для дорослого населення у країні створюється величезна індустрія додаткових освітніх послуг на платній основі, розвивається система здобуття другої вищої освіти: майже кожен заклад вищої освіти створює у своїй структурі окремі підрозділи, основна діяльність яких спрямована на реалізацію додаткових освітніх програм післядипломної освіти, професійної підготовки, підвищення кваліфікації. Тому ми цілком поділяємо думку Л. Сігаєвої, що освіта дорослих у цьому контексті виявляється відповідальною не тільки за професійну підготовку й перепідготовку, підвищення кваліфікації, професійну й соціальну мобільність і адаптацію дорослого населення в реаліях сучасного життя, але й за загальну культуру кожної людини, її моральність, соціальну відповідальність [16].

Водночас слід зазначити, що наряду з позитивним зрушеннями певні проблеми залишилися: цілісне сприйняття освіти дорослих (формальної та неформальної, професійної та непрофесійної) нині ще не набуло достатнього поширення на рівні державної політики; розуміння «суспільної корисності» освіти дорослих у масовій свідомості не сформоване; в офіційних колах продовжує домінувати традиційний для радянського періоду підхід; існує гостра потреба в опрацюванні й оформленні концептуального бачення розвитку систем освіти і навчання дорослих; суб'єкти (бізнес, соціальні партнери) майже не беруть участі у формуванні пріоритетів освітньої політики, а інституційні форми і процедури такої участі не визначені [12; 16]. Вирішення цих проблем убачається у вивченні кращих зарубіжних зразків через ознайомлення з європейським і міжнародним досвідом організації освіти дорослих, імплементацію його у вітчизняну практику в гармонійному поєднанні національними традиціями, підходами і принципами.

Висновки і перспективи подальшого дослідження.

Проведений аналіз науково-педагогічних досліджень і публікацій вітчизняних науковців з проблеми розвитку національної системи освіти дорослих, дав можливість виокремити низку чинників, що призвели до виникнення нагальної потреби осучаснення цієї системи: традиції, притаманні радянській системі освіти дорослих; спричинений низкою факторів кількісний і якісний дефіцит людських ресурсів, компетентність яких не у повній мірі відповідає сучасним вимогам ринку праці; відсутність цілісної державної стратегії впровадження освіти і навчання дорослих на законодавчому рівні. У результаті проведеного аналізу виявлено ряд внутрішніх і зовнішніх стимулів, які посприяли покращенню ситуації на законодавчому й організаційному рівні. Наряду з цим виділено певні проблеми, які потребують вирішення з урахуванням кращого досвіду реформування і модернізації систем освіти і навчання дорослих у зарубіжних країнах.

У подальшому планується здійснити компаративний аналіз шляхів вирішення окремих проблем в освіті дорослих у вітчизняній і зарубіжній практиці.

Список літератури:

1. Аналітичний звіт: Якою має бути політика навчання дорослих в Україні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Navchannya_doroslyh_v_Ukrayini.pdf
2. Бабушко С. Р. Сучасний стан професійного розвитку фахівців як складової неперервної освіти: аналіз законодавчої бази України, *Scientific Journal «ScienceRise» №2/1(7)2015*
3. Баніт О. Відображення концептуальних положень неперервного професійного розвитку дорослих у міжнародних документах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/705943/1/banit.pdf>
4. Дей М. Світові тенденції розвитку освіти дорослих / Освіта дорослих у перспективі змін: інновації, технології, прогнози: колективна монографія / За ред. А. Василюк, А. Стоговського. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2017. – 248 с., с. 48-58
5. Закон України «Про професійний розвиток працівників». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4312-17>
6. Закон України «Про зайнятість населення», ст. 22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [\[zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5067-17/paran274#n274\]](http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5067-17/paran274#n274)
7. Закон України «Про освіту» (05.09.2017). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page>
8. Концептуальні засади розвитку освіти дорослих: світовий досвід, українські реалії і перспективи: збірник наукових статей / [колектив авторів]; за ред. Кременя В.Г., Ничкало Н.Г.; укл.

Аніщенко О.В., Лук'янова Л.Б. – К.: Знання України, 2018. – 616 с.

9. Лук'янова Л. Б. Концепція освіти дорослих в Україні / [уклад. Лук'янова Л. Б.]; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – Ніжин : Лисенко М. М., 2011. – 28 с.

10. Національна доповідь «Цілі Сталого Розвитку: Україна». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf

11. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта: міжнародний аспект / Н. Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія / за ред. І. А. Зязюна. – К. : Віпол, 2000. – С. 58-80.

12. Освіта України за роки незалежності: стан, факти, події / за заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : Вища шк., 2001. – 159 с.: іл.; Колективна монографія Л. Сігаєва, с. 85-86

13. Олійник, Н. І. Крилова І. І. Питання атестації і сертифікації працівників у сфері

водопостачання та водовідведення / Інвестиції: практика та досвід № 20/2018. с. 55-60

14. Положення законопроекту «Про освіту дорослих» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2017-09-14

15. Пуховська Л. П. Навчання впродовж життя як пріоритетний напрям Болонського процесу у наступному десятиріччі / Л. П. Пуховська // Освіта дорослих : теорія, досвід, перспективи : зб. наук. праць. – Київ-Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2010. – Вип. 2. – С. 72–78.

16. Сігаєва Л. Є. Розвиток освіти дорослих в Україні: проблеми та перспективи // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. пр. / [редкол. Л.Б. Лук'янова (голова) та ін.]; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К.; Едельвейс, 2012. – Вип. 5. – 306 с.

17. Фольварочний І. В. Європейські тенденції в розвитку освіти дорослих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/NarOsv/2009-3/9fi_vrod.htm

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 347.9
ГРНТИ 10.31

Kurchinskaya-Grasso Natalia
International Law Scholar,
Grasso Law Firm (Italy – Russia)

PROBLEMS AND PROSPECTS OF DIGITALIZATION OF CIVIL PROCEEDINGS IN RUSSIAN FEDERATION

Abstract. The seventeen years that have passed since the adoption of the Russian Federation's Code of Civil Procedure allow us to identify some current problems of its application, the solution of which should have a positive impact on the civil procedure proceedings development.

This article focuses on the problems of the "electronic" civil proceedings development, because over the past decade, the electronic technologies development and the improvement of social communication technical means have caused a significant information exchange acceleration, which has a fairly noticeable effect on the nature of interaction "human - society - state".

The concept of "e-justice" has become a natural result of progress in this area. Today, due to the global threat of the coronavirus infection spread, it is one of the priority directions for the Russian Federation's judicial system development.

The research subject is the provisions of domestic legislation on the legal regulation of modern information technologies in civil proceedings, as well as scientific and special legal literature on this issue.

The methodological basis of the research was formed by formal-logical and technical-legal methods of scientific knowledge.

According to the study's results, it is concluded that a full-scale e-justice system implementation is necessary, which will have a positive impact on the judicial system, lead to greater access to justice for citizens and improve the quality and efficiency of the courts, regardless of force majeure or restrictive measures.

Keywords: information technologies, electronic justice, e-justice, digital justice, court, electronic document, Internet, coronavirus, force majeure

Introduction

In the result of the new information technologies introduction into the modern society life, the legal sphere, in particular, civil proceedings, has not been left out.

In general, the process of state and public relations informatization has led to the emergence of new legal categories and institutions, in particular, "electronic government", "electronic justice", "electronic form", which gradually began to receive scientific justification, as well as to become stable at the legislative level.

Speaking about e-justice in Russia, it should be noted that it is a way of implementing justice that uses information technology. In a broad sense, e-justice refers to a set of various automated information systems and services that are used for publishing judicial acts, conducting electronic cases, and accessing their materials by the parties.

An increased level of interaction between the court and the participants in the process, as well as other interested parties, is provided through these means. In a special legal sense, e-justice is the ability to implement actions stipulated by legal acts that affect the trials' beginning and course, both by courts and other participants in court proceedings (for example, filing documents in electronic form to the courts; participation in court sessions through a videoconferencing system, etc.) [7, p.3].

Main part

Ponomarenko V. A. understands electronic justice as a judicial and jurisdictional procedure for civil cases consideration, which is entirely mediated by the electronic expression (consolidation) form of procedural information and interaction between participants in civil proceedings [6, p.53].

It is worth noting that judicial and law enforcement information could only be oral and recorded in writing until recently. But whether these two forms are effective in practice, because the oral information that served as the basis for making a decision can not be perceived by the courts of appeal and cassation, because it does not leave a "trace" by which it would be possible to determine the volume and content of this information. In addition, enshrined in articles 228-232 of the Russian Federation's Civil Procedure Code [1] (hereinafter - C.P.C. of the RF) the need for mandatory logging of the hearing, unfortunately, in practice, often is a mere formality: the court secretaries reflect the legally significant circumstances to resolve cases on the merits, not appreciating and not locking properly remarks and also emotionally charged verbal statements.

At the same time, quite often the protocols are drawn up in final form with the terms violations stipulated by law and even when conducting audio court sessions recordings in the process, the audio carriers are not attached to the cases. This allows us to speak about the subjectivity of processing law

enforcement information in terms of oral communication. Submitting information can also cause significant problems. For example, inconsistent oral testimony given by participants in the process does not contribute in any way to their legitimization completeness and reliability in the protocols.

The written form of law enforcement information submission is the most effective for achieving the justice goals, since it fully ensures the safety of the information content and volume.

However, the technical capabilities introduction that allow the process' subjects to participate remotely in the justice procedure is ambiguous. Unfortunately, the use of these media technologies sometimes leads to restrictions on the right to personal participation, both in court proceedings and in various types of positive procedures, as well as to restrictions on the legal entities access to the mechanism for providing public services in electronic form to a wide range of citizens.

The pros and cons of such innovations can be noticed by everyone when filing a claim in electronic form.

The main advantages of filing claims in electronic form are the following. Thanks to the possibility of filing claims in electronic form, you can not only spend less time, but also significantly save the monetary costs of the parties associated with the documents delivery to the courts. In addition, the risks of missing the limitations statute are minimized, taking into account the sending messages possibility at the last minute.

However, despite the electronic systems and e-justice services existence, their implementation and utilization in practice, their effective use is hindered by certain social, organizational, technical and legal problems.

Thus, e-justice social problems are primarily related to the lack of population's computer literacy, lack of using e-justice possibilities awareness, information inequality and population's distrust to electronic means of interaction with justice.

Organizational and technical problems are caused by difficulties in ensuring the security of information contained in information systems databases. In connection with the adoption of the Federal Law No. 220-FZ from 23.06.2016 [2], persons participating in the case have the opportunity to file a claim and/or other procedural documents in electronic form, including in the form of an electronic document signed with an electronic signature in accordance with the legislation of the Russian Federation, or by filling out the appropriate form posted on the official website of the court via the information and telecommunications network "Internet".

Nowadays, the claims and procedural documents filing is carried out through the Internet portal of "Justice" state information system using the service "Electronic justice".

Legal regulation of the documents submission procedure in electronic form is carried out on the basis of the Order of the Judicial Department under the Supreme Court of the Russian Federation "On Approval of the Documents Filing Procedure in the

Federal Courts of General Jurisdiction in Electronic Form, Including the Form of Electronic Document" [3] (hereinafter – the Procedure).

When submitting an electronic document, the applicant registers a personal account, fills out a form posted on the official court's website, where he specifies full details of the surname, first name, patronymic, date and place of birth, individual taxpayer number, SNILS policy number, as well as information about the place in case of filing a claim by a legal entity – you must specify the TIN and OGRN code. Without specifying this information, a refusal to accept documents will follow [5, p. 104].

There is an example from judicial practice regarding the legality and validity of the Procedure provisions.

Shevchuk I. considered that the information indication about TIN, OGRN, SNILS policy number is excessive, and decided to appeal to the Supreme Court of the Russian Federation the relevant rules of the Procedure for filing documents in Federal Courts of General Jurisdiction in electronic form. In his opinion, the Procedure partially contradicts the CCP of the RF and APC because the codes do not indicate that when filing a claim in court you need to register TIN, OGRN and other information. Shevchuk considered that this Procedure restricts the constitutional right of citizens to free access to justice.

The position of the Judicial Department at the Supreme Court of the Russian Federation was based on the arguments that the Procedure does not violate the rights of the administrative plaintiff; the Procedure was developed and approved by the appropriate body within the scope of its powers and in accordance with current legislation. Office of the Prosecutor General in the Russian Federation also considered the current Procedure to be legal, and advocated keeping it unchanged.

According to the lawsuit results, the Supreme Court found that the Procedure does not impose requirements as to the contents of the claim (or appeal) statement, but only regulates the process of form filling the user's personal account through which documents are submitted to the court. Moreover, when filling out the mentioned form, the claim (or, for example, an appeal) statement along with other documents is uploaded as separate files.

The court also noted the fact that the rules of the Procedure can not be considered as violating the right to judicial protection – after all, the applicant can always submit documents to the court on paper. The Supreme Court considered the claimant arguments about the administrative contradiction in the order of C.P.C. of the RF and A.P.C deprived of legal grounds, in this regard, the requirements satisfaction stated by Shevchuk was refused [4].

It is worth pointing out the legal problems associated with the lack of electronic interaction between courts in the Russian Federation (the Constitutional Court of the Russian Federation, Courts of General Jurisdiction and Arbitration Courts). Federal Law No. 220-FZ from 23.06.2016 introduced some

changes to the procedural legislation that apply to arbitration, civil and administrative proceedings, and include the following: all procedural documents can be submitted in electronic form; participants in the process can receive decisions and rulings in electronic form; notification of the court sessions date and time now follows new rules; electronic documents can be used as evidence in court. At the same time, it should be noted that these provisions are applied only if the courts have the appropriate technical capability (part 4 of article 12 of Law No. 220-FZ).

It should also be emphasized that there are documents that can be submitted to a Court of General Jurisdiction in electronic form in civil proceedings, but on the condition that they are confirmed by an enhanced qualified electronic signature (part 4 of article 131, part 1 of article 139, part 1 of article 391.5 of the Russian Federation's Civil Code).

Conclusion

Thus, electronic civil procedure in the Russian Federation is beginning to develop, and the pandemic threat of the coronavirus spread in early 2020 will inevitably lead to the transition to electronic justice. At the same time, it seems that the full-scale e-justice system implementation will have a positive impact on the judicial system, will lead to greater access to justice for citizens and will improve the quality and efficiency of the courts.

In the long term, the correct modern information technologies implementation in the Courts of General Jurisdiction activities can lead to savings on the security courts activities, eliminating any possibility of saving money on the justice itself, and increasing the level of participants' responsibility and independence

in the process, speeding up and simplifying a number of procedures.

References:

1. Civil Procedure Code of the Russian Federation from 14.11.2002 №138-FZ (ed. from 02.12.2019) // Collection of Legislative Acts of the Russian Federation. 2002. №46. article 4532.

2. Federal Law No. 220-FZ from 23.06.2016 "On amendments to certain legislative acts of the Russian Federation regarding the use of electronic documents in the activities of judicial authorities" // Collection of Legislative Acts of the Russian Federation. 2016. No. 26 (Part I). Article 3889.

3. Order of the Judicial Department of the Supreme Court in the Russian Federation dated 27.12.2016 No. 251 (ed. from 27.08.2019) "On approving the procedure for submitting documents in electronic form to Federal Courts of General Jurisdiction, including in the form of an electronic document" // Bulletin of acts on the judicial system. 2017. № 2.

4. Decision of the Supreme Court in the Russian Federation from 11.01.2018 no. AKPI17-946 // the Supreme Court of the Russian Federation Bulletin. 2019. no. 2.

5. Ladeynov D. V. Features of information technologies application in civil and arbitration proceedings, problems and ways of their solution // In the collection: Youth scientific forum, Moscow, 2019, Pp. 103-105.

6. Ponomarenko V. A. Civil proceedings as a service in the electronic service state // Lex Russica. 2016. No. 2 (111). Pp. 49-61.

7. Sukharenko A. E-justice // Ezh-Yurist. 2015. № 41. P. 3.

УДК 342.766

ГРНТИ 10.17.24: юридические науки

Kazanchuk Iryna D.

Ph.D., associate professor,

associate professor of Department of administrative law and process,

Kharkiv national University of internal affairs

Kharkiv, Ukraine

FUNCTIONING OF THE ENVIRONMENTAL POLICE AS A DIRECTION TO OPTIMIZE THE MECHANISM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENVIRONMENTAL PROTECTION IN UKRAINE

Казанчук Ірина Дмитрівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри адміністративного права та процесу,

Харківський національний університет внутрішніх справ

м. Харків, Україна

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК НАПРЯМ ОПТИМІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ

Summary. The article is devoted to the specifics of legal regulation of the organization and activities of the National Police of Ukraine in the field of environmental protection, the determination of its place in the system of environmental authorities. Based on the analysis of the norms of administrative legislation and the positive international practice of the functioning of the environmental police, it was concluded that it is necessary to create an

environmental police in Ukraine. There is a need to amend the Law of Ukraine «On the National Police» regarding the consolidation of the legal status, tasks and powers of the environmental police in the environmental sphere.

Анотація. Стаття посвячена специфіці правового регулювання організації та діяльності Національної поліції України в сфері охорони навколишньої природної середовища, визначенню її місця в системі природоохоронних органів. На основі аналізу норм адміністративного законодавства та позитивної міжнародної практики функціонування поліції екологічного напрямку зроблено висновок про необхідність створення в Україні екологічної поліції. Є необхідність внесення змін до Закону України «Про Національну поліцію» касательно закріплення правового статусу, завдань та повноважень екологічної поліції в природоохоронній сфері.

Анотация. Стаття присвячена визначенню специфіки правового регулювання організації та діяльності Національної поліції України в сфері охорони навколишнього природного середовища, окреслення її місця в системі природоохоронних органів. На підставі аналізу норм адміністративного законодавства та провідного міжнародного досвіду функціонування поліції екологічного спрямування автором зроблено висновок про необхідність створення в Україні екологічної поліції, внесення відповідних змін до Закону України «Про Національну поліцію» щодо закріплення правового статусу, завдань та повноважень екологічної поліції в природоохоронній сфері.

Key words: National Police, environmental protection function, administrative legislation, environmental police, international experience, legal protection of the natural environment.

Ключевые слова: Национальная полиция, природоохранная функция, административное законодательство, экологическая полиция, международный опыт, правовая охрана окружающей природной среды.

Ключові слова: Національна поліція, природоохоронна функція, екологічна поліція, адміністративне законодавство, міжнародний досвід, правова охорона навколишнього природного середовища.

Постановка проблеми. На початку ХХІ розбалансованість у використанні та відтворенні природних ресурсів призвела до широкомасштабних деструктивних процесів в межах всієї планети, що становить загрозу для існування людства в цілому. Одними з першопричин екологічних проблем в Україні, що визначені в Законі України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», є: неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; незадовільний стан системи державного моніторингу природного середовища; низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля і переваг збалансованого розвитку, недосконалість системи екологічної освіти, виховання і просвіти; незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян; незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства, незабезпечення невідворотності відповідальності за його порушення [1].

Закріпивши право громадян на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище на рівні Конституції [2, Ст. 50], Україна визначила реалізацію цього права своїм обов'язком, на виконання якого задіяні законодавча, виконавча та судова гілки влади. Основна роль щодо захисту і охорони навколишнього природного середовища, забезпечення раціонального природокористування належить правоохоронним органам. Пріоритетне місце в правоохоронній системі відводиться Національній поліції України, яка реалізує

природоохоронну функцію держави за допомогою заходів кримінально-процесуальної, адміністративної, у тому числі і превентивної діяльності [3, с. 34].

Реформування правоохоронних органів, отримання Національною поліцією статусу сервісної служби в системі органів МВС України, та наближення їх організаційної структури до європейської моделі надали певної ваги проблемі покращення охорони правопорядку в країні, у тому числі ефективного виконання поліцією природоохоронної функції держави. Сфера забезпечення належного стану **охорони навколишнього природного середовища** набула ваги після вступу України до Ради Європи й прийняттям державою певних правових зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам правового захисту екологічних прав людини, забезпечення охорони довкілля в рамках діяльності органів охорони правопорядку приділяли певну увагу у своїх наукових працях В.І. Андрейцев, О.М. Бандурка, П. Д. Біленчук, І.О. Ієрусалімова, Я.В. Лазур, Е.О. Олефіренко, О.І. Наливайко, Т.А. Сафранов, Ю.С. Шемшученко та інші вчені. Проте, з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» та ряду підзаконних нормативних актів, наявною є проблема недосконалості діючого адміністративного законодавства в питанні регулювання правового статусу Національної поліції в сфері охорони навколишнього природного середовища, практичної реалізації їх природоохоронної функції. Особливу важливість глибокого наукового дослідження це питання набуло у зв'язку із обранням орієнтиром поліцейської діяльності належний захист прав і законних інтересів людини, насамперед, у випадку запровадження з березня

2020 року надзвичайної ситуації (карантинних дій) на всій території України з метою запобігання поширенню коронавірусу COVID-19 в державі.

Метою статті є аналіз наукових доктрин та нормативно-правових актів України, якими врегульовано організаційну структуру та компетенцію органів (підрозділів) Національної поліції України в сфері адміністративно-правової охорони навколишнього природного середовища, окреслення напрямків удосконалення їх природоохоронної діяльності крізь призму використання провідного зарубіжного досвіду поліції в умовах сьогодення.

Основна частина. В аспекті реалізації положень адміністративної реформи в країні і зокрема реалізації державної екологічної політики головним завданням Національної поліції України є служіння суспільству шляхом надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [4]. На виконання вказаних завдань на поліцейських відповідно до ст. 23 Закон України «Про Національну поліцію» у сфері охорони навколишнього природного середовища покладаються повноваження із: 1) здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень; 2) виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних і адміністративних правопорушень, вжиття у межах своєї компетенції заходів для їх усунення; 3) вжиття заходів з метою припинення кримінальних і адміністративних правопорушень; 4) вжиття заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; 5) здійснення своєчасного реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; 6) здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності; 7) у випадках, визначених законом, здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, прийняття рішень про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання; 8) вжиття всіх можливих заходів для надання невідкладної, зокрема домедичної і медичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я; 9) здійснити контроль у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення; 10) сприяти забезпеченню відповідно до закону правового

режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості тощо [5, с. 211]. Як бачимо з положень законодавства, поліція відноситься до суб'єктів правової охорони навколишнього природного середовища, для яких природоохоронна функція є другорядною. І це є основною помилкою, на наш погляд. У цьому аспекті звернемося до статистичних даних щодо сучасного стану навколишнього природного середовища.

Наша держава, на жаль, на сьогодні є лідером серед європейських країн за рівнем забруднення довкілля. Спостерігається негативна тенденція зростання забруднення водойм токсичними відходами, пилові бурі, масштабні пожеги, винищення сотень гектарів лісу, умисні і неумисні підпали сухоостою та димові хмари у ряді міст України. Значною є частка незаконних рубок, заготівлі та переробки лісових ресурсів, скоєних неустановленими лісопорушниками в обласних управліннях у 2018 році: Херсонському і Донецькому – 98%; Запорізькому – 96%; Миколаївському і Полтавському – 93%; Івано-Франківському – 85%; Рівненському – 77% [6]. Основними причинами такої ситуації є недотримання вимог природоохоронного законодавства лісовими господарствами, промисловими підприємствами тощо при експлуатації природних ресурсів, постійна безкарність тих, хто знищує навколишнє середовище – браконьєрів, підпальвачів, «чорних» лісорубів, людей, які множать незаконні смітники. У цьому аспекті свою неефективність виявила Державна екологічна інспекція, визнано низький рівень з її боку здійснення державного контролю в управлінні сферою природокористування, нездатність забезпечити реалізацію вимог закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [1]. Також існує розпорошеність контрольних функцій у сфері природоохорони між різними державними установами та органами, що відстежують окремі сектори – ліс, рибні та мисливські ресурси, заповідники, надра, ґрунти.

У зв'язку з цим, пріоритетним напрямом у покращенні природоохоронної функції держави є законодавче закріплення за поліцією додаткових повноважень у природоохоронній сфері, необхідність приведення законодавчої бази, що регламентує організацію та діяльність поліції та інших **правоохоронних органів в сфері природоохорони до європейських норм і стандартів**, вдосконалення адміністративно-правових форм і методів їх природоохоронної діяльності. Для підтвердження такої необхідності проаналізуємо передовий міжнародний досвід природоохоронної діяльності поліцейських структур.

Зазначимо, що у більшості країн світу (Італія, Норвегія, Бразилія, Ізраїль) створена екологічна

поліція, яка функціонує як державний мілітаризований підрозділ поліції. До його повноважень віднесено: екологічний моніторинг, фіксація екологічних злочинів і правопорушень, здійснення проваджень за ними, розшук осіб за порушення норм природоохоронного законодавства, прийняття рішення щодо накладення штрафів на правопорушників, попередження та профілактика екологічних порушень тощо [7, с. 8-9].

В залежності від підпорядкування та спектру завдань і повноважень в тій чи іншій країні існує кілька моделей функціонування екологічної поліції.

Перша модель передбачає створення екологічної поліції, що є частиною загальнонаціональної поліцейської системи й знаходиться в структурі МВС або ж поліції штату, якщо мова йде про федеративну державу. Такою, зокрема є екологічна поліція в Бразилії. Наприклад, в бразильському штаті Сан-Паулу діє 116 підрозділів екологічної поліції, в яких працює 2,2 тис. осіб. На озброєнні екополіції є 400 транспортних засобів, зокрема човни, мотоцикли, гелікоптери та безпілотники. При цьому в Бразилії існує федеральна екозахисна установа – це Інститут навколишнього середовища й відновлюваних природних ресурсів (ІВАМА), що також здійснює функції екологічної поліції, притягує порушників законодавства до адміністративної відповідальності. У цьому аспекті ключову роль в забезпеченні охорони природних ресурсів відіграє злагоджена робота взаємодіючих між собою усіх державних органів влади з метою здійснення заходів із забезпечення контролю, що має на меті зміцнення законності й суттєве зменшення кількості правопорушень.

Друга модель функціонування екополіції – це її підпорядкування Міністерству екології. Така модель існує в Ізраїлі, де створена і діє так звана «зелена поліція». Її працівники наділені широкими повноваженнями, і мають право здійснювати розслідування, арештовувати і штрафувати правопорушників природоохоронного законодавства. На регіональному рівні екологічна поліція працює разом з районними відділеннями Міністерства екологічної політики, на місцевому рівні – співпрацює з органами місцевої влади та МВС. «Зелена поліція» Ізраїлю проводить постійні планові перевірки та спеціальні операції по виявленню нелегальних сміттєзвалищ, викидів нечистот в річки, порушенню екологічного законодавства промисловими підприємствами й автозаправками, реагує на звернення громадян на незаконні дії посадових осіб тощо.

Змішаною є третя модель функціонування екологічної поліції, при якій вона підпорядкована відразу кільком міністерствам (МВС, Міністерству екології тощо). Подібна модель успішно діє в Італії. Італійська екополіція має назву «Командування підрозділів карабінерів по лісовому господарству, захисту навколишнього середовища та

агропродовольчому захисту». Такі підрозділи поліції знаходяться в підпорядкуванні Міністерства оборони, Міністерства сільського господарства та Міністерства навколишнього середовища. Установа ділиться на чотири команди: з охорони лісів, із захисту біорізноманіття та парків, з охорони навколишнього середовища та із захисту агропродовольчих товарів. Наразі загальний штат італійської екополіції становить 8,5 тис. карабінерів.

При четвертій моделі побудови екологічна поліція створюється за рішенням органів місцевого самоврядування, а отже й підпорядкована вона владі муніципалітетів. Цікавим у цьому є приклад Сполучених Штатах Америки, де можна зустріти суміш найрізноманітніших моделей та варіантів функціонування екологічної поліції та особливостям здійснення екологічного контролю. На вершині піраміди – Федеральне агентство з охорони довкілля (ЕРА) та його регіональні відділення, де перевірки займаються спеціальні інспектори. В структурі ЕРА працює підрозділ з розслідування екологічних злочинів (СІД), що має 42 регіональні та локальні підвідділи зі штатом слідчих, які мають право затримувати, арештовувати, обшукувати, вилучати документи [8, с. 147]. Одночасно в кожному штаті діють паралельні контролюючі установи у вигляді департаментів екології, і вони працюють незалежно одне від одного, керуючись як федеральним законодавством, так і законодавством штату. Зокрема, у Нью-Йорку екологічна поліція діє під назвою Департамент санітарної поліції і перебуває в структурі міської влади. В сфері її відання – широке коло питань, що пов'язані із захистом навколишнього природного середовища, у тому числі забезпечення дотримання вимог вивезення сміття, стічних вод, утилізації відходів, незаконне паркування. Але в деяких штатах США діють незалежні підрозділи екологічної поліції. Найцікавіший у цьому є досвід Массачусетса, де екополіція підконтрольна Міністру енергетики та навколишнього середовища штату. Зокрема, ще у XVII столітті у цьому штаті з'явилися водні пристави, що стежили за правилами риболовства. В нинішньому вигляді екологічна поліція Массачусетсу структурована на шість бюро: 1) Прибережне (охорона прибережних територіальних вод, патрулювання, розслідування незаконних промислів, дотримання правил реєстрації суден); 2) внутрішнє (дотримання законів про мисливство, рибальство, розслідування щодо незаконних смітників, патрулювання на човнах, авто, позашляховиках, літаках); 3) Бюро безпеки човнів і позашляховиків (безпечна експлуатація човнів, позашляхових транспортних засобів, яхт); 4) Бюро реєстрації (реєстрації судів, човнів, позашляховиків, снігоходів); 5) Бюро морських крадіжок (боротьба з крадіжками судів і морських аксесуарів); 6) Бюро боротьби з екологічними злочинами, яке співпрацює з Міністерством екології, генеральним прокурором,

екологічним департаментом штату, поліцією штату щодо розслідування справ стосовно утилізації відходів, незаконного застосування пестицидів, забруднення води і повітря;

Як бачимо, всі ці приклади мають усі перспективи впровадження і в нашій країні. Проте вони також свідчать, що європейська модель функціонування екологічної поліції, специфіка її діяльності в сфері охорони навколишнього природного середовища та природокористування вказує на перспективи розвитку в Україні нових адміністративних форм екологічного контролю та протидії негативному впливу на навколишнє природне середовище. До речі, в Україні існує розпорошеність в структурі та повноваженнях підрозділів поліції, які виконують природоохоронну функцію. Так, з 2019 року триває активна розбудова Управління організації діяльності підрозділів поліції на воді та повітряної підтримки, діяльність якої більш спрямована на превентивне відпрацювання узбережжя Чорного і Азовського морів. **Результатом ефективною превентивної роботи у 2019 році 13 регіональних підрозділів поліції на воді та повітряної підтримки Національної поліції в 11 областях країни є вилучення транспортних та плавзасобів, а також незаконних знарядь вилову, що унеможливило завдання масштабних збитків державі.** Зокрема, лише протягом червня-серпня 2019 року під час відпрацювання Херсонщини вилучено та повернуто до природного середовища біоресурси, орієнтовна вартість яких склала близько 70 мільйонів гривень [9]. У свою чергу, саме екологічна поліція поєднала би в собі повноваження водної поліції, патрульної поліції, лісової охорони та ряду інших державних органів у сфері природоохорони. При цьому дієвий екологічний контроль, який повинні здійснювати підрозділи екологічної поліції – це єдино можливий організаційно-правовий механізм, що забезпечить невідворотність покарання за порушення природоохоронного законодавства.

Висновки. Враховуючи викладене, зробимо висновок: по-перше, Україні потрібна принципово нова система покарань за правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування, механізм виявлення і попередження екологічних правопорушень; по-друге, створення ефективної системи правоохоронних органів, що діє в багатьох провідних країнах світу, які вже провели успішну апробацію природоохоронних заходів. В Україні на державному рівні треба піднімати питання про створення екологічної поліції або її аналогів, закріплення її статусу на законодавчому рівні. І проблему цю слід вирішувати швидкими темпами. В питанні: «якому саме державному органу повинна підпорядковуватися екологічна поліція?», ми вважаємо, що вона повинна входити до структури Національної поліції та підпорядковуватися МВС України. Крім того, потребою часу є прийняття конкретних рішень з

боку законодавчої та виконавчої влади, спрямованих на вдосконалення норм адміністративного законодавства, що регламентує систему і діяльність правоохоронних органів з охорони природних ресурсів, підвищення практики його застосування, необхідності консолідованої і злагодженої роботи (взаємодії) органів державного управління та місцевого самоврядування у подоланні і попередженні правопорушень в природоохоронній сфері.

Список літератури:

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 16. ст.70. С. 8.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України «Законодавство України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>
3. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях: навчальний посібник / [О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, О.В. Джафарова та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2017. 242 с.
4. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 №580-VIII. / Законодавство України. Веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
5. Закон України «Про Національну поліцію» : наук.-практ. комент. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. В. В. Сокурєнка ; [О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Южно та ін. ; передм. В. В. Сокурєнка]. – Харків, 2016. – 408 с.
6. Публічний звіт за підсумками діяльності Державного агентства лісових ресурсів України у 2018 році. Укрінформ, 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/2641458-zvitue-derzavne-agentstvo-lisovih-resursiv-ukraini.html> (дата звернення: 21.10.2020).
7. Казанчук І.Д. Можливості використання в Україні європейського досвіду адміністративно-правового закріплення і реалізації стандартів якості охорони навколишнього природного середовища. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідорєнка. 2012. № 4 (61). С. 3-11.
8. Улютіна О.А. Аналіз міжнародного досвіду діяльності суб'єктів, уповноважених здійснювати охорону довкілля. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. 2014. Вип. 197. Ч. 3. С. 141-149.
9. Водна поліція попередила завдання збитків державі на суму понад 112 мільйонів гривень. Єдиний портал органів системи МВС України. URL: https://mvs.gov.ua/ua/news/23813_Vodna_policiya_p

operedila_zavdannya_zbitkiv_derzhavi_na_sumu_pon
ad_112_milyoniv_griven.htm (дата звернення:
30.10.2020).

Трухан Роман Петрович

МНОГОГРАННОСТЬ ВЗГЛЯДОВ РОССИЙСКОЙ ЦИВИЛИСТИКИ НА СПОСОБЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ И ИХ АКЦЕССОРНОСТИ.

Аннотация. В статье рассматривается российская правовая модель обеспечительных обязательств и их акцессорности через призму взглядов российской и зарубежной цивилистики.

Дискуссионно рассмотрен вопрос, что не все перечисленные в статье 329 Гражданского кодекса Российской Федерации правовые конструкции возможно относить к способам обеспечения исполнения обязательств и, что акцессорность не является свойством, имманентно присущим любому обеспечительному обязательству.

Сделан вывод об отсутствии четко выраженной и непротиворечивой позиции Российского законодателя о понятии, видах и акцессорности способов обеспечения исполнения обязательств.

Annotation. The article examines the Russian legal model of security obligations and their accessory through the prism of the views of Russian and foreign civil law.

Discussionally considered the issue that not all of the legal constructions listed in Article 329 of the Civil Code of the Russian Federation can be attributed to methods of ensuring the fulfillment of obligations and that accessory is not a property inherent in any security obligation.

It is concluded that there is no clearly expressed and consistent position of the Russian legislator on the concept, types and accessory methods of ensuring the fulfillment of obligations.

Ключевые слова: гражданское право, акцессорные обязательства, обеспечения обязательств, способы обеспечения исполнения обязательств.

Key words: civil law, accessory obligations, securing obligations, methods of securing the fulfillment of obligations.

Институт обеспечения гражданско-правовых обязательств находится в фокусе абсолютного большинства исследований, посвященных свойству акцессорности. Обусловлено это, прежде всего, историко-правовыми традициями. Учение об акцессорности со времен римского права развивалось, главным образом, применительно именно к обеспечительным обязательствам.

Несмотря на длительную историю изучения и большое количество работ, посвященных данному вопросу, о наличии законченной, единой и бесспорной концепции акцессорности обеспечительных обязательств говорить не приходится.

Наоборот, в последние десятилетия усилилась дискуссия относительно того, насколько неразрывно связаны свойство акцессорности и институт обеспечения исполнения обязательств и насколько существенной является эта связь в свете появления полностью неакцессорных обязательств (независимая гарантия в российском праве, Grundschild – в немецком и другие), а также ослабления акцессорности некоторых видов обеспечительных обязательств, в том числе на основании судебных решений.

Спектр высказанных точек зрения предельно широк: от признания того, что акцессорность является только побочным признаком отдельных

обеспечительных обязательств (а также не только их)²⁵, до позиции о том, что само свойство акцессорности является необходимым признаком любого способа обеспечения исполнения обязательств²⁶.

Анализ изложенных позиций позволяет сделать вывод, что решающее значение для содержательной определенности той или иной точки зрения имеет ответ на исходный вопрос – что именно следует понимать под институтом обеспечения обязательств.

В этой части в научной литературе также нет единства взглядов. Единственный смысловой акцент, который делают практически все ученые, заключается в том, что обеспечительные обязательства создают дополнительные условия защиты, усиления прав кредитора.

Когда же речь заходит о конкретизации, о том, какие именно обязательства относятся к обеспечительным, и почему, позиции авторов различаются настолько, что лишь с большой долей условности их можно объединить в три основные группы. Но прежде, чем перейти к их характеристике, следует обратиться к позиции законодателя, выраженной в ГК РФ.

К сожалению, именно способ изложения этой позиции, оставляет не ответы, а лишь вопросы и безграничный простор для творчества. Вводя в

²⁵ Торкин Д.А. Недостатки свойства акцессорности обеспечения обязательств // Юрист. 2005. № 7. С. 16-17.

²⁶ Новиков К.А. Акцессорность обеспечительных обязательств и обеспечительно-ориентированные права // Вестник экономического правосудия Российской Федерации. 2015. № 1. С. 116.

ткань законодательства понятие «способ обеспечения исполнения обязательств» (статья 329 ГК РФ), законодатель предпринимает попытку создать своеобразную «общую часть» права обеспечения обязательств²⁷, однако не дает ни определения этого понятия, ни исчерпывающего перечня способов обеспечения исполнения обязательств, используя, после перечисления некоторых из них, абстрактную отсылочную формулировку «и другие способы, предусмотренные законом или договором». Отметим, что в отличие от российского кодекса, национальные акты некоторых других государств в этой части отличаются большей определенностью.

Например, Закон Эстонской Республики от 26 сентября 2001 года «Об обязательственном праве» (глава 8) закрепляет исчерпывающий перечень способов обеспечения исполнения обязательств (поручительство или гарантия, задаток, договорная неустойка), прямо называя их акцессорными. Можно критиковать данный подход как обедняющий арсенал возможных средств защиты прав кредитора и не учитывающий все многообразие используемых для этого договорных конструкций, но тем не менее позиция законодателя выражена в нем исчерпывающим образом.

Итак, первая группа авторов исходит из предельно широкого толкования термина «обеспечение» в гражданско-правовом преломлении. Так, согласно позиции А.В. Латынцева способы обеспечения исполнения обязательств является направленным на защиту интересов кредитора специальным правовым механизмом, сутью которого является наделение обеспеченной стороны определенным объемом дополнительных прав.

Руководствуясь данным признаком Новиков К.А. относит к указанным способам определенный перечень прав: временное сохранение (резервирование) права собственности за продавцом (ст. 491 ГК РФ), право на отказ от некачественного исполнения, право требовать возмещения убытков, секвестрарное хранение вещи у третьего лица, альтернативное обязательство в виде так называемого обособляющего имущественного инкассо и титульного имущественного инкассо), требования о надлежащем исполнении, об устранении недостатков исполнения, право на отказ от договора, на изменение отдельных его условий, на

его одностороннее расторжение и многие другие правовые конструкции²⁸.

Вторая группа авторов использует преимущественно формально-юридический подход, относя к способам обеспечения исполнения обязательств те конструкции, которые перечислены в ст. 329 ГК РФ, а также некоторые другие, максимально приближенные к ним обязательства.

Наконец, третья группа авторов, конкретизируя признаки института обеспечения исполнения обязательств, обосновывает некорректность отнесения к нему отдельных конструкций, перечисленных в ст. 329 ГК РФ, то есть придерживается более узкого понимания данного института, если проводить сравнение с тем, что предложено законодателем.

Например, по мнению И.И. Пучковской, помимо общей констатации того, что обеспечение выполняет стимулирующую и защитную функции, в качестве главного, существенного признака данного института следует рассматривать создание специального имущественного источника (резерва) позволяющего гарантировать требование кредитора. На этом основании автор делает вывод о некорректности отнесения неустойки, выступающей лишь мерой гражданско-правовой ответственности, к способам обеспечения исполнения обязательств²⁹.

Схожей позиции придерживается В.А. Гончарова, по её мнению, является сомнительным, что неустойка в российском праве, как и задаток, подлежащий возвращению задаткополучателю от не исполнившего задаткополучателя в двойном размере, являются способами обеспечения исполнения обязательств. Они не создают запасной источник исполнения обязательства и не предоставляют кредитору возможность требовать исполнение с других лиц. По существу, делает вывод В.А. Гончарова, они представляют собой дополнительные к основному обязательству требования, ничем, кроме собственного обязательного для должника характера, не подкрепленные³⁰.

По мнению Р.С. Бевзенко, неустойка же является мерой ответственности должника за нарушение обязательства, она не предоставляет кредитору никакого дополнительного механизма удовлетворения его требования³¹.

С несколько иной методологической позиции к критике перечня способов обеспечения

²⁷ Бевзенко Р.С. Договорное и обязательственное право, под редакцией А.Г. Карапетова // СТАТУТ. 2017. С. 215

²⁸ Новиков К.А. Акцессорность обеспечительных обязательств и обеспечительно-ориентированные права // Вестник экономического правосудия Российской Федерации. 2015. № 1. С.108

²⁹ Пучковская И.И. О способах обеспечения исполнения обязательств как способах защиты // Вестник Брянского государственного

университета. 2012. № 2. С. 229-233; Она же. Неустойка не является способом обеспечения исполнения обязательств // Юрист. 2013. № 7. С. 36 – 40

³⁰ Гончарова В.А. Непоименованные способы обеспечения исполнения обязательств: Дис. ... магистра юриспруденции. Томск. 2017. С. 12-15.

³¹ Бевзенко Р.С. Договорное и обязательственное право, под редакцией А.Г. Карапетова // СТАТУТ. 2017. С. 215

исполнения обязательств, закрепленного Гражданским кодексом Российской Федерации, подходит К.А. Новиков, излагая в своей кандидатской диссертации³² и опубликованной позже статье «Акцессорность обеспечительных обязательств и обеспечительно-ориентированные права» (2015 г.) собственную развернутую теоретическую модель, которая заслуживает особого внимания.

По мнению ученого, «поскольку в Главе 23 ГК РФ содержится перечень средств разнородных, в связи с чем объединять их единым понятием не является продуктивным, эти попытки нужно оставить. Так как характеристики правовых конструкций неустойки, задатка и банковской гарантии препятствуют тому, чтобы строить на них понятие о способах обеспечения обязательств, можно заключить, что фактически они к таковым не относятся. Законодателем при смешании данных моделей с правовой конструкцией поручительства, залога и удержания, допущен классификационный просчет. А именно: обязательство уплатить штраф и правоотношения, возникающие из договора банковской гарантии как бы выбиты из общего ряда. Кроме того, они настолько разнородны по своим качествам, что их соединение нам представляется невозможным».

Суть концепции, предложенной К.А. Новиковым, заключена в следующем. В качестве значимого признака для любого из обеспечительных обязательств выделим наличие его особенной цели (*causa*).

На основе изложенной системы аргументов К.А. Новиков приходит к категоричному выводу: неакцессорных способов обеспечения исполнения обязательств не существует. Многочисленные юридические конструкции, которые не обладают свойством акцессорности, но несут в себе обеспечительный мотив, автор предлагает именовать обеспечительно-мотивированными или обеспечительно-ориентированными правами³³.

Таким образом, спектр высказанных в российской цивилистике точек зрения относительно сущности способов обеспечения исполнения обязательств и их акцессорности чрезвычайно широк. В этих условиях, с тем, чтобы найти определенную точку опоры для выбора одной из существующих теоретической конструкции либо построения собственной, необходимо посмотреть на проблему шире и обратиться к мировому научно-правовому наследию, в том числе к истокам, берущим начало в римском праве.

Прежде всего, необходимо затронуть лингвистический аспект. В английском языке способы обеспечения исполнения обязательств

обозначаются одним словом – «securities», которое не имеет синонимичного аналога в русском языке. Дословно его можно перевести как «то, что обеспечивает безопасность». Ключевым термином в этом словосочетании является «безопасность», что более точно и ёмко передает суть и целевое назначение способа обеспечения исполнения обязательства: обезопасить обязательство, создать дополнительную гарантию его исполнения.

В доктринальных источниках, которые можно считать хрестоматийными, способы обеспечения обязательств обычно подразделяются на личные и реальные (имущественные). Так, выдающийся французский цивилист, профессор Марсель Плианоль (M. Planiol) писал: «Другое лицо может обеспечить безопасность кредитора, если оно обязуется обеспечить погашение долга при неисполнении обязанности основным должником, или же имуществом должника, исключаемом из притязаний иных кредиторов. Применительно к первому случаю говорится, что требование кредитора имеет личное обеспечение, а применительно ко второму – реальное»³⁴.

Такое деление известно с античных времен. Исторически первым способом обеспечения исполнения обязательств является личное поручительство, которое применялось преимущественно в среде бедного населения, неспособного предоставить дополнительные имущественные гарантии. Римскому праву известны такие формы поручительства, как «*sponsio*», «*fide-promissio*», «*fidejussio*», «*mandatum pecuniae credendae*», «*pactum de constituto*», «*receptum argentariorum*». Долг обеспечивался в данном случае только лишь увеличением количества обязанных лиц на стороне должника, что являлось слабым местом поручительства. Никакого преимущества перед другими кредиторами оно не давало.

Более сильной формой стало имущественное обеспечение – залог движимого имущества (в римской транскрипции - *pignus*, в английской - *pledge*) и ипотека.

Принципиально иных способов обеспечения обязательств римское право не знало. Ответственность за неисполнение обязательств, несмотря на то, что данный институт также был известен античным юристам, к таковым не относилась.

Применительно к указанным правовым конструкциям формулировалось понятие акцессорности. Так, по Ульпиану: «*In omnibus speciebus liberationum etiam accessiones liberantur, puta adpromissores hypothecae pignora*» («В случае прекращения обязательств прекращаются и

³² Новиков К.А. Понятие способа обеспечения исполнения обязательств в гражданском праве: дис. ... канд. юрид. наук. М. 2012.

³³ Новиков К.А. Акцессорность обеспечительных обязательств и обеспечительно-ориентированные

права // Вестник экономического правосудия Российской Федерации. 2015. № 1. С. 107-120.

³⁴ M. Planiol, *Traite elementaire de droit civil*. Paris. 1950. P. 61.

дополнительные обязательства, например, поручительство, ипотека и пignus»).

Развитие принципа акцессорности в римском праве исследовано преимущественно Хаберсэком (Habersack)³⁵ и Циммерманном (Zimmermann)³⁶.

Оба ученых отмечали достаточную гибкость данного принципа. К примеру, поручителем могла гарантироваться только часть основного долга, а залогом обеспечиваться требование, возникающее в будущем. Зависимость акцессорного обязательства от основного, таким образом, не была абсолютной. Только в 19 веке в научных работах немецких пандектистов нашло свое формирование догматическое и точное понимание акцессорности, которое в последующем также нашло свое отражение в ряде положений Гражданского кодекса Германии.

Помимо этого, обращаясь к законодательству иных зарубежных государств, отметим закрепление базовыми гражданско-правовыми актами иных европейских юрисдикций принципа акцессорности обеспечительных обязательств (и личных, и имущественных). В частности, с уверенностью можно говорить о том, что это прослеживается из законодательства Франции, Италии, Нидерландов, Испании³⁷. Обращаясь к реальному обеспечению, отметим также закрепление рассматриваемого принципа в новом Кодексе о собственности КНР³⁸.

Наряду с этим в некоторых странах получила развитие так называемая «абстрактная», или неакцессорная, форма реального обеспечения, наиболее известными примерами которой являются немецкие (Grundschild) и швейцарские (Schuldbrief) земельные закладные. Аналогичная конструкция нашла применение и в некоторых странах Восточной Европы – Эстонии, Венгрии и Словении.

В Российской Федерации, несмотря на отсутствие в законодательстве прямого указания на акцессорность способов обеспечения исполнения обязательств, наличие у них данного свойства неоднократно отмечалось в актах судебной практики. Так, согласно Постановлению Седьмого арбитражного апелляционного суда от 17.11.2015 № 07АП-11268/2015 № А45-17966/2015 судом было указано на дополнительный (зависимый, акцессорный) характер поручительства как способа

обеспечения. Кроме того, им также отмечалось, что подобные способы находятся в полной зависимости от главных обязательств, а в их отсутствие они теряют свой смысл.

В Постановлении Девятнадцатого арбитражного апелляционного суда от 23.03.2012 № А36-1559/2011 были сделаны аналогичные выводы, а также особо отмечалось, что у способа обеспечения исполнения обязательств имеется дополнительный (акцессорный) характер по отношению к обеспечиваемому (основному) обязательству и следует судьбе последнего.

Основываясь на изложенном, попробуем ответить на два вопроса:

1) все ли перечисленные в ст. 329 ГК РФ правовые конструкции являются способами обеспечения исполнения обязательств?

2) все ли способы обеспечения исполнения обязательств обладают свойством акцессорности?

Отвечая на первый вопрос, следует признать убедительность позиции тех ученых, которые выводят за рамки способов обеспечения исполнения обязательств неустойку и задаток. Если комплексно рассматривать всю историю обеспечительных обязательств, их возникновения и доктринального толкования, следует признать, что суть данных обязательств – в создании дополнительного обособленного источника (имущественного или личного) удовлетворения требования кредитора. При использовании указанного источника данное требование полностью или частично погашается. В случае с неустойкой и задатком такой дополнительный источник не формируется.

В случае с независимой гарантией, которую некоторые ученые также исключают из круга способов обеспечения исполнения обязательств, ситуация иная. По своему главному сущностному признаку независимая гарантия, как бы дискуссионно это ни звучало, ничем не отличается от поручительства. Их объединяет общая функциональная направленность – создание дополнительного источника защиты имущественных интересов кредитора.

То обстоятельство, что гарантия независима от действительности обеспечиваемого требования, не лишает ее этой направленности. Обосновывая точку зрения об отсутствии у независимой

³⁵ M Habersack, “Die Akzessorietät – Strukturprinzip des europäischen Zivilrechte und eines künftigen europäischen Grundpfandrechts” 1997 *Juristen Zeitung*. S. 857- 860.

³⁶ R Zimmermann, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition* (1990) P.121-125.

³⁷ C von Bar and U Drobnig. *The Interaction of Contract Law and Tort and Property Law in Europe: A Comparative Study*. 2004. P. 354-356; G Alpa and V Zeno-Zencovich, *Italian Private Law*. 2007. P. 147-148; J H M van Erp and L P W van Vliet. *Real and personal security / Electronic Journal of Comparative Law //*

URL: <http://www.ejcl.org/64/art64-7.html> (дата обращения: 05.12.2020); L P W van Vliet. “Mortgages on immovables in Dutch Law in comparison to the German mortgage and land charge”, in M Hinteregger and T Borić (eds), *Sicherungsrechte an Immobilien in Europa* (2009); S van Erp, “DCFR and property law: the need for consistency and coherence”, in R Schulze (ed), *Common Frame of Reference and Existing EC Contract Law* (2008). P. 249-255.

³⁸ L Chen. *The new Chinese Property Code: a giant step forward / Electronic Journal of Comparative Law* . 2007 // URL: <http://www.ejcl.org/112/art112-2.pdf> (дата обращения: 05.12.2020).

гарантии признаков способа обеспечения исполнения обязательств, К.А. Новиков пишет: «Абстрактным является обязательство гаранта, поскольку его содержание не дает возможности судить о том, какой взаимный типовой экономико-юридический результат должен быть достигнут вследствие его исполнения, то есть гарант просто платит по требованию (ст. 368, 370 ГК РФ). Что же касается обеспечительных намерений гаранта, то ими сохраняется юридическая характеристика цели в сделке по выдаче банковской гарантии, но при осуществлении возникнувшего из нее обязательства квалифицируются уже только лишь как юридически безразличный мотив».³⁹

С изложенными доводами сложно согласиться.

Во-первых, в любом случае выплата гарантом бенефициару эквивалентно уменьшает объем требования последнего к должнику по обеспеченному обязательству, в чем и заключается «типовой экономико-юридический результат».

Во-вторых, обеспечительный мотив имеет четко выраженную внешнюю направленность, так как непосредственно влияет на решение кредитора вступить в обеспечиваемое гарантией правоотношение с должником. Для кредитора гарантия является ни чем иным, как дополнительной защитой, обеспечивающей безопасность сделки.

Именно с независимой гарантией связан и второй поставленный выше вопрос: все ли способы обеспечения исполнения обязательств обладают свойством акцессорности? Большинство исследователей отказывают в признании за независимой гарантией такого свойства. Но есть и другая точка зрения, сторонники которой выделяют так называемую «функциональную акцессорность». Так, Б.М. Гонгало высказано суждение, что банковская гарантия - это хоть и своеобразное, но все же дополнительное обязательство⁴⁰.

М.П. Крашенинников также поддерживает данную точку зрения, определяя ее как разумную, поскольку свойство дополнительности подлежит рассмотрению в буквальном смысле⁴¹.

Данные идеи получили развитие в концепции акцессорности, предложенной В.А. Гончаровой. В ее основе лежит выделение двух аспектов акцессорности как свойства способа обеспечения.

1. Вторичность обеспечительного обязательства относительно основного. Это предполагает, что возникновение способа обеспечения находится в зависимости от факта наличия основного обязательства.

2. Зависимость акцессорности способа обеспечения от обеспечиваемого обязательства. При таком подходе акцессорность-обусловленность (первый аспект) порождает и имеет следствием акцессорность-зависимость (второй аспект), а акцессорность-зависимость предстает отражением в формально-юридической смысле (на уровне позитивного закона) акцессорности-обусловленности.

Такой подход к понятию акцессорности-обусловленности наделяет ее чертами сущностной и неперменной характеристики любого способа обеспечения. С данной позиции эти способы всегда закономерно акцессорны, обусловлены, потому что возникают не сами по себе, а на базе и с целью обеспечения основного обязательства. Акцессорность-обусловленность – это проявление функционального назначения обеспечения.

По мнению В.А. Гончаровой, имеющиеся нормы позитивного права, указывающие на акцессорность (акцессорность как зависимость), носят производный от сути явления характер, лишь содержат границы действия способов обеспечения в обороте, определяя при этом их временную связь, границы функционирования способа обеспечения в его связи с основным обязательством.

Следствием этого, как указывает автор, является и необходимость акцессорности объема требования: закономерно при изложенной позиции, что размер требований кредитора по обеспечительному обязательству обусловлен объемом и размером требований по основному обязательству: должник по способу обеспечения не может быть принужден к исполнению большего, чем обязан должник по основному обязательству⁴².

Изложенная позиция, безусловно, имеет право на существование и несет в себе определенную научную ценность. Вместе с тем, необходимо признать, что у независимой гарантии отсутствует главный юридический признак акцессорного обязательства (судьба акцессорного обязательства следует судьбе основного обязательства).

Вместе с тем, следует согласиться с В.А. Гончаровой и другими авторами в том, что применительно к различным способам обеспечения исполнения обязательств свойство акцессорности может проявляться с определенными особенностями.

Поэтому анализ в данной части был бы неполным без освещения вопроса о классификации обеспечительных обязательств.

В основу классификации могут быть положены различные основания.

³⁹ Новиков К.А. Акцессорность обеспечительных обязательств и обеспечительно-ориентированные права // Вестник экономического правосудия Российской Федерации. 2015. № 1. С. 112.

⁴⁰ Гонгало Б.М. Учение об обеспечении обязательств. Вопросы теории и практики. М., Статут. 2000. С. 20.

⁴¹ Крашенинников М.П. К вопросу об акцессорности // Семейное и жилищное право. 2012. № 2. С. 46.

⁴² Гончарова В.А. Непоименованные способы обеспечения исполнения обязательств: Дис. ... магистра юриспруденции. Томск. 2017. С. 12-16.

1. В зависимости от источника обеспечения: личные и реальные (имущественные). Данная классификация является исторически первой и выражает наиболее значимое сущностное различие между отдельными видами способов обеспечения исполнения обязательств.

2. В зависимости от наличия (отсутствия) прямого указания в ст. 329 ГК РФ: поименованные и непоименованные. К непоименованным способам различные авторы относят фидуциарный залог, сделки репо, обеспечительную уступку права требования, факторинг, страхование, государственные и муниципальные гарантии, титульное обеспечение и многие другие правовые конструкции.

3. В зависимости от статуса субъекта, предоставляющего обеспечение, и формы собственности на имущество, предназначенного для удовлетворения требований кредитора: частные и публичные. К публичным способам обеспечения исполнения обязательств относятся государственные и муниципальные гарантии, которые предоставляются публично-территориальными образованиями.

4. По признаку акцессорности: акцессорные (включая обязательства с так называемой «ослабленной» акцессорностью) и неакцессорные.

Поводя итог изложенному в настоящей статье, можно сделать следующие выводы. Вопросы о понятии, видах и акцессорности способов обеспечения исполнения обязательств в науке гражданского права относятся к числу дискуссионных, на фоне отсутствия четко выраженной и непротиворечивой позиции законодателя. В любом случае при построении концепции института обеспечения обязательств необходимо исходить из тех сущностных характеристик, которые заложены в него всей историей развития гражданского права, частно-правовой доктрины и восприняты большинством мировых юрисдикций.

К таким характеристикам относится выполнение способом обеспечения исполнения обязательств функции дополнительного источника удовлетворения требования кредитора к должнику. По этой причине не все перечисленные в ст. 329 ГК РФ правовые конструкции возможно относить к способам обеспечения исполнения обязательств. Кроме того акцессорность не является свойством, имманентно присущим любому обеспечительному обязательству, и отсутствует в таком поименованном способе обеспечения исполнения обязательств, как независимая гарантия.

Литература

1. Бевзенко Р.С. Договорное и обязательственное право, под редакцией А.Г. Карапетова // М., Статут. 2017. С. 215
2. Гонгало Б.М. Учение об обеспечении обязательств. Вопросы теории и практики. М., Статут. 2000. С. 20.

3. Гончарова В.А. Непоименованные способы обеспечения исполнения обязательств: Диссертация магистра юриспруденции. Томск. 2017. С. 12-15.

4. Новиков К.А. Акцессорность обеспечительных обязательств и обеспечительно-ориентированные права // Вестник экономического правосудия Российской Федерации. 2015. № 1. С.108

5. Новиков К.А. Понятие способа обеспечения исполнения обязательств в гражданском праве: диссертация кандидата юридических наук. М. 2012.

6. Крашенинников М.П. К вопросу об акцессорности // Семейное и жилищное право. 2012. № 2. С. 46.

7. Пучковская И.И. О способах обеспечения исполнения обязательств как способах защиты // Вестник Брянского государственного университета. 2012. № 2. С. 229-233.

8. Пучковская И.И. Неустойка не является способом обеспечения исполнения обязательств // Юрист. 2013. № 7. С. 36 – 40.

9. Торкин Д.А. Недостатки свойства акцессорности обеспечения обязательств // Юрист. 2005. № 7. С. 16-17.

10. Новиков К.А. Акцессорность обеспечительных обязательств и обеспечительно-ориентированные права // Вестник экономического правосудия Российской Федерации. 2015. № 1. С. 116.

11. C von Bar and U Drobnig. The Interaction of Contract Law and Tort and Property Law in Europe: A Comparative Study. 2004. P. 354-356;

12. G Alpa and V Zeno-Zencovich, Italian Private Law. 2007. P. 147-148.

13. J H M van Erp and L P W van Vliet. Real and personal security / Electronic Journal of Comparative Law // URL: <http://www.ejcl.org/64/art64-7.html> (дата обращения: 05.12.2020).

14. L P W van Vliet. “Mortgages on immovables in Dutch Law in comparison to the German mortgage and land charge”, in M Hinteregger and T Borić (eds), *Sicherungsrechte an Immobilien in Europa* (2009).

15. L Chen. The new Chinese Property Code: a giant step forward / Electronic Journal of Comparative Law . 2007 // URL: <http://www.ejcl.org/112/art112-2.pdf> (дата обращения: 05.12.2020).

16. M. Planiol, *Traite elementaire de droit civil*. Paris. 1950. P. 61.

17. M. Habersack, “Die Akzessorietät – Strukturprinzip des europäischen Zivilrechte und eines künftigen europäischen Grundpfandrechts” 1997 *Juristen Zeitung*. S. 857- 860.

18. R. Zimmermann, *The Law of Obligations: Roman Foundations of the Civilian Tradition* (1990) P.121-125.

19. S van Erp, “DCFR and property law: the need for consistency and coherence”, in R Schulze (ed), *Common Frame of Reference and Existing EC Contract Law* (2008). P. 249-255.

«УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ХУЛИГАНСТВУ И ПРОБЛЕМЫ ЕГО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ»

Вопросы, связанные с обеспечением общественной безопасности и общественного порядка, в настоящее время имеют первостепенное значение для нашей страны. Проблемы уголовной ответственности хулиганства в современном законодательстве является одной из актуальных как с точки зрения определения признаков данного состава преступлений, так и привлечения к ответственности в судебно-следственной практике.

Необходимо сказать, что отечественная история развития данного института знает немало количество способов и методов для борьбы с данным антисоциальным явлением и выработки единой конструкции хулиганства. Каждый из перечисленных исторических периодов следовал по собственному пути развития и по-разному определял понятие, сущность и отличительные признаки данного состава преступлений от других. На сегодняшний день институт хулиганства является одним из самых нерешенных и недоработанных с точки зрения определения признаков и критериев, позволяющие его отграничивать от иных составов преступления. Нерешенной проблемой остается определения отграничения диспозиции ч. 1 ст. 213 от способов совершения преступления и выделение из состава хулиганства п. «б» ч. 1 так называемого «экстремистского признака» в отдельную статью с более строгой санкцией, а также совершение грубого общественного порядка, совершенное на территории объектов культурного и исторического наследия. За последние 20 лет было внесено немало изменений в редакцию действующей статьи, однако в данном направлении необходимо принимать более конкретные предложения, а именно определения четких критериев и признаков рассматриваемого состава преступления.

Использование понятий, характеризующих нормы общественной морали, при конструировании состава преступления, предусмотренного ст. 213 УК РФ, проявляется в указании на такие признаки, как «грубое нарушение общественного порядка» и «явное неуважение к обществу». Эти признаки в науке уголовного права называют оценочными. К ним относят «...неконкретизированные в законе уголовно-правовые понятия, призванные отражать не предмет в его целостности, а свойства... этого предмета, содержание которых устанавливается лицом, применяющим уголовно-правовую норму на основе фактических обстоятельств дела»⁴³.

Исходя из данных определений, следует прийти к выводу о том, что толкование оценочных понятий в полной мере находится в компетенции конкретного правоприменителя. В этой связи в юридической литературе и судебной практике неоднократно указывалось, что для решения вопроса о том, грубо или не грубо нарушен общественный порядок, правоприменитель должен тщательным образом проанализировать всю совокупность действий виновного. Таким образом, при правильном определении объекта и объективной стороны можно будет не только решать вопросы квалификации и отграничения преступления хулиганства от административного правонарушения, но и раскрыть его социально-правовую природу, выявить степень его общественной опасности.

С принятием Федерального закона №162 от 08.12.2003 г. «О внесении изменений и дополнений в Уголовный кодекс Российской Федерации»⁴⁴ отечественное уголовное законодательство вступило в новую эпоху определения хулиганства. Однако, несмотря на минувшее с тех пор десятилетие, уровень научной разработанности предлагаемого нам законодателем понятия хулиганства не выдерживает никакой критики. Закрепленные в уголовном законе нормы о хулиганстве вознесли неоднозначность правоприменения данной категории противоправных деяний до необозримых высот. Ни одного единообразного решения суда по однородным делам до настоящего времени в судебной практике так и не появилось. В связи с тем, что решение вопроса о грубости нарушения общественного порядка полностью отдано на усмотрение правоприменителя, оценочные признаки хулиганства нередко имеют различную интерпретацию. Это происходит в зависимости от целого ряда факторов, среди которых можно выделить постоянно развивающееся общество и меняющиеся в связи с этим жизненные условия, а также личностные качества конкретных лиц, применяющих норму, содержащую оценочные признаки. Наличие этих факторов нередко обуславливает неправильную интерпретацию признаков хулиганства, указанных в уголовном законе. По этому поводу В.В. Лунеев отмечает: «За... сильно колеблющейся кривой динамики хулиганства стоят судьбы тысяч людей, которые несли на себе бремя волонтаристской судебной

⁴³ Душин А.В., Егорышев С.В. *Философско-правовые проблемы человека: курс лекций*. Уфа: Восточный университет, 2014 С. 131

⁴⁴ О внесении изменений и дополнений в Уголовный кодекс Российской Федерации

закон от 8 декабря 2003 №162-ФЗ: последняя редакция. Доступ из справочно-правовой системы «Консультант Плюс».

практики...»⁴⁵. В связи с тем, что толкование оценочных признаков хулиганства далеко не всегда носит определенный характер, не вызывает сомнения необходимость их дополнительного описания и выработки единого понимания этих признаков.

Следует подчеркнуть, что Пленум Верховный Суд РФ в своем постановлении от 15.11.2007 г. № 45 «О судебной практике по уголовным делам о хулиганстве и иных преступлениях, совершенных из хулиганских побуждений» только и смог сказать, что при решении вопроса о наличии в действиях подсудимого грубого нарушения общественного порядка, выражающего явное неуважение к обществу, судам следует учитывать способ, время, место их совершения, а также их интенсивность, продолжительность и другие обстоятельства⁴⁶. Такие действия могут быть совершены как в отношении конкретного человека, так и в отношении неопределенного круга лиц. Явное неуважение к обществу выражается в умышленном нарушении общепризнанных норм и правил поведения, продиктованном желанием виновного противопоставить себя окружающим, продемонстрировать пренебрежительное отношение к ним. В данном случае необходимо сказать, что достаточно признака грубого нарушения, который уже позволит привлечь к ответственности лицо, совершившее противоправное деяние и наличия дополнительного признака, совершенное – «с оружием или по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы» не имеет ни теоретического, ни практического значения, поскольку в таком случае присутствуют «хулиганские» мотивы преступления.

С уголовно-правовой точки зрения, хулиганство заключается в грубом нарушении общественного порядка, выражающем явное неуважение к обществу к обществу, сопряженном с применением оружия или предметов, используемых в качестве оружия, как специфического способа действий виновного лица, используемых в качестве оружия, либо виновное лицо действует не по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды либо по мотивам ненависти или вражды в

отношении какой-либо социальной группы, то содеянное может квалифицироваться как преступление против личности или преступление против собственности, совершенное из хулиганских побуждений по статьям, в которых это обстоятельство является квалифицирующим признаком, либо как мелкое хулиганство. Многие юристы указывают на такой признак явности неуважения к обществу, как публичность грубого нарушения общественного порядка, при этом разные ученые вкладывают в это понятие различное содержание. Так, Е.А. Андрусенко понимает публичность хулиганства как совершение его в так называемых «общественных местах», П.И. Гришаев считает ее признаком наличие посторонних лиц – очевидцев, а М.А. Нигай говорит о публичности как об очевидности совершаемых действий для всех окружающих⁴⁷. П.С. Матьшевский, напротив, указывает, что место совершения деяния для квалификации хулиганства какой-либо роли не играет, а также обращает внимание на незначительность наличия или отсутствия публичного характера хулиганских действий⁴⁸.

В вышеназванном Постановлении Пленума Верховного Суда РФ от 15.11.2007 г. № 45 дано разъяснение, согласно которому, что действия лиц, хотя и принимавших участие в нарушении общественного порядка, но не «связанных предварительным сговором и не применявших оружие или предметы, используемые в качестве оружия, а также не совершавших преступные действия по мотивам политической, идеологической, расовой, национальной или религиозной ненависти или вражды, либо по мотивам ненависти или вражды в отношении какой-либо социальной группы. не образуют состава указанного преступления. При наличии к тому оснований такие действия могут быть квалифицированы как мелкое хулиганство»⁴⁹. На наш взгляд названное разъяснение данное в постановлении не позволяет однозначно различить между собой уголовно и административно наказуемым хулиганством, и кроме того, не раскрывает, какие именно «преступные действия» совершаются виновным, действующим по мотивам ненависти либо вражды. Оценочные признаки, касающиеся степени общественной опасности и способствующие сопоставлению и отграничению друг от друга уголовно наказуемого хулиганства и

⁴⁵ Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. М.: Норма, 1999. С.213.

⁴⁶ Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 15 ноября 2007 г. N 45 «О судебной практике по уголовным делам о хулиганстве и иных преступлениях, совершенных из хулиганских побуждений». Доступ из справочно-правовой системы «Консультант Плюс».

⁴⁷ Рагулин А.В. «К вопросу о содержании понятий «грубое нарушение общественного порядка» и «явное неуважение к обществу» как элементов объективной стороны хулиганства, 2018.

⁴⁸ Матьшевский П.С. Ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения. М.: Юридическая литература, 2015. С. 79.

⁴⁹ Шебанов Д.В., Долгих И.П., Терещенко Л.С. Хулиганство: правовые нормы и реальная действительность, 2017 г.

соответствующего административного правонарушения, содержатся в наименованиях ст. 213 УК РФ и ст. 20.1 КоАП РФ и в диспозициях частей первых данных статей.

В связи с разногласиями по данному вопросу у многих юристов-практиков сложилось мнение, что совершение хулиганства возможно только в общественных местах: на улицах, стадионах, транспорте, то есть там, где имеется массовое скопление людей, и обязательно в их присутствии. С такой позицией однозначно согласиться нельзя, так как общественный порядок может быть нарушен как в присутствии большого количества людей, так и лишь нескольких человек. В этой связи Н.В. Жогин справедливо отмечал, что «...закон имеет в виду не место, которое позволяет окружающим видеть, кто и как нарушает общественный порядок, а сам характер действий»⁵⁰. Нам представляется, что общественный порядок может быть нарушен и в коммунальных, и в отдельных квартирах. Этой позиции придерживается большинство современных ученых-юристов, ее подтверждает судебная практика. Здесь следует заметить, что в соответствии с п. 13 Постановления Пленума Верховного суда РФ от 15 ноября 2007 г. № 45 «О судебной практике по уголовным делам о хулиганстве и иных преступлениях, совершенных из хулиганских побуждений» оскорбления, побои, причинение вреда здоровью человека различной степени тяжести, совершенные в семье, в отношении родственников, знакомых лиц и вызванные личными неприязненными отношениями, неправильными действиями потерпевших и т. п., при отсутствии признаков преступления, предусмотренного частью 1 статьи 213 УК РФ, должны квалифицироваться по статьям Особой части Уголовного кодекса РФ, предусматривающим ответственность за преступления против личности.

Резюмируя вышесказанное, мы приходим к следующему выводу, что необходимо провести

законодательную работу для внесения изменений в ст. 213 УК РФ, направленные на определение конкретных признаков и четких критериев хулиганства, а также отграничение и выделение из данного состава преступления иную норму, регулирующую отдельную сферу правонарушений.

Список использованной литературы:

- 1) Душин А.В., Егорышев С.В. *Философско-право-вые проблемы человека: курс лекций*. Уфа: Восточный университет, 2014 С. 131
- 2) О внесении изменений и дополнений в Уголовный кодекс Российской Федерации федер. закон от 8 декабря 2003 №162-ФЗ: последняя редакция. Доступ из справочно-правовой системы «Консультант Плюс».
- 3) Лунеев В.В. *Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции*. М.: Норма, 1999. С.213.
- 4) Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 15 ноября 2007 г. N 45 «О судебной практике по уголовным делам о хулиганстве и иных преступлениях, совершенных из хулиганских побуждений». Доступ из справочно-правовой системы «Консультант Плюс».
- 5) Рагулин А.В. «К вопросу о содержании понятий «грубое нарушение общественного порядка» и «явное неуважение к обществу» как элементов объективной стороны хулиганства, 2018.
- 6) Матышевский П.С. *Ответственность за преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения*. М.: Юридическая литература, 2015. С. 79.
- 7) Шебанов Д.В., Долгих И.П., Терещенко Л.С. *Хулиганство: правовые нормы и реальная действительность*, 2017 г.
- 8) Жогин Н.В. *Борьба с хулиганством – дело всех и каждого*. М.: Юридическая литература, 1967. С.28.

⁵⁰ Жогин Н.В. *Борьба с хулиганством – дело всех и каждого*. М.: Юридическая литература, 1967. С.28.

#11(63), 2020 часть 2
Восточно Европейский научный журнал
(Москва, Россия)
Журнал зарегистрирован и издается в России
В журнале публикуются статьи по всем
научным направлениям.
Журнал издается на русском, английском,
польском и немецком языках.

Статьи принимаются до 30 числа каждого
месяца.

Периодичность: 12 номеров в год.

Формат - A4, цветная печать

Все статьи рецензируются

Каждый автор получает одну бесплатную
печатную копию журнала

Бесплатный доступ к электронной версии
журнала.

Редакционная коллегия

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska
im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet
Warszawski)

#11(63), 2020 part 2
Eastern European Scientific Journal
(Moscow, Russia)
The journal is registered and published in Russia
The journal publishes articles on all scientific areas.
The journal is published in Russian, English,
Polish and German.

Articles are accepted till the 30th day of each
month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the
journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska
im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet
Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska
im. Tadeusza Kościuszki)**
Peter Clarkwood(University College London)
Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
**Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)**
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 экземпляров.
Отпечатано в ООО «Логика+»
125040, г. Москва, Россия
проспект Ленинградский, дом 1,
помещение 8Н, КОМ. 1
«Восточно Европейский Научный Журнал»
Электронная почта: info@eesa-journal.com,
<https://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska
im. Tadeusza Kościuszki)**
Peter Clarkwood(University College London)
Igor Dzedzic (Polska Akademia Nauk)
Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)
Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)
Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)
**Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)**
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.
Printed by Logika + LLC
125040, Moscow, Russia
Leningradsky prospect, building 1,
8N, flat. 1
"East European Scientific Journal"
Email: info@eesa-journal.com,
<https://eesa-journal.com/>